

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

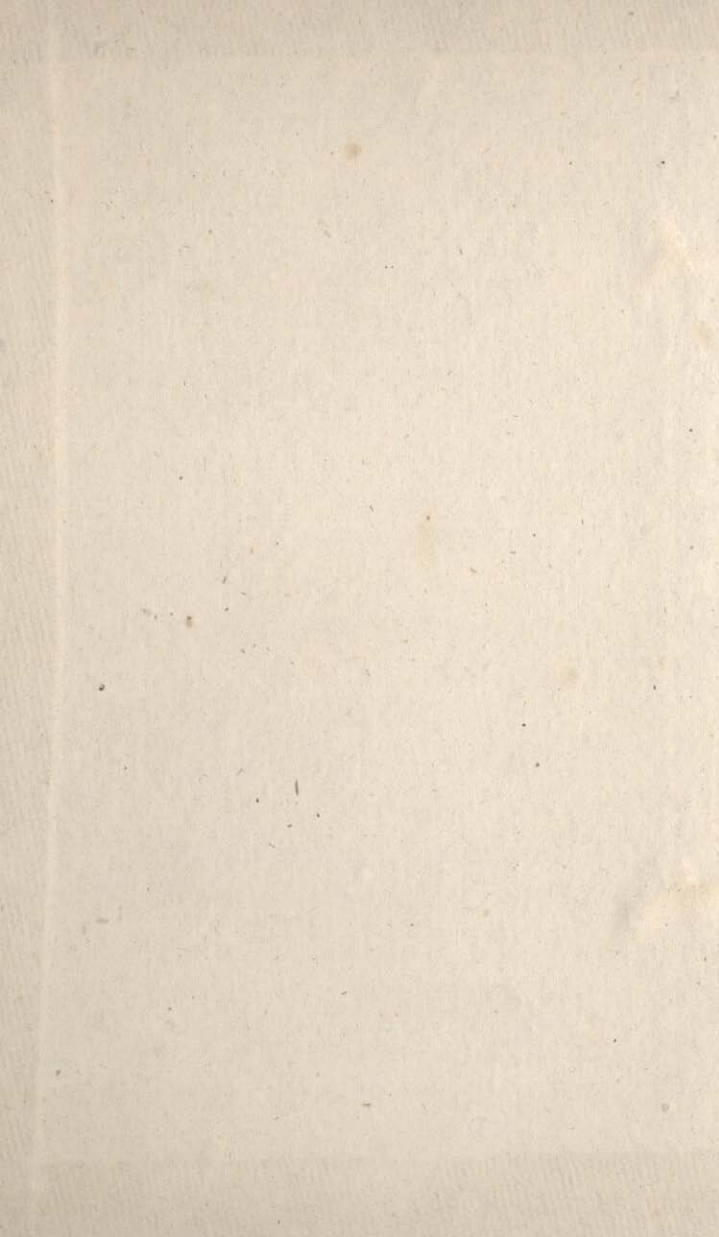
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

150
✓ 12.04

1999

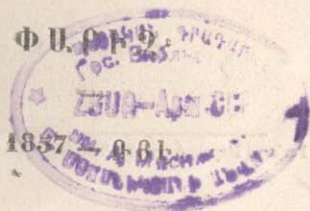
1894

ՇԱՐ ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐԱՅ

ՂԵՒՈՆԴ

ՊԱՏՄԱԳԻՐ

3001

ABRAHAM AVRO
ԱՐՐԱՀԱՄ ԱՄԻՐԱՅ ԱՐՐՕՅԵԱՆ

Paris. Imp. Brohier fr. rue. S. André des arts, 37.

ԱՐՇԱԻԱՆՔԻ ԱՐԱԲԱՑ

Ի Հ Ա Յ Ս

ԱՐԱՐԵԱԼ

ՂԵԻՈՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՀԱՅՈՑ

Ի շոյս ընժայեաց հանդերձ Ժանօրօքեամբք

*Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեանց, միաբան
սրբոյ Էջմիածնի, եւ անդամ արեւելեան ընկերու-
թեան գիտնականացն Փարիզոյ :*

Ի ԳՈՐԾԱՏԱՆ Կ՝ Վ՝ ՃԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑ :

28. 1207

41204-600

Ա Ձ Դ

Չխոստումն՝ զոր արարի յերս 1856 ամին, դամ
ի կատարել ձեռն մխելով արդ ի տալագրութիւն
« շարի Հայ պատմագրաց » : Պսղով որդի Հայաստանի
եւ վարդապետ առաքելական եկեղեցւոյ այնորիկ,
փառս գրէի անձինս եթէ հնարէի զկենդանագոր-
ծութիւն կիսամեռ յիշատակարանաց իմոց նախնեաց,
զորս տգիտութիւն եւ անիութութիւն թողին ցարդ
ի խաւարի անտես ի ժողովրդենէ :

Չէր նոր ինչ յիս խորհուրդս եւ ոչ ծնունդ եռան-
դեան. քանզի մինչդեռ յամի 1834 ի վարդապե-
տարանին սրբոյ Էջմիածնի ի մարզս դեզերէի հոե-
տորական եւ աստուածարանական ուսմանց՝ ձեռնար-
կեալ էի յօրինակութիւն ընտիր պատմագրաց մերոց
ի հռչակաւոր վրանոցի տեղւոյն. յորս յաւելի սպա-
եւ զտեղագրութիւն պատմութեամբ եւ աշխարհա-
գրութեամբ հանդերձ Սիւնեաց աշխարհին ի ժամա-
նակին յորում կոցի տեսուչ յիշեալ վիճակին : Այլ

զայս ամենայն արդիւնս տասնամեայ երկանց իմոց սրբապիղծ ձեռն մի անանուն յառիշտակեաց ի միում վայրկենի, եւ եթող զիս ի խոր տխրութեան :

Զկնի ամաց ինչ միւսանգամ ձեռն արկի իգործն իմ առաջին. եւ յայս նուազ զհռչակաւոր մատենադարանն Սրբազան Կարապետ Սրբ եպիսկոպոսի Արաստանի ունելով ինձ յաղբիւր՝ օրինակեցի եւ համեմատեալ ուղղագրեցի զինչ ինչ հազուագիւտ պատմիչս յորս յաւելի եւ ծանօթութիւնս ի բացատրութիւն մթին բանիցն : Ի Կոստանդնուպօլիս ուր արեւմտեան յիսուսականութիւնն աջակցեալ ընդ ասիական բռնաւորութեան՝ չետուն ինձ հանգիստ զամս երիս, շարունակ ի նոյն գործ դեզերեցայ, եւ դանձեցի զորս սակասէին ինձ յայն վայր աղքային պատմագիրք, զորոց զսակասորդն լոյոյ կայսերական գրատունն Փարիզի, յորում գտի զընտիր գրչեաց պատմիչս :

Հանդերձեալ արդ օրհնութեամբն Աստուծոյ եւ ձեռնտուութեամբ ճշմարիտ մեկենասաց աղքային գրականութեան ի լոյս ընծայել զչար Հայ սլաւոմագրաց. աւելորդ համարիմ կարգել աստէն ճառս ի գովութիւն գործոյս, որոյ օգտակարութիւնն յայտնի է ինքնին : Զիք կրթութիւն առանց կանոնաց, եւ ոչ դաստիարակութիւն առանց սկզբանց, նպատակի եւ օրինակի : Յամենայն բերանս աղքայնոց մերոց յածին

ի մեր աւուրս դաստիարակութիւն եւ կրթութիւն մոզական բառքս. այլ (եթէ չիյնէ յանդգնութիւն արդեւ) ո՛չ որ զխոսաց ցարդ ի մերոցն զպայմանս ազգային դաստիարակութեան : Իբր զի եթէ նպատակ ազգային դաստիարակութեան է եւ լինելոց է անշուշտ սրտորաստել եւ կազմել զհօրամոյն զորդիս ի մատաղ սերնդոց յաղագս յարատեւութեան ազգի մերոյ. սակայն արդեան կարգաւորութիւն դպրոցաց մերոց ամենեւիմբ զհակառակն յայտ առնէ : Ստո՛յգ է թէ յարդեան դպրոցաց մերոց ելանեն լեզուագէտ եւ համաշխարհական բաղաքացիք այլ ոչ անդամք Հայ հասարակութեան եւ քաղաքացիք Հայաստանի. Զի՛նչ օգուտ Հայոցն ի բերան առնուլ եւ սերտել զվիթխարի հատորս հնախօսութեան Հոռմայեցւոց Ռօլենի. եւ ոչ զիտել թէ ո՛յց որդիք իցեն Հայկ, Արտաշէս, Տիգրան, Տրդատ, Աշոտ, Լեւոն, սուրբն Սահակ, սուրբն Մեսրոպք եւայլ նախնիք իւր, զինչ արարք նոցա եւ զինչ յիշատակք : Սմին իրի պա՛րտ է զի ի դպրոցս ազգիս ուսանիցին մանկունք մեր նախ՝ զկրօնադիտութիւն եկեղեցւոյ իւրեանց եւ զպատմութիւն, եւ սպա զայլ եւ այլ ուսմունս եւ զօտար լեզուս : Իբրզի ընդ անմահ անուանս ոմանց ի նախնեաց մերոց կցորդեալ է այնպիսի իմն քարոյական զօրութիւն, որ ընդ բերան առնուլն թնդացուցանէ զսիրտ իւրաքանչիւր հայորերոյ, ընու

զայն սրբազան հրով հայրենասիրութեան, զարթուցանէ զթմրեալ զգայմունս ազգայնութեան, եւ պատրաստէ նահատակս ազգային վերածնութեան :

Առ այժմս հերիք չիցի մեզ եթէ նմանիցուք նախնեաց մերոց, եւ եթէ յանձին բերցուք զբազաբական եւ զընկերական առաքինութիւնս նոցա : Այո՛ եթէ առաջնորդք ազգիս հողային կանխաւ տպաւորել ի սիրտս եւ ի միտս մերոց մանկանց ի ձեռն պատմական ուսմանց զյիշատակ առաքինութեանց նոցա, համարձակիմ' ասել թէ՛ ընկերական սրայման մեր ոչ լինէր արդ ամենայն ուրեք պանդխտութիւն եւ անարդատրկութիւն հանդերձ արհաւրօք դառն աղքատութան եւ թանձր տղխտութեան :

Ի վերջոյ մնայ ինձ հրապարակաւ յայտ առնել աստէն զչնորհակալիս իմ զբարերարաց տպագրութեանս, որք ազգասիրաբար ունին մատուցեալ ձայնի իմում՝ հաճեցան ձեռն կարկառել մեծի գործոյս այսմիկ : Թէ եւ այլ ճոխ գլխաւորք ազգիս, մանաւանդ որք ցարդ ազգասէր պանծացեալքն էին՝ սիրեցին զունայնութիւն առաւել քան զանմահ փառս ազգի իւրեանց, սակայն Նորին Գերազանցութիւն Տէր Կոմս Խաչատուր Լազարեանց Իշխանապետն, Մանուկ-Բէշք, վսեմախալ Աբրահամ Ապրոյեան, Յովսէփ Զելեպի Իւսուֆեան, եւ քեռայր իւր Մահտեսի Գրիգոր Կոստանդեան առհասարակ առաքինացան, եւ

եղեն զօրաւոր սատարք գործոյս : Նոցա սատարու
թեամբ եղև զի բացի աստ հայկական տալարան եւ
ձեռն արկի յայս գործ, որոյ նմանն ոչ է եղեալ ցարդ
յազգի մերում : Ակն ունիմ թէ եւ այլք ի բաց եղեալ
յանձանց զատելութիւն եւ զազգակործան վէճս՝
մտցեն ի նոցա շաւիղ եւ զօրավիզն լինիցին առ կա-
տարումն յառաջադրութեանս :

Առ ի կենդանի պահել զյիշատակ Արրահամ
Ամիրայի Ապրոյեան, որ հանգեաւ ի Քրիստոս
նախքան զերեւումն Ղեւոնդեայ՝ եղի ի ճակատու
նորին զկենդանագիր նորա. որում եւ նուիրեցի
զմատեանս :

ՂԵՒՈՆԻ

Ազգային մատենագիրք կեցեալ զկնի ութերորդ դարուն Քրիստոսի՝ ճանաչեն եւ յիշեն զՂեւոնդ, որում եւ ընծայեն զպատմութիւն ծագմանն Մահմետի, զարչաւանաց Արարացւոց ի Հայս եւ զան զթութեանցն զորս դործ եցին ի նմայեա տիրանալոյն այնմիկ մերձ առ վախճան եօթներորդ դարուն :

Ստեփաննոս Ասողիկ Տարօնեցի՝ հեղինակ հռչակաւոր տիեզերական պատմութեան ինչ, յիշէ զՂեւոնդ ասելով «Եւ պատմութիւն Ղեւոնդ երիցու, որ ինչ վասն Տաճկաց ելիցն եւ անցից Հայոց ի նոցուն բռնութենէ » յորմէ եւ քաղէ զբազում ինչ առ ի հիւսել զիւր պատմագրութիւն : Ասողիկ դնէ զՂեւոնդ ընդ մէջ Սերէոս եպիսկոպոսի եւ Եսաֆոյ Բագրատունւոյ :

Մխիթար Այրիվանեցի՝ ժամանակագիր, որ եկաց եւ զրեաց յերկոտասաներորդ դարուն՝ նոյնպէս յիշէ զՂեւոնդ ընդ պատմիչս Հայոց. զոր եւ կարգէ ընդ

մէջ Զարբարիա Կաղկանտուացւոյ՝ պատմագրի Աղ-
վանից, եւ Ուխտանէս Եսլիսկոպոսի որ գրեաց զհերձ-
ուածոյն վրայ :

Ինքնին Ղեւոնդն մեր կրէր յիւրում ճակատու
խորագիր այսպիսի « սրտամութիւն Ղեւոնդեայ՝ մեծի
վարդապետի Հայոց, որ յաղագս երեւելոյ Մահմետի,
եւ զինի նորին թէ ո՛րպէս եւ կամ որո՞վ օրինակա-
տիրեցին Տիեզերաց, եւս առաւել ազգիս Հայոց »
Խորագիրս այս թուի յայլմէ հիւսեալ գոլով ամենեւին
անհամաձայն ճառեցելոցն ի նմանէ. իրր զի փոխանակ
գտանելոյ ի նմա զպատմութիւն ծննդեան, վարուց
եւ վարդապետութեան Մահմետի, ի բանալն զայն
ո՛չ այլ ինչ տեսանեմք ի սկզբան անդ բայց եթէ զմահ
նորա եւ զերից յաջորդաց իւրոց :

Զեւ էր Մուհամետի փչեալ զոգին զի տեղապահը
նորա կամ Խալիֆայը (ի մերոցն Ամիրապետ կոչե-
ցեալ) հրատարակեցին զպատերազմն սուրբ ընդ-
դէմ որոց ոչ էին Խալամ. եւ Հայաստան դեռ յամէ
632 սկսաւ զփորձ առուլ արշաւանաց սեւամորթ
որդւոցն անապատին Արաբիոյ : Ի ժամանակէ աստի
մինչ ցամն 662 փոփոխ բախտիւ զդէմ կալաւ Հա-
յաստան հինին նորոյ, զոր իբրեւ եւ Մուաւիա յաթոռ
Ամիրապետութեան՝ արկ վերջապէս ընդ լծով
պետութեան Արաբացւոց ի ձեռն շահաւոր ինչ
դաշին կուեցելոյ ընդ ազգի մերում :

Ղեւոնդ, որ սղխք անցանէ բանխք ցայս վայր գրադարական իրօք մերոյ աշխարհի, սկսանի յայսմ հետէ ճոխադոյնս սրատմել զթշուառութեանց նորին գորոց զթեւն երկայնեալ հասուցանէ մինչեւ ցամն 788. յորում միջոյի Ստեփաննոս առաջին եւ յաթոռ կաթողիկոսութեան: Ստանօր կնքէ Ղեւոնդ զպատմութիւն իւր. եւ վախճան առնուն ցաւագին նկարագիրք աղետից նախնեաց մերոց տեւեալ ամս 156:

Ղեւոնդ իրրեւ վարդապետ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ՝ երեւի հմուտ գոլ Ստտուածաշունչ գրոց, յորոց ածէ ի մէջ բազում անգամ վկայութիւնս յորով եւ ոճ իւր բնական չէ ինչ յոյժ տարբեր ի սուրբ գրոց: Յանցս ամենայն ի յաջողս եւ ի ճախողս իւրոց աշխարհի եւ զիւրեւ կատարեալս ոչ այլ ինչ տեսանէ նաբայց եթէ զմատն Նախախնամութեան տնօրէն իրաց մահայրուաց: Սմին իրի դյաղթութիւնս Հայոց ընծայէ աստուածային սրաշտպանութեան, և զկոտորածնոցս համարի սրատիժ երկնից թէ եւ երկրին եւս զէպր, բազում անգամ ի միում առուր եւ երբեմն ի մի եւ ի նոյն ճակատու գոլով սրատահեալ: Գոլով անհմուտ զինուորական արուեստի չասէ ամենեւին եւ ոչ զբան մի ոչ զհանճարոյ, ոչ զտաղանդոյ, ոչ զճարտարութենէ զօրաւարաց Հայոց կամ Սրբաբայցւոց, եւս եւ ոչ զկրթութենէ կամ զանկրթութենէ զօրաց մեր կամ նոցս:

Ապաքէն կայեալ Ղեւոնդեայ յայս կէտ դիտողու թեան, բազում անգամ այնէ զի սխալի ի կարծիս իւր քան թէ ուղղութեամբ արամարանէ : Ոչ Ղեւոնդեա ոչ այլ ոք ի մերոցն յանձն առ գրելցարդ խնաստասիրարար զպատմութիւն ազգիս, այս ինքն թէ ոչ ոք յանձին կարաւ քննել, բրբրել, խուզարկել եւ յերեւան ածել զբարոյական, զքաղաքական առաւելութիւնս կամ թերութիւնս, զկատարելութիւնս կամ զանկատարութիւնս նախնեաց մերոց, ոչ զհանգամանս ընկերական յարաբերութեանցն գաւառի առ գաւառ կամ հասարակութեան առ հասարակութիւն, ոչ զախոս քաղաքական տեսչութեանն, որ հաշեալ մաշեցին եւ բազում անգամ մահացուցին զինքնակալութիւն ազգին, ոչ զանբաւականութիւնս աշխարհային օրինաց մերոց որք անկարող եղեն ձուլել զայլ եւ այլ մասունս ազգին ի մի զանգուած, եւ կազմել անտի զմի քաղաքական մարմին՝ կարող առ ի տոկալ ժամանակս երկայնս, եւ զդէմ ունիլ արտաքին յարձակմանց : Ստոյգ է թէ՛ ժողովուրդ մեր միշտ անկեղծ սիրով սիրեաց զհայրենիս իւր եւ զազատութիւնս սակայն անմիտ նախարարք մեր զչահանձանցն բազում անգամ քան զհասարակութեանն վերադաս համարեալ, եւ առաւել եւս՝ միմեանց զինեալ ներհակ նախանձու եւ քսութեամբ, զամենայն իրս ազգին ի սկզբանէ եւ այսր վեր ի վայր արարին եւ տապալեալ

կործանեցին զբարօրութիւն իւրեանց եւ ժողովրդեանն :

Յաւուրս Ղեւոնդեայ ամենայն յօդք ազգային միարանութեան յոյժ խախտեալ երեւին, թուլամորթիւնն ճարակ զտեալ հաւասարապէս առ եկեղեցականս եւ առ աշխարհականս, եւ ազգն ինքնին սաստիկս յուզեալ ի կրօնական շիտթութեանց : Որ եւ բնակեալ ի միջոցի յունական եւ սասանեան կայսերութեանց, ատէր զերկոսեանն եւս, եւ ատելի էր նոցա : Թէ եւ ի դաւառս դաւառս, եւ ի նախարարութիւնս նախարարութիւնս շնչէր տակաւին ոգի ազատութեան եւ յաճիւնոյ դիւցազանց մերոց ի վեր սլանային այսր անդր հերոսք ոմանք. այլ ընդհանուր ազգն ձանձրացեալ էր ի պատերազմաց, եւ թախեալ յուժոյ՝ խնդրէր զխաղաղութիւն առ ի նորոգել զգօրութիւնս իւր : Յայսմ միջոցի երեւեցաւ Մահմետ որ նոր օրինօք իւրովք եւ միակրօնութեամբ հաւաքեալ զցեղս Արարիոյ իմի՛ ձեւացոյց զժողովուրդ իւր ահաւոր երեւեալ Տիեզերաց ամս աւելի քան զհազար : Հայք զգուեալ ի հարստահարութեանց Պարսից եւ ի դարանակարութեանց Յունաց՝ առանց մեծի ինչ դիմադրութեան մտին զառաջինն ընդ իշխանութեամբ Արարացւոց, զորոց իրրեւ զիորձ առին զանագորոյն եւ զխժական բարուցն. վերստին ծնաւ ի նոսա իղձ ազգային անկախութեան, զոր եւ շահեցան արդեամբ

յիններորդ դարուն տուեալ ճակատս բազումն) եւ
թափեալ արին յորով :

Թէպէտ ոչ որ ի մատենագրայն առաջնոց հոգա-
ցաւ յայտնել մեզ զժամանակ ծննդեան եւ մահու-
եւս եւ զկարեւոր հանդամանս կենաց Ղեւոնդեայ,
սակայն ուչ եղեալ ինչ ինչ բանից նորա՝ համարիմք
զնա կեցեալ անշուշտ յութերորդ դարուն. եւ հետե-
ւարար ականատես գրիչ ամենայնի : Ի սլատմէն
զճակատուց զորս ետուն Հայք յաման 770-771 առ
Արժէշիւ վասն թօթափելոյ յանձանց զանարդ եւ
զատելի լուծ ծառայութեան Արարացոց, այսօրինակ
խօսի Ղեւոնդ « որպէս ուսաք ի նոյն ինքն ի թշնա-
մեայն » Այսպիսի ոճ բանից ցուցանէ զինքն ժամանա-
կակից աւերմանց եւ սպանութեանց դարուն այնմիկ,
որոց հանդիսարան գտաւ Հայաստան :

Մնայ մեզ ի վերջոյ երկրորդել զոր ինչ գրեալ էաք
զբուն ոճոյ շարադրութեան մերոց հեղինակիս : Ի յա-
ռաջարանի գաղղիական թարգմանութեան Ղեւոն-
դեայ զոր ընծայեցաք ի լոյս յանցեալ ամին՝ համեմա-
տեալ զնա ընդ ընտիր սլատմագիրս մեր ասա-
ցեալ էաք թէ՛ Ղեւոնդ ոչ է հակիրճ որպէս Մովսէս
Խորենացի, ոչ սլարդ որպէս Ղազար Փարբեցի,
ոչ ազգոյ որպէս Եղիշէ եւ ոչ ծաղկանկար որպէս
Յովհաննէս կաթողիկոս, այլ հասարակ հայախօս,
եւ յայտնեալ էաք զզարմանս մեր թէ՛ զխորդ Մխի-

Թարեան Հարք ի նախադրունս նոր բառգրոց հայկազեան լեզուին կոչեցեալ էին զայն «յստակ եւ ընտիր հայկաբանութեամբ» գրեալ : Իմաստակ ոմն որ հազիւ ուսեալ զսկզբունս հայ լեզուի, եւ մղեալ անշուշտ ի փութոյ հակաճառութեան, առնէ մեզ պատասխանի ի Մասեաց աղանիի ասելով հնար է արդեօք զի գրուած ինչ վկայեալ Սււղերեանէ իցէ այնպէս որպէս եսս պնդեմ : Թերեւս գրիչ յօղուածոյն ոչ էր անտեղեակ զի զհաւասարն Ղեւոնդեաց եղեալ էաք երիւք ամօք յառաջագոյն ի կայսերական գրատունն Փարիզոյ, եւ եթէ ի խնդիր ինչ էր ճշմարտութեան, կարէր որոնել զայն եւ զխորձ առնուլ անձամբ ասացուածոյս մերոյ. այլ նա ոչ արար այնպէս. եւ լաւ համարեցաւ զի կարկաչ իւր լսելի լինիցի մինչեւ յեզերս Փանդէսի : Պատեմ այն, եւ թերեւս առաւելքան զգրիչ յօղուածոյն ոյարդ գրաւոր երկանց Հայր Սււղերեանի. այլ ոչ ճանաչեմ զնա անխալ եւ ո՛չ բնաւ ընդունիլ կարեմ զմարդկան անխալութիւն ի գրականութեան մասին : Մմին իրի զոր ինչ ասացեալ էի կանխաւ ի յառաջարանի դաղդիական Թարգմանութեան մերոյ, վերատին կրկնեմ եւ ի ճակատու հայերէն տպագրութեան նորին հրաւիրելով զպատուելին զայն կշռել իւրովի արդ զկշռադատութիւն մեր :

Տպագրութիւն մատենիա արարաւ ըստ միոյ եւ եթ

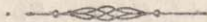
օրինակի առ իչգոյէ երկրորդին. վասն որոյ եւ ոչ ի սպառ համարեալ զերծ յսկամայ վրիպակաց, զորս գրիչք ներմուծանել կարող էին ի նա յընթացս զրեւի թէ հազարաւոր ամաց: Սակայն դուն գործեցաք ըստ մերովսանն բացատրել ծանօթութեամբք զմիին եւ զանխմանալի բանս եւ բառս զորս արժանի դադեցաք մեկնութեան՝ ջանալով յամենայնի կատարեալ առնել զայն եւ օգտակար ընթերցողաց. որոյ նուիրեմ սիրով զաշխատութիւնս իմ հայցելով փոխարէն զաղօթից մասն առ ի կարել յաւարտ հանել զձեռնարկ իմ:

1003
Զթուղթ Ղեւոնիկայսեր գրեալ առ Օմար երկրորդ՝ խալիֆայն ի պատասխանի հարցմանց սորա Պարոն Մօլ Գաղղխային համարի անվաւեր. եւ հեղինակ վերոյիշեալ յօդուածոյն կակազէ նմա բանս ինչ կնամարդօրէն իրբեւ ի պատասխանի: Հակառակ Պարոն Մօլի անդեմք թէ թուղթն այն է յոյժ վաւերական, եւ ըստ ամենայնի արժանի ընդունելութեան. եւ ի հաստատութիւն բանիս ի մէջ ամեմք զերկրորդի ուրումն զվկայութիւն, այսինքն Թովմայի Արծրունուոյ, որ երես 116 այսպէս խօսի զայսմ թղթոյ յիւրում պատմութեանն « Սա (իմա՛ Օմար երկրորդ) ազնուագոյն եղեալ քան զամենեսին՝ գրէ թուղթ հաւատոյ առ Ղեւոն՝ կայսր Յունաց. և

քնկարեալ ի նմանէ պատասխանի՝ բազում ինչ ի Կու-
րանէ անտի իւրեանց արտաքս ընկէց » :

Այս ինչ անտարակուսելի է միայն թէ՛ ոճ թղթոյն
այնորիկ ամենեւին տարբեր է եւ յոյժ ստորին քան
զոր ունի ծայրէ ի ծայր պատմութիւն Ղեւոնդեայ,
զոր համարիմ թերեւս թարգմանեալ յայլմէ եւ եղեալ
ի կարգի պատմութեան վարուց Օմարայ երկրորդի :

Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեանց,
միաբան սրբոյ Էջմիածնի :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՂԵՒՈՆԴԵԱՅ

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ (1) :

ՍԿԻՋԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱՅ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆՅ ԱՐԱԲԱՅԻՈՅ Ի ՍԱՀՄԱՆՍ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԿԱՅՍԵՐՈՒԹԵԱՆ ՅՈՒՆԱՅ :

Նախ եւ առաջին որք եւ Ամիր-ալ-Մուսնիք (2) անուանեցան, զի քսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն Մահմետ՝ (3) մեռանի : Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւն Մահմետի Աբու-Բարր եւ Ամր եւ Օթման, ամս երեսուն եւ ութ ի մետասաներորդ ամի Հերակլեայ աստուածապսակեալ և բարեպաշտ թագաւորին Հոռոմոյ : Որ մինչդեռ էր կենդանի

աստուածապատկեալն Հերակլէս. ոչ կարացին սի-
ռել զասպատակս իւրեանց ի վերայ Հրէաստանի. զի
համբաւ քաջութեան նորա սիրեալ էր եւ զարհուրե-
ցուցանէր զնոսա : Եւ նորա տիրեալ ունէր զիշխանու-
թիւնն Հրէաստանի եւ Ասորեստանի (4) մինչեւ ի
վախճան կենաց իւրոց :

Եւ իբրև թագաւորեաց որդի նորա փոխանակ
Հերակլէաց հօր իւրոց (5), յայնմհետէ զարթոյց Տէր
զհողի արանց չարաց զի առցէ նոքօք զվրէժ-
խնդրութիւն յազգէն Քրիստոնէից, որք (6) մեղաքն
առաջի Տեառն Աստուծոյ մերոց : Եւ սկսան
գունդ կազմել եւ զօրս գումարել ի վերայ իշխանու-
թեանն Առստանդնի, ի վերայ Հրէաստանի եւ Աս-
որեստանի զի զսլատուէր Օրինադրին իւրեանց ունէին
օժանդակ, զոր սլատուիրեացն որոմանցն սերմանողի
թէ՛ ելէ՛ք ի վերայ աշխարհաց, նուաճեցէ՛ք զնոսա ընդ
ձեռամբ ձերով, զի մեզ ասէ տուեալէ զսլարարտու-
թիւն երկրի. կերայք զմիս ընտրելոց երկրի եւ արբէ՛ք
զարիւն զօրաւորաց : Որք եւ սաղրիչ ձեզ եւ առաջ-
նորդք Հրէայք են, որք երթեալ ի բանակս Մաղխամու-
ատէին ցնոսա « Սբրահամու ասեն խոստացաւ Աստ-
ուած տալ զբնակիչս երկրի ի ծառայութիւն. եւ մեք
եմք ժառանգք եւ որդիք նահապետին : Արդ՝ ի մէնջ
տաղտկացաւ Աստուած վասն չարութեան զնայիցն
մերոց, եւ երարձ ի մէնջ զթագաւորութեանն դաւա-

զան, և մատնեաց զմեզ ի ստրկութիւն ծառայութեան. այլեւ դուք էք զաւակք Արրահամու, եւ որդիք նահապետին : Եւք ընդ մեզ և փրկեցէ՛ք զմեզ ի ծառայութենէ արքային Յունաց, եւ ի միասին կալցո՛ւք զիշխանութիւնս մեր » (7) :

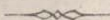
Իբրեւ զայս եւս լուան՝ քաջալերեալ զիմեցին ի վերայ Հրէաստանի : Իսկ ապա ազդ եղեալ թագաւորին Յունաց, գրէ առ զօրաւարն որ ի Հրէաստանի « լուայ՝ ստէ թէ Սառակինոսք ելին յարձակիլ ի վերայ Հրէաստանի և Ասորեստանի : Արդ՝ գումարեա՛ զզօրս քոյ եւ մարտիր ընդ նոսա եւ արգէ՛լ զնոսա. զի մի՛ սազատակեսցեն ի վերայ երկրիդ մերոյ, և ածիցեն սուր և սատակումն ի վերայ զօրս (8) : Այլ արդ՝ սպառազինեալ կազմեա՛ զզօրս քոյ » : Իսկ նորա ընկալեալ զհրամանն օգոստական՝ գրէ՛ր առ զօրադուխս որ ընդ իւրով իշխանութեամբ զի ուր եւ իցեն, առ նա հասցեն : Եւ վաղվաղակի հասեալք ի միասին՝ լինէին բանակ մեծ. և խաղացեալ յառաջ զնացին ընդդէմ հինին նորա (9), որ զօրացեալ գայր ի վերայ նոցա : Երթեալ յանդիման լինէին միմեացն ի սահմանս Ապառափն Արարիոյ. տեսանէին զբանակս Մադիամու (10) անթիւ բազմութեամբ եւ իբրեւ զգունդս մարախոյ զանչափութիւն ուշտուցն եւ ճիոց : Ապա անդիտացեալ զօրուն Յունաց յանդիտութիւն մեծ, զատուցանէին զաղխս բանակին իւրեանց բա-

ցաղոյն ի նոցանէ բազում վտաւանօք, լքանէին ի բանակին եւ զերիվարսն իւրեանց, եւ ինքեանք ի հետիոտս սարառազինեալ՝ ընդդէմ նոցա զնային սպտերազմել: Եւ ի ջերմութենէ արեգակնային տապոյն եւ ծարաւուտ ասպռաժին եւ յաւազոյն աշխատեալք, եւ սլարտասեալք ի ծանրութենէ զինուցն՝ անկան ի մէջ թշնամեացն:

Իսկ նոքա քանզի ի հանգստեան էին՝ յանկարծակի հեծեալ յերիվարս իւրեանց, եւ յարձակեալ ի վերայ նոցա, հարին բազում հարուածս իզօրն (11) Յունաց, եւ ի փախուտ դարձուցեալ զմնացեալսն՝ հետամուտ եղեալ մինչեւ ի բանակն Յունաց, զբազումսն առհասարակ կոտորէին. եւ մնացեալքն հեծեալ յերիվարս փախստական անկան յաշխարհն Յունաց (12):

Եւ Իամայեւրացոյն լցեալ յաւարէն Յունաց գանձիւք, եւ առեալ զկապուտ անկերոցն ի սրոյ՝ դարձան խնդութեամբ յաշխարհն իւրեանց: Եւ յայնմհետէ տիրեցին Հրէաստանի եւ Ասորեստանի վերայ, եւ արկին ընդ հարկօք զաշխարհն եւ զեկեղեցիս սրբոյ քաղաքին: Եւ յայնմհետէ դադարեցին ի հարկատուութենէ արքային Յունաց Հրէաստան եւ Ասորիք. զի ոչ կարացին զգէմ ունիլ Իամայելի զօրքն Յունաց: Եւ Իամայել տիրեաց ի վերայ Հրէաստանի:

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ր Կ Ր ՈՐ Դ

ՅԱՂԱԳՍ ԱՍՊԱՏԱԿԵԼՈՅ ԻՍՄԱՅԵԼԻ ՅԱՇԻԱՐՀՆ
ՀԱՅՈՅ ԵՒ ՀԱՐԿԱՆԵԼՈՅ ԶԶՕՐՄՆ ՀԱՅՈՅ :

Իսկ ի դալ միւսոյ ամին խրոխտալ սկսան ընդդէս
արքային Պարսից, եւ գումարէին բազմութիւն զօ-
րաց, եւ եկեալ հասանէին ի վերայ արքային Պարսից,
որում անուն էր Յազկերտ, որ էր թոռն Խոսրովու :
Ժողովեալ եւ Յազկերտի զզօրս իւր՝ պատերազմէր
ընդդէմ նոցա, որոց (2) ոչ կարէր զդէմ ունիլ (3) :
Հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագա-
ւորն հարեալ սատակէին : Եւ յայնմհետէ բարձեալ
կործանէր թագաւորութիւնն Պարսից, որոց եղեն
թիւք ի շխանութեան նոցա ամբ չորս հարիւր ութ-
սուն եւ մի (4) : Եւ Իսմայելացւոյն աւար առեալ

զերկիրն եւ զգանձան արքունի՝ հասուցանէին յաշխարհն իւրեանց : Եւ մեծ մասն զօրուն հատեալ ասպատակէին յաշխարհս Հայոց ընդ կողմն Պարսից. եւ առնուին ի գերութիւն զաւանս Մարայ եւ զգաւառն Գողթն եւ զգաստակերտն Նախիջեւանու. եւ զբազումս յարանց ընդ սուր անցուցանէին, եւ զայլս գերի վարեալ կանամբք եւ մանկտեալ՝ անցուցանէին ընդ գետն Երասխ ընդ հունն Զուղայոյ : Եւ ընդ երկուս բաժանեալ զօրքն, ոմանք զգերեալսն զարծուցանէին յաշխարհն իւրեանց. եւ գունդ մի հատեալ ասպատակէին ընդ գաւառն Արտաղի ի վերայ զօրավարին Յունայ, որում անունն էր Պոսկոպ, որ էր բանակեալ ի գաւառին Գողովիտ ի սահմանս Բազուճորոյ եւ Մարդուցայից. որում իրազեկ եղեալ իշխանն Թէոզորոս որ էր յազգէն Ոչտունեայ, ազդէր զօրավարին Պոսկոպայ եթէ զօր հինին Իամայելի զարթուցեալ զայ ի վերայ մեր :

Իսկ նա ի բազմութիւն զօրացն ասպատանեալ եւ ոչ յԱստուած, որ յաջողէ զպատերազմ, ոչ ինչ գրէր զբանս իշխանին Հայոց : Եւ նա մորմոքեալ ընդ կորուստ աշխարհիս Հայոց եւ ընդ ծուլութիւն զօրավարին՝ ոչ ունէր ժոյժ, այլ մտեալ երկրորդէր եւ երրորդէր զբանն : Եւ բարկացեալ զօրավարին ի վերայ իշխանին ձգէր զվարզն, որ ի ձեռին՝ զհետ նորա : Եւ սրտմտեալ Թէոզորոս՝ ելանէր յերեսայ նորա, եւ

նոյն ժամայն հրամայէր զօրացն, որ ընդ իւրով իշխաւ նութեամբ էին « վառեցարձեբ ասէ՛ եւ եղէք ընդդէմ Իսմայելի » : Եւ նոքա հեծեալ յերթվարս իւրեանց՝ դարսնամուտ եղենի Սարակն որում եղբարսն կոչէին. եւ կալեալ զառաջս կրճիցն՝ դբազումս ի նոցանէ սատակէին. եւ առեալ զկապուտ անկերպցն՝ հատուածեալ ի զօրավարէն զնացին ի դաւառն Գառնի : Հրաման ետ ապա եւ Պոռոկոսն իւրում զօրուն ելանել ի վերայ թշնամեացն. յորոց վերայ հեղեալ զօրն Իսմայելի, հարկանէին զմեծ մասն Յունաց, եւ զայլնն փախստական արարեալ անցուցանէին ընդ բանակն իւրեանց. եւ ինքեանք դարձեալ ի բանակն նոցա՝ հանդչէին : Եւ ասեն վնեղ զթիւ զօրացն Յունաց աւելի քան զվեց բիւր արանց, եւ զԻսմայելացիսն նուազքան զբիւր մի արանց : Եւ իվաղիւն ժողովեալ զկապուտ բանակին եւ դարձեալ ընդ կրունկն զնացին յաշխարհն իւրեանց :

Եւ եղեւ այս ի քսան եւ երկրորդ ամի Աբու-Բարրի եւ Օթմանայ եւ Ամրի՝ իշխանացն Իսմայելի : Եւ դադարեցին յելանելոյ ի վերայ աշխարհիս Հայոց ամս երկա : Ապա ի քսան եւ վեցերորդ ամի նոցին իշխանութեանն դարձեալ յարձակէին ելանել ի վերայ աշխարհիս Հայոց զօրու ծանու :

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ր Ր ՈՐ Դ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՒ ԵՐՐՈՐԴ ԱՍՊԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆՎ
ԱՐԱԲԱՅԻՈՅ Ի ՀԱՅՍ :

Յերկրորդ ամի Կոստանդեայ (1) կայսեր Հոռոմոյ. որ էր թոռն Հերակլեայ, ազգ եղեւ առ իշխանն Թէոդորոս, եթէ հէն զարթուցեալ գայ ի վերայ աշխարհիս : Իսկ նորա առեալ զգորս իւր՝ կամէր ունիլ զկիրճս ճանապարհին Չորայոյ (2), այլ ոչ կարաց ժամանել յառաջսնոցա. քանզի ըստ օղաթեւն արագութեան յարձակեալք իբրեւ օձք թեւաւորք յառաջեցին թշնամիքն, եւ զկնի իւրեանց թողին զգորս Հայոց՝ դէմ եղեալ ընթացան ի մայրաքաղաքն Դուին : Եւ վասն զի թախուր գտին զքաղաքն յարանց սլատերազմողաց, զի ամենեքին զհետ

Թէոդորոսի իշխանին գնացեալ էին, բայց միայն
զկանայս եւ զմանկտիս եւ զայլ խառնիճաղանճս,
որք ոչ էին արք սրատերազմի : Հասին ի վերայ քաղա-
քին, եւ վաղվաղակի առին զամրոցն, եւ զգտեալ
արան ինմա կոտորեցին. եւ զկանայս եւ զմանկտիս
վարեցին ի գերութիւն՝ ոգիս երեսուն եւ հինգ հազար :

Արդ՝ ո՛վ արդեօք արժանաւորապէս ողբասցէ
զթշուառութիւնս արեւտիցն : Քանզի ամենայն ուս-
տեք անհնարին էր վտանգն. զի սուրբ եկեղեցիք,
յորս ոչ էր արժան Հեթանոսաց մտանել, քան
դեալ եւ քայքայեալ կոխան ոտիցն անօրինաց լինէին.
Եւ քահանայք հանդերձ սարկաւազօքն եւ պաշտօնէ-
լսք խողխողեալ սրով ժպիրհ եւ անողորմ թշնա-
մեացն. եւ բազում տիկնայք փափկասունք, որոց ոչ
էր առեալ զլիորճնեղութեան, դանալից թքօք թշնա-
մանեալք եւ քաղչեալք ի հրասպարակս՝ զկականումն
ողբոցն բարձրացուցանէին վասն յեղակարծումն
օրհասին. Այլ եւ աշխարհախումբ բազմութեանն ըմ-
բռնեալք ուստերօք եւ դատերօք ի նոյն վտանգս՝
յաճախէին զհառաչանս եւ զհեծութիւնս. զի ոչ
զիտէին զո՛ր առաւել ողբասցեն՝ զխողխողեալն
յանօրէն սրոյն եթէ՝ զկենդանւոյն անջատեալն
զուստերս եւ զդատերս օտարացուցանել ի հաւատոյն
որ ի Քրիստոս, եւ ի հոգեւոր աստուածային փառա-
տրութեանցն, եւ զոմանս ողորմելի տեսլամբ

անկեալ դիակունս ի վերայ դիականց ընդ արին թաթաւեալք թէպէտեւ ողբովք աշխարէին. այլ ոչ էին ձեռնհաս ամիովիւ զմարմինսն եւ տալ գերեզմանի : Եւ ի դէպ էր զՄարգարէին առնուլ ողբս, որ ասէ » Ա՛ստուած՝ մտին Հեթանոսք ի ժառանգութիւն քոյ, պղծեցին զտաճար սուրբ քոյ, եւ արկին զդիակունս ծառայից քոյ՝ գէշ թռչնոց երկնից, եւ զմարմինս սրբոց քոյ՝ գազանայ երկրի. եւ ոչ ոք էր որ թաղէր զնոսա (3) » Զայս ամենայն անցս պատուհասից յայնժամ Հրէաստանի աղէտան, եւ այժմ առ մերս հասեալ տարակուսանս դէպ եղեւ առնուլ :

Իսկ զօրքն Հայոց հանդերձ Նախարարօքն եւ իշխանաւն իրրեւ տեսին զհէնս սաստիկս հասեալ ի վերայ նոցա, լքան ձեռքն արանց պատերազմողաց, եւ ոչ կարացին յարձակիլ ի վերայ հինին. զի թէպէտ եւ տեսանէին զկանայս եւ զմանկունս իւրեանց վարեալ ի գերութիւն. այլ քանզի նուազունք էին թուով, ոչ կարացին ի դիմի հարկանիլ նոցա. այլ նստեալ միայն ողբովք եւ աշխարանօք աւաղէին զկանայս եւ զմանկունս իւրեանց : Իսկ Հագարացիքն առեալ տանէին զնոսա յերկիրն Ասորւոց. եւ դադարեցին յերանելոյ ի վերայ աշխարհիս Հայոց ամս տասն : Ապա յետ այնորիկ յերեսուն եւ վեցերորդ ամի իշխանութեան նոցա զօր ժողովեալ՝ դարձեալ յարձակեցան

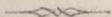
ի վերայ աշխարհիս Հայոց. որոց էին զվխաւորք Օթման եւ Օզբայ : Եւ իրրեւ հասին ի սահմանս Հայոց՝ յերկա բաժանեալ առաջս, սիռեցան յաստատակս իւրեանց : Առաջ մի հատեալ ընդ կողմն Աստուրական աշխարհին, առին զաւանս եւ զամրոցս որ մինչեւ ի Նախիջեւան քաղաք, եւ առաջ մի ընդ կողմն Տարօնոյ. եւ միւս առաջն հասեալ ի Գողովիտ՝ սրաշարէին զամրոցն Արծախայ : Եւ գտեալ զմուտ բերդին, ի գիշերի գաղտագողի ելին ի նա զի ի քուն գտին զպահապանն, եւ առին զամրոցն. եւ զգտեալ արսն որ ի նմա՝ արկին ընդ կապանօք : Եւ ի բազում անհոգութեան եղեալ այնուհետեւ՝ խառնակէին զաղբալից սղծութեամբ ընդ կանայսն. յորս զթացեալ Ամենատեսն Աստուած՝ աստանօր ոչ անտես առնէր զհաւատացեալս անուան իւրոյ, այլ առաքէր ի վրէժխնդրութիւն չարեացն, զոր գործեցին՝ զիշխանն Թէոդորոս, որոյ արագաթ եւ յարձակմամբ իրրեւ զխոյանալ արծուոյ հասեալ ի վերայ հինին եկեղոյ, եւ ընդ նմա արք վեց հարիւր վառեալք զինու վաղվազակի հասեալք՝ սատակէին զթշնամիան իրրեւ արսերիս հաղարս. եւ զկապեալսն արձակէին. եւ զսակաւ մնացորդսն թշնամեաց փախատական արարեալ դարձուցանէին զգերեալսն. եւ զաւար եւ զկապուտ թշնամեացն ժողովեալ՝ դարձան խնդրութեամբ փառաւորելով զԱստուած, որ խնդրեաց զվրէժ ի թշնա

մեաց նոցա (4) : Իսկ այն զօրք , զոր յառաջագոյն
պատմեցի, առեալ զաւար եւ զգերեալն՝ զնացին
սաշխարհն Ասորոց. եւ զազարեցին յետ այնորիկ
քան երկու :

Եւ զայս չարիս կատարեալ իշխանացն Իամայելի
Աբու-Բաբիրայ (5), Օթմանայ եւ Ամրիյաւուրս իւր-
եանց՝ վախճանեցան :

Գ Լ ՈՒ Խ Զ ՈՐ ՈՐ Դ

ԽԱԼԻՖԱՅՈՒԹԻՒՆ ՄՈՒԱԿԵԱՅ ՏԵՒԵԱԼ ԱՄՍ
ՏԱՍՆ ԵՒ ԻՆՆ ԵՒ ԱՄԻՍՍ ԶՈՐՍ. ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՄԻ-
ԿՈՆԵԱՆ ԿԱՐԳԻ Ի ՆՄԱՆԷ ԻՇԽԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՆԿԵԼՈՅ ԸՆԴ ԼԾՈՎ ԾՍՈՒՅՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱԲԱ-
ՅԻՈՅ. ԱՆՅՔ ՈՐ ԱՆՅԻՆ ԶԱՅՍՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԱԻ
ԸՆԴ ՀԱՅՍ :

*Յեանոցա ունիզիշխանութիւնն ոմն Մուսախ (1)
ամս տամն եւ ինն եւ ամիսս չորս. եւ վախճանի : Եւ
եթէ զիարդ յաւուրս նորա էր իշխանն Գրիգոր. եւ որ
ինչ անցք անցին ընդ աշխարհս Հայոց. եւ մահուան
իշխանացն : Ի սորա յառաջնում ամի իշխանութեաւ
նրն եւ ի քսան եւ հինգ ամի Արստանդնի կայսեր, որ
էր թոռն Հերակլի, սկսաւ զօրս գումարել իվերայ*

աշխարհիս Հայոց իշխանն Տաճկաց (2) : Ազդ եղեւ
 առ թագաւորն Արստանդին բանն. եւ հրամայէր
 զօրավարին, որ ի կողմանս Ալիկեցոց՝ ելանել ընդ-
 դէմ նոցա : Ընկենոյր եւ զիշխանն Թէոդորոս յիշ-
 խանութենէն վասն նենդութեանն, զոր արար առ
 զօրավարին Պոտկոսայ, եւ փոխանակ նորա կացու-
 ցանէր զՍմբատ ռմն ի տոհմէ Բազրատունեաց, եւ
 առաքէր ընդ զօրավարին իւրում : Գրէր եւ առ Թէ-
 ոդորոս Ռչտունի, որ յառաջն իշխանն էր, ասէ « Ե՛լ
 ընդ մեզ ի սլատերազմ զօրօք որ ընդ ձեռամբ քո է » :
 Եւ ոչ կամեցաւ նա ելանել : Գրէ դարձեալ երկրորդ
 անդամ « Եթէ ոչ ելցես ընդ մեզ ի վերայ հինիս, ի
 դառնալն մերումայսրէն՝ ջնջեացուք զտունդ քոյ յազ-
 դատոհմէ մերմէ » : Որոյ երկուցեալ ի սպառնալեացն՝
 հանդերձէր զորդի իւր զԱարդ երթալ ընդ իշխանին
 Սմբատայ. եւ տայր հրաման նենդութիւն ստնել
 սիրելեացն եւ միաբանիլ ընդ թշնամեացն : Որոյ
 երթեալ առ զօրավարն Յունայ, չուեցին ի կող-
 մանս Ասորոց եւ անցին ընդ զոմն (3) Եփրատայ :
 Եւ մատուցեալ որդւոյն Թէոդորոսի առ զօրավարն՝
 խնդրէր զինքն կարգել սրահապան նաւակամրջացն.
 եւ նորա հրամայեալ նմա սրահել զխելա զոմոյն :

Եւ իբրեւ բախեցին ընդ միմեանս սլատերազմաւ. եւ
 անկան յերկոցունց կողմանցն հարուածք. դարձեալ
 զօրացան զօրքն Տաճկաց, եւ փախտտական արարին.

զգունդն Յունաց յաւուր մեծի շարաթուն Զատկի :
Իբրեւ ետես որդին Թէոդորոսի զյաղթութիւնն
Խամայելի՝ զօրացեալ անցանէր յայնկոյս գետոյն,
եւ հատեալ կտրեաց զլարս կամրջին, զի մի ապրես-
ցին փախստեայքն : Եւ նոցա ի մէջ արարեալ
զգօրսն Յունաց՝ զմանս գետավէժ առնէին, եւ
մանք զերծան փախստեայ (4) յաշխարհն Յունաց :
Եւ յայնմհետէ լքաւ սիրտ արքային Յունաց. զի
զխոաց թէ՛ ի Տեառնէ է խոտորումն իշխանութեան
նորա. եւ ոչ եւս յաւել ելանել ի վերայ Խամայելի :

Իսկ իշխանն Խամայելի զրէ հրովարտակ յաշխարհն
Հայոց՝ եթէ ոչ հարկեսջիբ ինձ, եւ ոչ անկջիբ ընդ
լծով ծառայութեան իմոյ, ի սուր սուսերի մաշեցից
զամենեսեան : Յայնժամ ժողովեալք ի միասին Քա-
հանայապետն Հայոց Ներսէս՝ շինող սրբոյն Գրիգորի,
եւ իշխանք եւ նախարարք աշխարհիս, յանձին կա-
լան հարկիլ բռնութեան Խամայելացոցն : Յորոց
խնդրեալ սպատանդս, տային երկուս ի նախարարացն
Հայոց զԳրիգոր ի Մամիկոնեան տանէ, եւ զՄմբատ ի
Բաղրատունի տանէ : Եւ տարեալ զնոսա առ իշխանն
Տաճկաց Մուալիս, հատին ի վերայ աշխարհիս Հայոց
հարկս 500 զահեկան ի միում ամի հատուցանել
նոցա, եւ աներկիւղ մնալ ի բնակութիւնս իւրեանց :

Իսկ յերկրորդում ամի իշխանութեանն Մուալիս
կոչէ զԳրիգոր եւ զՄմբատ, որ էին սպատանդք ի

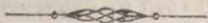
դրանն արքունի. եւ տայր Գրիգորի զպատիւ իշխանութեանս Հայոց. եւ առարէ զնոսա բազում մեծարանօք յաշխարհս Հայոց : Եւ եղև բազում խաղալութիւն յաւուրս նորա իշխանութեանն :

Եւ յետ նորա Եղիտ՝ որդի Մուսեայ. եւ սարի ամս երկուս եւ ամիսս հինգ, եւ վախճանի : Եւ նա վարեաց զաշխարհս Հայոց ի նոյն սակ հարկի : Եւ յետ նորա ԱրղէՄէլիք՝ (5) որդի Մովսէսայ (6) : Եւ եկաց ամս բանս եւ մի, եւ վախճանեցաւ : Եւ այս է վարք նորա : Եւ էր այր ժանտ եւ դռ պատերազմող (7) : Ի յերկրորդում ամի իշխանութեան նորա եղև խառնակումն սաստիկ ի մէջ Տաճկաց եւ պատերազմ, եւ բազում հեղումն արեանց ինքեանք յինքեանց հանէին : Եւ սաստկացաւ պատերազմ ի մէջ նոցա զերիս ամս. եւ անթիւ եղեն սարանեալքն ի նոցունց մինչև կատարիլ (8) մարդարէութեանն Ղաւթի որ ասէ « սուրբ նոցա մտցեն ի սիրտս իւրեանց, եւ աղեղունք նոցա փշրեսցին » (9) Զի փոխանակ անարարտ արեանն եւ անողորմ սատակմանցն, զորս յաճախեցին ի վերաց ազգիս Քրիստոնէից, արիւն վրիժապարտ հեղաւ իրաւացի. եւ պահանջեաց Աստուած զվրէժ արհամարհանաց ծառայից իւրոց նոցին խի ձեռօք :

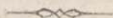
Իսկ Գրիգոր իշխանն Հայոց յաւուրս իւրոց իշխանութեանն խաղաղացոյց զաշխարհս Հայոց յամենայն հինից եւ յարձակմանց. զի էր այր երկիւղած

յԱստուծոյ, եղբայրասէր եւ օտարասէր եւ դարմանիչ աղքատաց, եւ կատարեալ ի հաւատս աստուած պաշտութեան : Եւ շինեաց նա տուն աղօթից ի գաւառն Արագածոյ ոտին ի յաւանն Արուճ տաճար փառաց անուան Տեառն՝ գեղեցիկ վայելչութեամբ զարդարեալ ի յիշատակ անուան իւրոյ :

Եւ ի Ժամանակի պատերազմին որ ի մէջ Տաճկաց, դադարեցին ի հարկատուութենէնոցա Հայք, Վիրք, Աղվանք (10) ծառայեալ նոցա ամս երեսուն : Եւ եղեն աւուրք սպաստամբութեան նոցա ամք երեք : Եւ ի չորորդում ամին տիրեցին ի վերայ աշխարհիս Հայոց հիւսիսային ազգն որ ասին Խազիրք, եւ սպանին ի պատերազմին զիշխանն Գրիգոր եւ զբազումս ի նախարարացն եւ զիշխանսն Վրաց եւ Աղվանից : Եւ ինքեանք ասպատակ տիռեալ ի վերայ աշխարհիս Հայոց, առին զբազում գաւառս եւ գաւանս, եւ առեալ զգերութիւն՝ գնացին յաշխարհն իւրեանց :

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԱՇՈՏ՝ ՈՍՏԻԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ. ՄԱՀ ՆՈՐԱ. ՍՅ-
ՐԵՅԱԾՆ ՀՈՌՈՄՈՅԻ. ՃԱԿԱՏ ՄՕՐԻՆ. ՎՏԱՐԱՆ-
ՋՈՒԹԻԻՆ ՀԱՅՈՅ. ՃԱԿԱՏ ՎԱՐԴԱՆԱԿԵՐՏԻ
ՀԱՆԴԵՐՁ ՅԱՂԹՈՒԹԵԱՄԲ ՀԱՅՈՅ. ՎԵՐՋ ՎՏԱ-
ՐԱՆՋՈՒԹԵԱՆՆ :

*Վասն Աշոտի իշխանութեանն, եւ այրեցածին
Հոռոմոցի, եւ մահուանն Աշոտոյ : Իսկ ապա յետ
մահուանն Գրիգորի յաջորդէ զիշխանութիւնն Աշոտ
պատրիկ՝ այր երեւելի եւ նախամեծար ի մէջ նախա-
րարացն Հայոց, խոռհմէ Բագրատունեաց, ճոխ եւ
պերճ յիշխանութեանն, եւ յամենայն վարս երկրայինս
ղգաստ եւ առարկնասէր եւ ազնուական քան զամե-
նեսեան եւ ծանօթ երկիւղին Աստուծոյ, եւ հողարար*

ձու ամենայն բարեգործութեան, փոյթ յուսումնա-
սիրութեան. եւ զարդարէր զեկեղեցիս Աստուծոյ
վարդապետական արուեստիւք եւ սրաշտօնէիցն
խմբաւորութեամբ: Պատուէր եւ երեւելի սարասուք
յիւրոց դանձուց, եւ շինէր զեկեղեցին Ղարխնից
յիւրում Ռատանին. եւ զկենդանադրեալ զպատկեր
մարդեղութեանն Քրիստոսի ածեալ իմոխցն արեւու-
մեծաաբանչ զօրութեամբ հանգուցանէր ի նմա. եւ
նորա անուամբ զեկեղեցին անուանեաց:

Եւ յառաջնում ամի իշխանութեան նորա երեւե-
ցաւ աստղն զարմանալի տեսլեամբ վարսաւոր, զի
ճաճանչ նշողիցն սիւնաձեւ յիւրմէն փողկողէր զլոյսն
յետոյ ինքեան, զոր անուանեալ կոչէին աստղ զի-
սաւոր: Որ եղեւ նշանակ սովոց եւ սրոց եւ մեծի
սասանութեան:

Եւ յերկրորդում ամի թագաւորութեան Յուստի-
անոսի կայսեր, եւ յիշխանութեանն Աշոտոյ պա-
տրկի առաքէ զօրս բազումս իվերայ աշխարհիս
Հայոց. որք եկեալ աւերեցին զաշխարհս աւարառու-
թեամբ, եւ զբազում զեղեցկայարմար շինուածս
հրձիգ արարին յաւեր դարձուցանելով. եւ ինքեանք
դառնային յաշխարհն իւրեանց: Եւ զսոյն Յուստիա-
նոս (1) թշնամանեալ մեծամեծացն Յունաց, եւ
կտրեալ զքիթսն՝ աքսորեցին. եւ փոխանակ նորա
թագաւորեցուցին զԱլեոն եւ զԱլիսիսերոս եւ զՏի-

րեր եւ զԹէոզոս : Իսկ Յուստիանոս գնացեալ յաշխարհն Խաղրաց, առնոյր իւր կնութեան զդուստրն Խաբանայ արքային Խաղրաց, եւ խնդրեալ ի նմանէ զօրս յօգնականութիւն : Եւ նա առաքէր զօր բազում եւ զՏրուէզ ոմն աներ Յուստիանոսի ընդ զօրուն, սյր հզօր զօրութեամբ : Եւ հասեալ ի Աոստանդնուպօլիս՝ մարտ եղեալ յաղթէր հակառակորդացն, եւ վերստին հաստատէր զթագաւորութիւնն : Եւ Տրուէզն մեռանէր ի պատերազմին. Իսկ զայլ զօրսն Խաղրաց առաքէր բազում պարգեւօք եւ պատուական ստացուածովք յաշխարհն իւրեանց :

Իսկ Աշոտոյ կալեալ զիշխանութիւնն ամս չորս, եւ ի չորրորդ ամի իշխանութեան նորա զունդ մի ասպատակութեամբ յորդուոցն Իամայելի յարձակեալ ի վերայ աշխարհին Հայոց, որ էին որդիք յանցանաց եւ զաւակք անօրէնութեան, զործէին զանօրէնութիւն յաւանս Մարաց ի Խրամ, ի Չուղայ եւ ի Խոշակունիս. զի զարսն հարկապահանջութեամբ խոշտանդէին, եւ զկանայսն զաղբալից սղծութեամբ խորհէին խայտառակել ըստ անօրէնութեան իւրեանց : Ազդ եղեւ առ իշխանն Աշոտ համբաւ չարեաց նոցա, եւ վաղվաղակի հրաման տայր զօրուն ելանել ի վերայ նոցա : Հարին զամենեսեան սատակմամբ սրոյ, եւ զմնացորդսն փախստական առնէին : Իբրեւ ետես խորամանկ որդին սատանայի զհէնն

ի վերայ սաստկացեալ, հրաման ետ զօրաց իւրոց զգանձն ժողովեալ ցրուել ի դաշտին առաջի զօրացն Հայոց. եւ նոցա անխորհրդաբար դարձեալ յաւարն՝ թուլացան ի հետոց նոցա : Բայց միայն իշխանն Սշոտ սակաւ արամբք պնդեալ երթայր զկնի նոցա. եւ զօրացեալ թշնամեացն՝ դարձան ի վերայ նոցա, եւ հարեալ վիրաւորեցին զիշխանն Հայոց : Ապա ճիչ բարձեալ զօրացն՝ եւ նորա վաղվաղակի հասեալ հարեալ սաստակէին զթշնամիսն. եւ ինքեանք առեալ ածէին զիշխանն ի Գողովիտ կարեւլէր խոցմամբն, որ ի նոյն մահիւն վախճանեցաւ փառաւորապէս, եւ թաղեցաւ ի կայս հանգստեան իւրոյ ի գիւղն Գար իւնս :

Վասն մօրին կռուին : Յետ այնորիկ զոր սլատմեցաք՝ դարձեալ զօր առաքէր արքայն Յունաց որում Ափսիսերոսն կոչէին, որ էր փոխանակ Յուստիանոսի կայսեր. եւ հրամայէր ունել զՍմբատ՝ որդի Վարազտիրոցի, որպէս թէ քինախնդիր եղեալ զոր կրճատեաց նա ի զօրացն Յունաց վասն մահուան հօր իւրոյ Վարազտիրոցի, զոր սարանին Հոռովք : Եւ եկեալ սլատերազմեցան ընդ նմա ի մօրամէջ դաշտին Պայիկայ. եւ բազում եղէն հարուածք զօրացն Հայոց զի նուազունք էին : Անկան եւ ի զօրուէն Յունաց յորովք : Իրրեւ ետես Սմբատ եթէ՝ ոչ կարէին զգէմ ունել զօրացն Յունաց, փախտտական եղեալ

գնաց մազապուրծ սակաւ արամբբ, եւ զօրքն Յունաց դարձան յաշխարհն իւրեանց :

Ճառեցից դարձեալ վասն անհնարին աղէտիցն որ եհաս ի տոհմէն Իսմայելի ի վերայ մեր : Չի յետ վեշտասան ամի իշխանութեանն Աբղէ-Մելիքի՛ դարձեալ գրգռեալ սիրտն նորա ի չարասէրն սատանայի. եւ հրամայեաց զօրաց խրոց ելանել ի վերայ աշխարհիս, որոց զօրագլուխ էր արեանարբուն եւ այսակիրն Մահմետ, որոց դաշինս անօրէնութեան ուխտեալ առ իշխանին իւրեանց երդմամբ չդարձուցանել զսուր ի պատեանս մինչեւ իմէջ աշխարհիս : Եւ գնացեալ խորխտալով՝ մինչեւ ի դաւառն Ջերմածոր ելանէր, եւ զորս սիանդամ գտանէր՝ սուր ի գործ արարեալ կոտորէր անխնայ ըստ խոստմանց իւրեանց : Բայց զի բազմաց ազդեղեալ էր յառաջագոյն՝ զգուշացան յամրոցս բերդից սպաստանեալ : Առնոյր և բազում ամրոցս խարէութեամբ. քանզի պատիր բանիւք կոչէր ի խաղաղութիւն : Եւ իրրեւ վստահացեալք իջանէին յամրոցացն, սուր իգործ արարեալ՝ կոտորէր զարս. և զկանայս և զմանկունան վարէր ի գերութիւն. եւ բազում նեղութիւն և տագնաոյ հասուցանէր աշխարհիս՝ մինչեւ երանել զմեռեալն, որք խաղաղական հանգստեամբ յաշխարհէս փոխեցան, քան այնպիսի նեղութեամբ զկենդանութիւն կրել :

Եւ զկնի երկուց ամաց ի գլուխ ամբարշտութեանն հասեալ՝ փախէր զմահաբեր թոյնան. նիւթէր ի վերայ ուխտին սրբոյն Գրիգորի զմահ : Քանզի տեսին զվայելչութիւն երեւելի եւ սրտուական սպասուցն որ ի նմա ամբարեալ թագաւորացն, իշխանացն եւ նախարարաց աշխարհիս : Տեսին եւ զկարգաւորութիւն հրեշտակակերպ դասուց քահանայական երաստուց, ընդ նմին եւ զվարդապետացն եւ զալաշտօնէից բարեկարգութիւնս եւ զհրեշտակական երգս ի վերայ երկրի : Եւ խանդացեալ խոցեցան յոգիս իւրեանց, եւ դաւաճանեալ նիւթեցին ի վերայ նոցա զմահաբեր կորուստն : Զի երթեալ գունդ մի անօրինաց օթեալ նել ի յարկն նորա, եւ յարուցեալ ի զիչերի՝ զծառայ մի զիւրեանց խեղդամահ արարին եւ ընկեցին ի խորախտ մի, եւ ընդ լուսանալ առաւօտին յարեան ի գնալ : Եւ խնդրեալ զծառայն զոր ի նքեանք խողխողեալն էին եւ ոչ գտին, եւ բազում նեղութիւն եւ վտանդ հասուցին ի վերայ ուխտի եկեղեցւոյն : Եւ յոյզ արկեալ գտին ի խորախտին՝ յոր ընկեցեալն էին, եւ նոյն ժամայն բաղայս ստութեան կարկատեալ ի վերայ՝ կալան զամենեսեան ի փոքուէ մինչեւ ի մեծամեծս եւ եղին ի բանտի, եւ գրեցին հրովարտակ առ արիւնսարբուն Մահմետ եթէ՝ զայս եւ զայն գործեցին ընդ մեզ, արդ՝ սրալխի մահուամբ կորուսցուք : Արոյ լուեալ զայս՝ « ըստ կամաց իւրեանց

դատել ասէ զնոսա, եւ զինչս եկեղեցւոյն վտարել
յաւարի» : Եւ ընկալեալ դաճճացն զհրամանն անի-
րաւ, զմիմեամբք ելանէին կատարել զհրաման հօրն
իւրեանց աստանայի, որ ի սկզբանէ մարդասպան էր
եւ ի ճշմարտութեան ոչ եկաց (2) որպէս ի Տեառնէ
ուսար : Եւ ածեալ զամենեսեան արտաքս ի բանտէն
տոռամբք կապանաց նախ՝ ծայրակոտոր առնէին
զոտսն եւ զձեռս, եւ սպա զխայտէ կախեալ բառ-
նային զկենդանութիւն նոցա :

Արդ՝ ո՞վ որ առանց արտասուաց բերիցէ զանհա-
րին աղէտսն որ ժամանեաց նոցա, զի սուրբ եկեղեցին
խրթնացեալ ի բարեզարդութենէ բեմին եւ լռեալ
ձայն աստուածային փառատրութեանն. ընդ նմին
լռեալ հոգեւոր եւ բանաւոր սլատարագացն կարգք,
զոր սուրբքն մատուցանէին սրտի մտօք միայնոյ
մաքրագունին : Եիջեալ եւ պայծառութիւն լսա-
տերացն, որովք զգիշերն որպէս զտիւ լուսաւոր
առնէին : Գաղարեալ եւ բուրումն անուշահոտ խն-
կոցն, եւ մաղթանք քահանայից, որովք զփառատ-
րութիւն ժողովրդոցն նուիրէին Արարչին, եւ զհաշ-
տութիւն ի մարդասիրէն Աստուծոյ հայցէին : Եւ
միանգամայն ասել՝ ամենայն բարեվայելչութիւն
խորանին Տեառն դադարկացեալ : Ո՞վ Քրիստոսի
երկայնմտութեանն. զիարդ արդեօք ներեաց անօ-
րինացն զրպարտութեան ածել ի վերայ փառաւոր-

չայն իւրոյ զդառնութիւն մահուն այնորիկ. այլ առ ժամայն մահուամբն կամեցաւ զի զյաւիտենական կեանսն պարզեւեցէ. զի որք չարչարանացն կցորդք եղեն, եւ փառացն հաղորդ լինելոյ են : Եւ զի խաչակից եղեն Քրիստոսի, եւ ընդ նմա թաղաւորեսցեն. եւ որք մեռան ընդ նմա ընդ նմին եւ կենազործեսցին, եւ յաւիտեանս յաւիտենից ժառանգեսցեն զխոստացեալն հանգիստ : Եւ գործունեսցին սատանայի ընդ նմին ժառանգեսցեն զպատրաստեալ նոցա զդառնութիւն բազմատեսակ տանջանաց զհուրն եւ զխաւարն, զորդն անվախճան, զլալն աչաց եւ զկրճտելն ատամանց. զորոյ տեսակս գիտէ ինքն որ պատրաստեաց զնոսա : Այս ամենայն դալոյ է ի վերայ ամենեցուն, որ գործեն զանօրէնութիւն :

Իսկ Մահմետն, զորմէ պատմեցաքն՝ կատարեալ զայս ամենայն չարիս, զնաց անդէն բազում աւարաւ յԱսորեստան (3) : Իսկ բնակիչք աշխարհիս մնացին իրրեւ զխանձող ծխեալ ի հրոյ եւ իրրեւ զօրան (4) փխրեալ զոր առ ոտն կոխեալ խողից : Եւ իրրեւ զնաց Մահմետ զօրավարն յԱսորիս՝ եթող յաշխարհիս Հայոց իշխան փոխանակ իւր յԻամպելացւոցն : Որոյ խորհուրդ վատ խմջ առեալ բառնալ զազատախումբ տոհմն յաշխարհէս Հայոց հանդերձ նոցին հեծելովք : Եւ անդէն վաղվաղակի յայտնեցաւ նենդութիւն նորա Սմբատայ, որ էր ի տոհմէ Բաղրատու

նեաց, եւ այլոց նախարարաց եւ նոցին հեծելոց : Իսկ իբրեւ զգայր զդաւաճանութիւնն՝ կոչէր առ ինքն զհամազունս իւր զազատախումբ բանակին, զՍմբատ՝ զորդի Սշոտոյ իշխանի, եւ զՎարդ՝ որդի Թէոդորոսի իշխանին, եւ զեղբայր իւր զՍշոտ, եւ զայլ նախարարսն. եւ խորհէր հնարս գտանել որով մարթացեն զանձինս ապրեցուցանել : Եւ եղեւ խորհրդին տեղի տալ եւ գնալ յաշխարհէս առ թագաւորն Յունաց : Եւ անդէն անջատեալ մեկնեցան ոմանք ի նախարարաց Վասպուրական աշխարհին : Իսկ նոցադէմ եղեալ զնացին ի կողմանցն Վասպուրականի իդաշտաւայրն Մարդէն, որում Առեստակողմն կոչեն. քանզի անդ բնակեալ էր միայնակեաց ոմն, առ որ չողան հարցանել զորպիսութիւն գործոյն, քանզի էր այր սուրբ, ընտրեալ եւ լի հոգեւոր իմաստութեամբ : Իսկ նորա աշխարեալ եւ աւաղեալ զկորուստ աշխարհիս եւ զկործանումն եկեղեցեաց եւ զթափուր լինելն ի նախարարական տոհմէն, ոչ ինչ կարէր հրամայել այլ միայն անձնապահ լինել եւ զգուշանալ ի նենգութենէն : Եւ աղօթս արարեալ ի վերայ նոցա՝ յանձնեաց զնոսս շնորհացն Տեառն եւ առաքեաց յիւրմէ :

Եւ նոքա գնացեալ ընդ եզր գետոյն Երասխայ՝ անցանէին ընդ սահմանն Ուղայէոյ եւ հասանէին ի մեծ աւանն Ակոտի : Իսկ զօրքն Իամայելի որ էին

ի Նախիջեան (5) քաղաքի, յարձակեցան զինի նոցա եւ ոչ մեկնեցան ի հետոյ նոցա. քանզի էին աւելի քան զութն հազար (6), եւ կամէին կենդանւոյն կլանել զնոսա : Եւ իբրեւ ազդ եղեւ զօրուն Հայոց վասն հինին, որ զարթուցեալ գայր ի վերայ նոցա. յարուցեալ անցին ընդ գեան Երասխ, եւ բանակեցան ի Վարդանակերտն աւանի. (7) եւ զօրն Տաճկաց սլընդեալ գայր զինի նոցա : Իսկ զօրուն Հայոց սրատգամ յղեալ առ զօրան Տաճկաց « ընդէ՞ր ասէ՛ սլընդեալ գայր զինի մեր. զի՞նչ ինչ մեղաք ձեզ. ահաւազիկ երկիրդ մեր առաջի ձեր է. ձեզ տուեալ եմք զքնակութիւնս մեր, զայգիս մեր, եւ զանտառս եւ զանդաստանս մեր. արդ՛ ընդէ՞ր եւ զանձինս մեր խնդրէք : Թո՛յլ տուք մեզ զնալ ի սահմանաց մերոց » ւ Եւ ոչ կամեցան ըսել զօրքն Իսմայելի, զի ի Տեառնէ կարծրանային սիրտք նոցա զի մատնեցին ի ձեռն սրոյ : Իսկ զօրուն Հայոց ամրացուցեալ զխողոցս աւանին՝ կարդեցին ի վերայ սահապանս մինչեւ ի լուսանալ առաւօտին : Եւ ինքեանք զգիչերն ողջոյն ի հսկումն աղօթից կանխեալ՝ հայցէին ի բողբոջեանց Տեառնէն զմեծազօր աջոյն օգնականութիւն եւ ուղղութեամբ (8) դատիլ ի մէջ նոցա եւ թշնամեայն : Եւ իսկոյն ընդ ծագել առաւօտին իբրեւ յանդէր սպաշտօնն առաւօտին. մատուցանէին եւ հոգեւոր պատարագն, եւ արժանաւորքն հազորդէին մարմնոց եւ արեան Տեառն

իրբեւ յիտին թոշակ զայն համարեալ անձանց : Եւ
 առնուին սուղ ինչ կերակուր յաղազս զօրութեան
 մարմնոյ : Եւ նոյնժամայն յարուցեալ յարդարեցին
 գունդ առ գունդ եւ ճակատ առ ճակատ, եւ խմբե-
 ցաւ պատերազմն : Անդ հասեալ յօգնականութիւն
 մեծազօրն Աստուծոյ գնդին Հայոց՝ թէպէտեւ նուա-
 զունք էին քան զթիւ երկուց հազարաց, սակայն
 զբազումս հարեալ սատակէին խուր սուսերի : Քանզի
 էին աւուրք ցրտաշունչ սատնամանեաց, եւ եւս
 առաւել սաստկացեալ դառնաշունչ օդոյն, կասե-
 ցուցանէր զզօրսն Իսմայելի յարիական զօրութենէ
 իւրեանց, զի զգիշերն ամենայն ի վերայ ձեան օթա-
 գայեալ էին եւ ընդ ծագել լուսոյն անկան ի ձեռս
 սրոյ, եւ որք ի սրոյն փախեան՝ անկան ի գետն Երասխա-
 բանդի պաղացեալ էր ի խատութենէ օդոյն : Եւ իրբեւ
 ելանէին ի վերայ պաղին բազմութիւն զօրացն, անդէն
 վաղվազակի խորոց մատնէին խորտակեալ պաղին,
 որք ի սրոյն զերծեալ էին, եւ այնպէս հեղձամահ
 վճարէին ի կենաց (9) : Յորոց նուազունք ի փախուստ
 դարձեալ իրբեւ արք երեք հարիւր՝ ասպախնէին առ
 տիկինն Եուշան : Զորոց զինի հետամուտ եղեալ Սմ-
 բատ՝ որդի Աշոտոյ (10) զօրօքն իւրովք՝ կամէր արկա-
 նել զփախստեացսն ի սուր սուսերի : Արուս ընդ առաջ
 ելեալ տիկինն Եուշան՝ բազում աղերսանօք եւ դա-
 շամբք թափէր զնոսա մերկս եւ բոկս եւ հետեւակս եւ

Վիրաւորս, զորոց առեալ պատէր զվերս եւ ողջացուցանէր եւ զղեցուցանէր հանդերձիւք : Տայր եւ գրաստս յիւրոց երամակաց, եւ առաքէր առ իշխանն Իսմայելի Աբդէ-Մելիք, վասն որոց եւ ի նմանէ բազում շնորհակալութիւն ընկալեալ, եւ մեծամեծ պատիւս առաքէր նմա :

Իսկ զօրն Հայոց յղխացեալ յաւարէ թշնամեացն՝ առաքէին առ թագաւորն Յունաց աւետիս դյաղթութեան իւրեանց : Տային տանել նմա ընծայս յաւարէ թշնամեացն զընտիրս երիվարացն տաճիկ ձիոց, եւ զունչս գիականցն անկելոց հատեալ առաքէին ընդ նմին : Եւ կայսրն ընկալեալ զայն նուէր՝ մեծապէս գոհութիւնս մատուցանէր Արարչին, եւ շնորհակալութիւն Սմբատայ եւ նախարարացն որ ընդ նմա եւ նոցին զօրացն : Եւ տայր բերել նմա պատիւ Ախրապաղատութեան ըստ օրինի թագաւորաց : Եւ նորա ընկալեալ զպատիւ ի կայսերէն, առնոյր զգօրս իւր եւ երթայր յաշխարհն Տայոց, մտանէր յամրոցն որում Թուխարսն կոչեն, եւ զգուշանայր յորդւոցն Իսմայելի :

Զայնու ժամանակաւ դարձեալ այլ հէն դայր ի վերայ զօրուն որ ի կողմանս Ասսպուրական աշխարհին, եւ եկեալ յանդիման լինէին ի գաւառն Ուշտունեաց ի գիւղն որում Գուկանան կոչեն : Անդ յանդիման լինէին միմեանց : Իբրեւ տեսին զի նուա-

զունք էին, դիմեցին սաստկապէս ի վերայ նոցա. եւ նոյնժամայն զթացեալ ողորմութեանն Աստուծոյ, եւ յայնմ նուագի եւս հասանէր ի թիկունս օղնականութեան : Եւ զամենեսեան ի սուր սուտերի մաշեցին, բայց միայն արք երկու հարիւր ութսուն ի փախուստ դարձեալ՝ անկան յեկեղեցին : Եւ իրրեւ ոչ կարացին ստնանել, խորհեցան հրկէզ առնել զարբարանն. այլ ոչ թողացոյց նոցա Սմբատ՝ իշխանն կողմանն Աստուրականի, որ էր որդի Աշոտոյ իշխանի, եւ ոչ ետ գործել զապիրատութիւնն զայն. զի ասէր « քաւ լիցի մեզ ձեռնամուխ լինել իրնակարան փառացն Տեառն, որ զայնպիսի յաղթութիւն մեզ պարգեւեաց » : Եւ կարգեցին պահապանս պահել զնոսա մինչեւ նոյն ինքն սրբարանն հանցէ զնոսա արտաքս յինքենէ : Եւ յետ սակաւու (11) միոյ մի ոմն ի զօրացն Խամայելի, որ էր զյիսուորագոյն նոցա, խնդրէր հաշտութիւն անձին իւրում չմեռանել ի նոցունց : Եւ ել առ զօրսն Հայոց եւ ասէ « մեր լուեալ է եթէ՛ ազգ Քրիստոնէից ողորմած է. իրրեւ տեսանէ զոք խլիշտս, զթաց եւ ողորմի. արդ՝ ողորմեցարու՛ք մեզ եւ տու՛ք մեզ զանձինս մեր պարգեւ, եւ զինչս մեր առէ՛ք յաւարի » : Պատասխանի ետ զօրավարն Սմբատ « մեք՛ ասէ՛ ուսաք ի Տեառնէ եթէ՛ ողորմութիւն ողորմածաց արժան է առնել (12) իսկ դուք ազգ անողորմէք, եւ ո՛չ արժանի ողորմու-

թեան, եւ ո՛չ արասցուք : Իբրեւ լուաւ զայս Խամայեւ լային» արդ՛ գոնեա անձին իմում ներեցէք չսպանանել. եւ զայլն տայ ի ձեռս ձեր : Եւ յանձին կալան ոչ սպանցուք : Իսկ նորա մտեալ ի ներքս ասէ « ո՛չ ինչ օգուտ է մնալ մեզ աստէն, զի անողորմ տեսի զնոսս ի վերայ մեր : Սյլ արդ՛ ելցո՛ւք առ նոսս. եթէ սպանանեն զմեզ՝ մեռցո՛ւք. քանզի զզրախտն խոստացաւ մեզ օրէնադիրն Մահմետ. եւ եթէ կեցուցանեն զմեզ՝ կեցցո՛ւք » :

Եւ քաջալերեալք այսու բանիւք՝ ելին առ հասարակ արտաքս, եւ նոյնժամայն արկան իրերան սրոյ : Իսկ զայն այր, որում խոստացան չսպանանել, կենդանւոյն յուղարկեցին ի խորս ծովուն : Եւ ինքեանք առեալ զկապուտ անկեւոյն բաժանեցին ի մէջ ինքեանց, եւ ախոէին յուրաքանչիւր տեղիս :

Եւ եղև յետ այսորիկ իբրեւ լուաւ ի շխանն Խամայելի Սբղլ-մելիք զբեկումն զօրաց իւրոց, կոչէ առ ինքն զՄահմետ՝ զօրավարն զօրուն իւրոց. եւ հրամայէ առնուլ ընդ իւր բազմութիւն զօրաց եւ ելանել ի վերայ աշխարհիս Հայոց սրով եւ գերութեամբ : Որոյ անդէն վաղվաղակի կազմեալ զզօրան սաստկապէս՝ եւ խրոխտալով սպառնայր կատարել զհրամանս իշխանին իւրեանց : Իբրեւ լուան նախարարք Հայոց աշխարհիս զհէնն որ գայր զօրացեալ ի վերայ. հանդերձեցին զՎաթողիկոսն Հայոց զՍահակ եւ

զումանս յեպիսկոպոսաց աշխարհիս ընդ նմա՝ երթալ
ընդդէմ զօրուն Խամայելի եւ խօսիլ ընդ զօրաւարին
նորա բանիւք խաղաղութեան եւ նուաճել զինքեանս
ընդ լծով ծառայութեան նոցա : Եւ իբրեւ յուզարկե-
ցաւ յաշխարհէս, ողջունէր զամենեւեան սիրական
համբուրիւ աջոյն, օրհնէր զհօտն որ ինքեան հաւա-
տացեալ հանդերձ հովուակցօք, եւ յանձն առնէր
չնորհացն Տեսուն : Եւ իբրեւ զանց արարեալ զբազում
օթեւանօք եւ հասանէր ի քաղաքն Խառան, եւ անդէն
եհաս նմա ախտ հիւանդութեան : Եւ մինչչեւ էր
հասեալ Մահմետ զօրաւարն ի Խառան, մերձեցաւ
վախճան նորա, եւ գրէ զվերջինս բանից իւրոց յան-
դարձի առ զօրաւարն Խամայելի : Ես՝ առէ՛ առաքե-
ցայ ընդ առաջ քո յազգէն իմ խօսիլ զխորհուրդս իմ
առաջի քո, զոր միաբանեալ նախարարք եւ ուսմիկք
Հայոց խնդրեն իբէն, այլ որ կենացն է Շտեմարանա-
պետ՝ ստիպով յախշտակեաց զիս առինքն, եւ ո՛չ
ժամանեցի հանդիպիլ քեզ եւ խօսիլ ընդ քեզ : Այլ
արդ՝ երզմնեցուցանեմ զքեզ ի կենդանին Աստուած,
եւ դաշինա զնեմ քեզ զուխտն Աստուծոյ որ առ
Խամայել՝ հայրն ձեր, որպէս խոստացաւ տալ նմա
զտիեզերս ի ծառայութիւն եւ ի հնազանդութիւն,
արասցենս խաղաղութիւն ընդ ժողովրդեան իմում,
եւ ծառայեսցեն քեզ հարկատրութեամբ, արգելցենս
զսուր քոյ յարենէ եւ զձեռն քոյ յաւարսութենէ :

եւ Հնազանդեացին բեզ յամենայն սրտէ իւրեանց, բայց վասն հաւատոյս մեր՝ զի իշխանութիւնը իցի մեզ պահել յոր հաւատացաքն եւ խոստովանեցաք. եւ ոք ի ձերոց այտի մի խոշտանգեսցէ զմեզ դառնալ ի հաւատոց մերոց : Արդ՝ եթէ արասցես զհայցուածս իմ՝ յաջողեսցէ՛ Տէր զիշխանութիւնդ քոյ եւ կատարեսցին խորհուրդք կամաց քոյ. եւ Տէր Հնազանդեցուցէ զամենեսին ընդ ձեռամբ քո : Ապա եթէ ոչ կամիցիս ընել բանից իմոց, եւ խոտորնակ իմասցիս յառնել իվերայ աշխարհին իմ, Տէր ցրուեսցէ՛ զխորհուրդ քոյ եւ մի հաստատեսցին զնայք ոտից քոյ. եւ դարձուցէ՛ զսիրտ զօրաց քոյ չառնել զկամս քոյ. եւ յարուցէ՛ յամենայն կողմանց նեղիչս անձին քոյ. եւ մի կացցէ իշխանութիւնդ քոյ հաստատուն : Արդ՝ մի անտես առներ զհայցուածս իմ, եւ եկեսցէ՛ն ի վերայ քո օրհնութիւնք իմ :

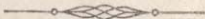
Եւ իբրեւ եհաս Մահմեան ի Խառան՝ պատմեցին նմա զկաթողիկոսէն Հայոց, եւ մատուցին առաջի նորա զգիրն : Իբրեւ ընթերցաւ զգիրն՝ եհարց զվախճանէ նորա. եւ պատմեցին նմա եթէ՛ ոչ եւս է եղեալ ի դերեզման, զի առ Ժամայն էր վախճանեալ : Իբրեւ լուաւ՝ վազվազակի յարեաւ եւ չոզաւ ի տեղին. կացեալ մերձ առ մարմնոց ննջեցերոյն. ետ նմա ողջոյն ըստ սովորութեան իւրեանց եւ, որպէս լուար ի ճշմարտախօս արանց, երկրորդէր զնոյն բանս եւ.

երրորդէր , Եւ ապա բունն հարեալ զձեռանէ նորա՝
իրբեւ ընդ կենդանւոյ ումեք խօսէր ասելով « ծանեայ
զիմաստութիւնդ քոյ ի մատենէն զոր ընթերցայ,
զի՛ ըստ օրինի քաջ հովուին ի վերայ քոյին հօտիդ
հոգացեալ, փութացար զալ ընդ առաջ խրոխտա-
ցեալ սրոյ իմոյ : Հաւանեցայ արդելուլ զսուր իմ յա-
րանց անմեղայ : Այլ արդ՝ արարից եւ կատարեցից
զամենայն զոր միանգամայն հայցեցեր յինէն. եւ
բարեպաշտութեանդ քոյ օրհնութիւն հանգիցէ ի
վերայ իմ : Եւ եթէ սխալեցից ես բան մի յամենայն
բանից քոյ, եկեսցեն ի վերայ իմ ամենայն նզովքն
զոր ընթերցայ ի մատենին քում (13) » : Եւ զայս
ասացեալ՝ գնայր ի տեղի իջեւանի իւրոյ :

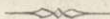
Իսկ որք ընդ Կաթողիկոսին Սահակայ երթեալ
էին յաշխարհէս Հայոց, առեալ զմարմինն երանեալ
Հայրապետին փոխէին ի հանգիստ եղեալ խոսպանի
փառաւորապէս : Եւ ինքեանք առնուին ի զօրավարէն
Իամայելի բան երդման ի ձեռն զրոյ, եւ դարձան
յաշխարհն Հայոց : Եւ իբրեւ տեսին բնակիչք աշ-
խարհիս զբան երդմանն եւ խոստման զրոյն վատահ
եղեն ի նա, եւ ծառայեցին յայնմհետէ Իամայելա-
ցւոյն ի ծառայութիւն ստրկի :

Իսկ Մահմետ զօրավարն երկրորդ անգամ ելեալ
յաշխարհս Հայոց զօրու ծանու յութուտասաներորդ
ամի Աբդըլ-Մելիք իշխանի, եւ զամն երիս հանդար-

տեալ գաղարէր. եւ ոչ ինչ չարեաց յուչ լինէր վասն
անցիցն որ էաց ընդ զօրն Տաճկաց ի Վարդանապետն
աւանի. այլ հաստատուն պահէր զերդումն գրոյն զոր
տուեալ էր իւր. եւ միայն ընդ ահամբ հայէր նախա-
րարացն Հայոց :

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ՄԱՀ ԱՅԴԼ-ՄԵԼԻՔԻ. ՅԱԶՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՎԼԹԻ (1)
ՈՐԴԻՈՅ ՆՈՐԱ. ԵՂԵՐԱԿԱՆ ԿԱՏԱՐԱԾ ՆԱԽԱ-
ՐԱՐԱՅՆ ՀԱՅՈՑ :

Եւ Արդէ՛Մ ելիքի կալեալ զիշխանութիւնն այս՝
պիտի վարուք՝ վախճանէր : Եւ յետ նորա փոխա-
նորդէ որդի նորին Վլիթ՝ իշխանն Իամայելի ամս
տասն եւ ամիսս ութ, եւ վախճանի : Եւ այս վարք
նորա : Սա յառաջնում ամի իշխանութեան իւրոյ
խորհեցաւ բառնալ յաշխարհէս Հայոց զտոհմ
նախարարաց նոցին հեծելովք վասն քինուն (2) զոր
ունէին առ Սմբատայ կիւրապաղատի. զի ասէր եթէ
միշտ խոջ եւ գայթակղութիւն լինելոցնն իշխանու-
թեանս մերոյ : Եւ մինչդեռ զայս չարութիւն երկնէին
խիրտս իւրեանց. անդէն վաղվաղակի Սմբատն ,

զորմէ ճառեցաք, գրէր առ արքայն Յունաց եւ
խնդրէր զօր ի նմանէ յօգնականութիւն: Եւ հաւանեալ
կայսերն կատարէր զխնդիրն: Տայր բազում զօրս ի
ձեռն զօրավարի միոյ, եւ առաքէր նմա ի թիկունս
օգնականութեան: Եւ միաբանեալ Սմբատայ ընդ
զօրավարին Յունաց՝ եկեալ հասանէին ի գաւառն
Վանանդայ ի գիւղն որում Դրաշպետն կոչեն:
Անդ հարկանէին զբանակս խրեանց: Եւ իբրեւ լուա
Մահմետ՝ իշխան զօրուն Իսմայելի, ժողովեալ զզօրս
իւր՝ մեծաւ սլատորաստութեամբ եւ ընդդէմ նոցա ի
մարտ սլատերազմի: Եւ հասեալք առ վայր մի՝
կազմեցին գունդ առ գունդ, եւ ճակատ առ ճակատ,
եւ խմբեցաւ սլատերազմն: Անդ վաղվաղակի բարկու
թիւն ի Տեառնէ հասեալ ի վերայ նոցա. լքաւ սիրտ
սլատերազմողաց արանց Յունաց, ի փախուստ դար
ձեալ անկան յամրոց բանակին խրեանց: Եւ
զօրացեալ թշնամեացն՝ հարին զբազումս կոտորմամբ
սրոյ, զորոց ասեն զթիւ անկերոցն աւելի քան զճինդ
բիւր արանց սուսերամերկաց: Եւ զսակաւ մնացորդսն
տոնէր փախստական յաշխարհէս. եւ իւր ժողովեալ
զզօրս բանակին՝ դառնայր ի քաղաքն Դուին (3): Իբ
րեւ զայս տեսանէր իշխանն Իսմայելի՝ եթէ առաջ
նորդ զօրուն Յունաց եղեն նախարարք Հայոց. դար
ձեալ զնոյն խորհուրդ խորամանկութեան հրամա
յէր Մահմետի կատարել:

Եւ Մահմետի (4) առեալ զհրամանն անիրաւ՝
հրամայէր Կասմոյ (5) ուրումն, որ էր հրամանատար
նորուն ի կողմանսն Նախճուան քաղաքի, կոչել առ
ինքն զնախարարս Հայոց նոցին հեծելովք իբրեւ
սլատճառանօք՝ եթէ անցուցանել ի համարու արքու-
նի, եւ առնուլ հոռօք եւ դառնալ : Եւ նորա ըստ
օրինի սարգլմտութեան իւրեանց հաւատարիմ համա-
րեալ զնենգութիւն գաղտասոյր օրսողացն՝ վաղվա-
ղակի անդր հասանէին : Իբրեւ ժողովեցան անդր,
հրամայեցին յերկուս բաժանել զնոսա. զմանս հաւա-
քեցին յեկեղեցին Նախճուանու, եւ զկէսն յաւանն
ի Խրամ, արկանէին յեկեղեցի նորա կարգեալ ի
վերայ սահապանս, եւ խորհէին թէ ո՞րպէս կորուսցեն
զնոսա : Եւ միաբանեալ առ հասարակ ամենեքին՝
հանին արտաքս զսզատատոհմն յարգելանէն, եւ զորս
ի սրբարանն արգելեալ էին՝ հրակէզ արարին եւ
տոչօրէին ի յարկս աստուածային խորանին : Իսկ
ըմբռնեալքն յայնպիսի դառնութիւն վտանգի իբրեւ
տեսին թէ՛ ամենայն ուստեք զրկեալ էին յօգնականու-
թենէ մարդկան, ապաւինէին առ բոլորեցունցն
Աստուած եւ զնա միայն կարդային յօգնականու-
թիւն ասելով « որ նեղելոց ապաւէնդ (ես), վտանգելոց
օգնական, աշխատելոց անդորրիչ՝ հաս յօգնականու-
թիւն նեղելոցս եւ վտանգիս, որ սպաշարեցին զմեզ,
փրկեա՛ զմեզ ի դառն մահուանէս զոր ածին ի վերայ

մեր, զի ահա՛ սաստկապէս զօրացաւ ի վերայ մեր տապ բոցոյս եւ առաւել տոչորէ չրջապատեալ զմեօք եօթնպատիկ քան զբարեւրնեան բոցոյն բորբոքումն : Այլ որպէս երից մանկանցն առաքելներ յօգնականութիւն զպահպանօղ զօրութիւն հրեշտակին, եւ զմեզ մի անտես առներ ի քոյ զթութեանցդ, զի եւ մեք ծառայք քոյ եմք. թէսլէտ եւ բազում անգամ մեղուցեալ բարկացուցաք զմարդասիրութիւնդ քոյ քաղցր. այլ ի բարկութեան քում զողորմութիւն յիշեսցէս առ ծառայս քոյ, քանզի ահա՛ սրբարան քոյ եւ տեղի փառաց անուան քոյ եղեւ մեզ տեղի դերեզմանի : Ասան որոյ եւ մեք գոհանալով զսուրբ եւ զահեղ անուանէդ քումմէ՛ ի ձեռս քո յանձնեսցո՛ւք զողի եւ զչունչս մեր եւ զմարմին « Եւ զայս ասացեալ միաբան ամենեքեան զօրհներդութիւն ի բարձունս վերառաքելով՝ փոխեցան յաշխարհէս » : Իսկ զնախարար ազատացն եղին ի կապանս բանտի, յանհանդուրժելի տանջանան խոչտանդէին, եւ սլահանջէին ի նոցանէ բազում ոսկի եւ կշիռ արծաթոյ եւ երդմամբ դաշինս արարեալ հաւատարմացուցանէին զերդումն ստութեան : Եւ նորս առ վտանգի նեղութեանն՝ զբազում մթերս դանձուցն իւրեանց, զորս իպահեստի եղեալէին յերեսաց նեղչացն ի ծովու եւ եթէ ի ցամաքի, տային ի ձեռս թշնամեացն զի թերեւս ապրեցուցեն զանձինս իւրեանց :

Եւ իրրեւ ունայնացեալք ի գանձուցն եղեն՝ ձեռնա-
մուխ եղեալ անօրինացն բառնային զկենդանութիւն
նոցա, եւ զիայտէ կախեալ գատապարտէին զնոսա :
Անդ ըմբռնեցան Սմբատ՝ որդի Աշոտոյ ի Բագրա-
տունի տոհմէ, եւ Գրիգոր (6) եւ Կորիւն ի տոհմէ
Արծրունեաց, եւ Վարազ-Շապուհ եւ եղբայր իւր
խտոհմէ Ամատունեաց, եւ բազում այլք ի նախա-
բարաց Հայոց, զորս ո՛չ բաւեմք ըստ միջէ պատմել :
Զնոսա զամենեսեան բարձեալ ի կենաց՝ անժառանգ
առնէին զաշխարհս ի նախարարաց :

Յայնմ ժամանակի թափուր եղեալ աշխարհս
Հայոց խտոհմէ նախարարաց, մատնէին որպէս ոչ-
խարս ի մէջ գայլոց : Եւ թշնամեացն ամենօրինակ
չարեօք (7) յարձակեալ ի վերայ՝ յանհուն աղէտս
վտանդի պահէին զբնակիչս աշխարհիս Հայոց. որոց
տաղտկացեալ յանհանգիստ նեղութեանցն՝ զհառա-
չանս եւ զաղաղակ հեծութեան բարձրացուցանէ-
ին յերկինս : Իսկ Սմբատ կիւրապաղատն եւ նա-
խարարքն որ ընդ նմա, դնացեալ մեկնեցան յաշխար-
հէս. եւ անցեալ խնդրեցին ի թագաւորէն Յունաց
քաղաք բնակութեան եւ դադարս խաչանց իւրեանց.
Եւ նա տայր նոցա զքաղաքն որ անուանեալ կոչի
Փոյթ ի կողմանս Եգեր աշխարհին. եւ բնակեցան
ի նմա ամս վեց :

Իսկ Մահմետն կատարեալ զայս ամենայն չարիս,

բարձրացեալ բողոք աշխարհիս հասանէր յաիւանձն
իշխանին Իսմայելի, որում անունն էր Վլիթ : Եւ
վաղվաղակի առաքէ հրովարտակ եւ կոչէ զնա առ
ինքն. եւ փոխանակ նորա առաքէ զԱբղէ-Աղիզ ոմն,
որ էր խօթ լսելեօք. այլ խորագէտ, լի երկրաւոր
իմաստութեամբ, առասպելախօս եւ առակարկու :
Եւ իբրեւ հաստատեցաւ յիշխանութեանն, գրէր
հրովարտակ առ նախարարս Հայոց, եւ հաւանեցու-
ցանէր զնոսա դառնալ յիւրեանցական աշխարհս. եւ
տայր նոցա գիր երդմամբ չափ ըստ սովորութեան
իւրեանց : Եւ իբրեւ վստահ եղեալ յուխտադրու-
թիւն նորա, առին զբաղաքն յորում բնակեալ էին, եւ
զգանձս եկեղեցեացն յափշտակեալ յաւարի՝ դարձան
ի Հայս հատուածեալք ի կայսերէն Յունաց : Եւ
կայսերն լուեալ՝ ստրջացաւ ընդ եղեալ ապիրատու-
թիւնն. եւ կոչեալ զառաջնորդս եկեղեցեաց զՄետ-
րապօլիտն եւ զԱբբեպիսկոսոսունս. եւ հրամայէր
նոցա նզովս գրել ի մատենի, եւ ի կատարման տօնին
Չատկաց հրամայէր ընթեռնուլ խմբայ գործողացն
ապիրատութեանն. քանզի ի տօնին յայնմիկ գործե-
ցին զգործ անօրէնութեանն : Եւ ի նոյն տօնի կար-
գաւորեցին ամի ամի զնոյն նզովս ընթեռնուլ մինչեւ
ցայսօր. որ եւ տիրեաց իսկ ի վերայ նոցա, եւ եղեւ
սրատճառ կորստեան նոցա :

Իսկ Աբղէ-Աղիզն տիրեալ աշխարհիս Հայոց,

խաղաղացոյց զամենայն յարձակմունս անիրաւութեան յաշխարհէս. եւ զխրոխտացեալ անզգամութիւն որդւոցն Իսմայելի սաստիկ կշտամբութեամբ ցածուցանէր : Շինէր վերտօին զքաղաքն հզօրագոյն եւ ընդարձականիստ մեծութեամբ քան զառաջինն, եւ ամրացուցանէր զբամբբ եւ դռնափակօք, անցուցանէր շուրջ զպարսպուն պարկէնս փոսից լցեալ ջուր յապաստան ամրոցին. քանզի ասէր զԽրմէ Արղւ Աղիզ (8) « յառաջնում աւերածին Գունայ եթէ՛ ի ձեռն իմ եղեւ կործանումն քաղաքին, եւ ես կանգնեցիցոսս. զի էի ես՝ ասէ՛ մանուկ երկոտասանամեայ եւ ունէի ախածանելիս կարմիր : Եւ յորժամ զօրն Տաճկաց մարտնչէր ընդ քաղաքիս, մտի ես ընդ խողովակ մի եւ ելի ի պարիսպն, եւ ի բարբառ իմ ի ձայն ուժգին աղաղակեցի առ զօրն մեր, որք անդէն վազվազակի թօթաիեցան պայիւղքն նախամարտիւղք, եւ որք սրահէին զսարիսպն՝ ի փախուստ դարձան. եւ յաղթութիւնն Իսմայելի զօրացաւ. եւ կործանեցաք զքաղաքս » : Զայս բերանով խրով ասի պատմել զինքենէ :

Զայնու ժամանակաւ դարձեալ գրգռէր սիրտ զօրավարին Մահմետի ի վերայ աշխարհին ճենաց. եւ խնդրէր յիշխանէն Իսմայելի զօր բազում, եւ խոստանայր նմա ածել զարքայն ճենաց իհնազանդութիւն ծառայութեան : Իսկ նորա դումարեալ

զօր բազում եւ տայ ի ձեռն նորա իրրեւ արս 200,000 :
Եւ խաղայեալ Մահմետ ի կողմանցն Գամասկեայ
բազմութեամբ զօրացն ի կողմանս Սրբեւելից՝ անցա-
նէր ընդ Ստորեստան, ընդ աշխարհն Պարսից եւ ընդ
Խորասան. եւ երթեալ հասանէր ի մասն ինչ Ճենաց
աշխարհին. եւ բանակէր առ եզր գետոյն հզօրա-
գունի որ Բօսխան կոչի : Գրէ հրովարտակ առ ար-
քայն Ճենաց « ընդէ՞ր ասէ՛ դու միայն ընդվզեալ՝
ոչ մտանես ընդ հնազանդութեամբ իշխանին մերոյ,
դի ամենայն ազգք սարսեցին ի մէնջ : Սրդ՝ դու յօ՞վ
ապաստանեալ չհնազանդիս մեզ : Մի՞ արդեօք իրրեւ
զաղջկունադ քոյ համարիս զմեզ յորոյ միջի փերեւե-
տեալ ճոխանաս : Սյլ արդ՝ եթէ ոչ մտցես ընդ
լծով ծառայութեան մերոյ, գիտասաջի՞ր դի անապատ
արարից զերկիրդ քոյ ի բնակչաց, եւ վախճան արա-
րից արքայութեանդ քոյ . Բայց մի՛ յանհոգս լեալ
յաւաղեսցես զպատասխանի գրոյս. այլ արագ դար-
ձուցես այսրէն » : Իրրեւ ընթերցաւ զգիրն արքայն
Ճենաց, որ կոչէր Ճենբակուր, կոչէր առ ինքն զամե-
նայն փշտիպանսն համահարզս իւր, եւ խորհէր թէ
զինչ տացէ բանիցն պատասխանի : Եւ խորհեալ
առ միմեանս՝ զրեն բանիցն պատասխանի եւ ասեն
« մի՞ արդեօք հզօրագոյն դու քան զամենայն թաղա-
ւորս, որ ի սկզբանցն եւ այսր տիրեցին իվերայ
աշխարհի՛ Բարեւապետոյ թաղաւորն որ տիեզերայ

տիրեաց, եւ Մակեդոնացւոցն եւ Պարսից : Ընդ՝ էր նորա ոչ կարացին տիրել ի վերայ աշխարհիս մերայլ գիտասալիւր զի լիբբ քան զամենայն շուն իցես դու, եւ խտուն պաղչոտութեան վարանեալ. եւ այդորիկ աղադաւ չար ցանկութիւն քոյ իհամբաւ գեղեցիկ կուսից խմոց խեղբա արկեալ հարկեցոյց զբեզ դնել զանձն քոյ եւ զանձինս զօրացդ եկելոյ ընդ բեզ խբբեւ թէ ոչ գոյին գերեզմանք ի Ղաամասկոս անձանց ձերոց : Այլ արդ՝ գիտասալիւր զի աշխարհս մեր ոչ է մտեալ ընդ հարկաւ ուրուք. եւ ո՛չ ես իյանձին կալայց, բայց թէ ընծայ յինէն խնդրեացես՝ ըստ օրինի թագաւորաց տաց բեզ. եւ յարուցեալ երթիցես խաղաղութեամբ ի տեղի քոյ » :

Իսկ Մահմետի դարձեալ յղեալ առ Ճենրակուր « տուր ինձ ասէ աղջկունս 30,000. եւ զնացից ի քէն խաղաղութեամբ. ապա թէ ոչ՝ պատերազմաւ ելից ընդդէմքո » : Եւ յանձին կալաւ արքայն Ճենայ պատգամին յղելոյ, եւ առաքեաց առ Մահմետ եւ ասէ » մնա՛ այդքէն իբանակիւքում մինչեւ կատարեցից զխնդրուածս քոյ : Եւ նոյնժամայն հրաման ետ զօրաց իւրոց կաղմել սայլս վաչեօք դիպակօք եւ զընտիրս հեծելոց կուռ սալաուզինութեամբ բառնալ իվերայ սայլիցն մոխանակ աղջկանցն զորս խնդրեաց, որպէս զի կարացէ զնոսա որսալ յորոգայթ իւր : Եւ եկեալ յեղր դետոյն՝ լանակէին ընդդէմ նոյա : Եւ էին

ի վերայ սայլիցն աւելի բան գրառասուն հազար արանց
հեծելոց : Եւ ինքն ձենբակուր սակաւ արամբք բա-
նակէր բացազոյն ի նոցունց իրրեւ վտաւանօք ինչ
սակաւ, եւ առաքէր առ Մահմետ զօրավարն» արա-
րի՛ (10) ասէ՛ զոր հայցեցերն յինէն, զայս 30,000
աղջիկս յամենայն իշխանութեան իմում՝ ընտրեցի
սլատուաւորաց քոց : Այդ՛ առեալ զսլատուաւորս քոյ
զօրուդ բստ թուոյ աղջկանցս իմոց՛ անց յայսկոյս
գետոյս. եւ տո՛յ զաղջկունս իմ ըստ թուոյ վիճակաւ
ումումեք եւ հասցէ. գուցէ մարտ սլատերազմի վինիցի
ի մէջ զօրաց քոց . Եւ ետ տանել նաւս յայնկոյս
գետոյն, զի միանգամայն անցցեն առնա : Իսկ նոցա
անխորհուրդ մտօք ընտրեալ զսլատուական զօրացն՝
անցին յայնկոյս գետոյն իբրեւ արք 30,000 : Եւ
իբրեւ վախճանեցին զանցանելն՝ հրաման ետ արքայն
ձենաց յարձակիլ ի վերայ զօրուն Իամայելի :

Եւ իբրեւ բախեցին զմիմեանս մարտիւ սլատերազ-
մի, վաղվաղակի ելին եւ որք ընդ վաչիւքն թա-
գուցեալ էին. եւ ի մէջ առեալ կոտորեցին խուր
սուսերի մինչեւ ոչ մնաց ի նոցանէն սպրեալ եւ
փախստական : Եւ հատին զլարս նաւուցն՝ զի մի ոք
սպրեացի, յորմէ ոչ ոք սպրեցաւ բայց միայն Մահ-
մետն սակաւ արամբք հեծեալ յերիվարան՝ անկան
իգետն սպաստանեալք ի բաջութիւն երիվարայն.
Եւ այնպէս կորագլուխ ամօթով դարձեալ յարքայէն

Ճենայ՝ գնացին յերկիր բնակութեան իւրեանց : Եւ ոչ եւս յաւել ելանել ի սլատերազմ ի վերայ աշխարհին Ճենայ : Որ ամս տասն եւ ամիսս ութ կեցեալ վախճանի :

Յետ նորա լիտիանորդէ գիշտանութիւնն Սուլէյման ամս երկու եւ ամիսս ութ՝ եւ վախճանի : Եւ այս է վարք նորա : Սա յերկրորդ ամի իշխանութեան իւրոյ գումարէր զօրս բազումս, եւ տայր ի ձեռս զօրաւարին Մսլիմայ. եւ առաքէր ի դրունս Ասասլից (11) : Որոյ եկեալ եւ մարտ եղեալ ընդ զօրս Հոնայ որ ի Գարբանդ քաղաքի, հարին զնոսս եւ հալածեցին. եւ քանդեալ աւերեցին զղղեակասարիսալ ամրոցին : Եւ մինչդեռ քանդէին զսլարիսալ ամրոցին՝ գտին վէժ մի մեծ ի հիմունս նորա, որ ունէր վերնազիր դրոշմեալ օրինակ զայս « Մարկիանոս՝ ինքնակալ կայսր շինեաց զքաղաք եւ զաշտարակս զայս բազում տաղանդօք յիւրոյ գանձուց. եւ ի յետին ժամանակս որդիքն Իսմայելի քանդեսցեն զսա եւ յիւրեանց գանձուց վերստին շինեսցեն » : Եւ իբրեւ գտին զդրոշմ գրոյն զոր ունէր քարն. դադարեցին ի քակելոյ զսլարիսալն. եւ կայուցեալ գործաւարս ի վերայ՝ վերստին շինեցին զկործանեալ սլարիսալն :

Եւ ինքն Մսլիմ առեալ զբազմութիւն զօրացն՝ անցանէր ընդ սահակն Ճորայ (12), աստրատակ սիւռեալ յաշխարհն Հոնայ. եւ երթեալ բանակէր մերձ

առ Թարգու (13) քաղաքի Հոնայ : Իսկ բնակիչք
աշխարհին իբրեւ տեսին զհէնն, որ զարթուցեալ
հասանէր ի վերայ նոցա, վաղվաղակի աղղ առնէին
արքային Խաղրայ որ անուանեալ կոչէր Խաքան :
Իսկ նորա առեալ ընդ իւր զբազմութիւն զօրացն եւ
զամենայն յաղթանդամ հսկայազունսն իւր, որոց
արիութիւն զօրութեան հռչակեալ էր առ ամենայն
ազգս, եւ եկեալ բանակէր մերձ առ նմա : Եւ իրազում
աւուրս մարտ եղեալ մարտնչէին ընդ միմեանս ոչ
գունդ առ գունդ, այլ ըմբշամարտ մարտիւ : Եւ
յապաղէր Խաքանն չխառնամխել պատերազմն վասն
զալտեան Աւի Թարխանին, զոր էր կոչեալ ի
թիկունս օգնականութեան : Իբրեւ ետես Մսլիմն (14)
զանհուն զօրացն բազմութիւն՝ վարանէր յանձն իւր,
եւ խորհէր եթէ զիա՛րդ մարթացէ հնարս գտանել,
զի կարացէ զերծանիլ ի նոցանէ : Եւ հրամայեաց
զօրացն լուցանել հուր սաստիկ ի բանակին անդէն.
եւ թողեալ զաղխս բանակին, զհարձս եւ զծառայս
եւ զաղախնեացս եւ զայլ խառնիճազանձսն, ճանա-
պարհ կալեալ ընդ լեառն Աովկաս կոտորէր զանտա-
ռն՝ եւ ճանապարհ արարեալ զերծանէր մազապուր
ի ձեռաց թշնամեացն : Եւ այնպէս կորազլուխ դառ-
նայր լի ամօթով յաշխարհէն Հոնայ : Եւ կատարեալ
զայս ամենայն՝ վախճանեցաւ Սուլէյման (15) :

ԳԼՈՒԽ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ԱՄԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՕՄԱՐԱՅ Բ. ԱԶՆԻԻ ԲԱՐԲ
ՆՈՐԱ. ԳԵՐԵԱԼ, ՀԱՅԻ ԴԱՐՁ ԱՌՆԵՆ ՅԻԻՐ-
ԵԱՆՑ ՀԱՅՐԵՆԻՍ. ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐԱ
ԸՆԴ ԼԵԻՈՆԻ ԿԱՅՍԵՐ ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՑ :

Եւ յետ նորա փոխանորդէ զիշխանութիւնն
Օմար (1) ամն երկուս եւ ամիսս հինգ, եւ վախճանի :
Զսա սսեն ազնուականագոյն քան զամենայն արս
ազգատոհմի իւրոյ : Սա արար դարձ գերութեանն զոր
գերեաց Մահմետ յաշխարհէս Հոյոյ յետ այրելոյն
զնախարարս աշխարհիս. զի առ զբազում ամրոցս եւ
գերեաց զարս եւ զկանայս : Եւ իբրեւ հաստատեցաւ
իշխանութիւնն Օմարայ՝ արձակեաց զբովանդակ
գերեալսն յիւրաքանչիւր տեղիս. եւ խաղաղացոյց
զաշխարհս որ ընդ իւրով իշխանութեամբ : Սոյն

Օմար գրէ թուղթ առ Լեւոն՝ կայսր Հոռոմոյ յաղագս ուսանելոյ զգորութիւն հաւատոյս մերոյ, յորում էին պէսպէս հարցմունք, զոր համառօտ ի ներքոյ դրոշմեցից : « Անուամբն Աստուծոյ Օմար՝ իշխան հաւատացելոյ : Առ Լեւոն կայսր Հոռոմոյ (2) : Բազում անգամ կամեցաք (3) գիտել զձերոյ կարծեօք հաւատոյդ ուսումնդ. եւ յաւելաք ուսանիլ եթէ զինչ արդեօք խորհիս. եւ ո՛չ եղեւ մեզ հնար հասու լինել : Այլ արդ՝ աստինձ զստուգութիւնն, նախ՝ եթէ վասն է՞ր ասաց Յիսուս առ Աշակերտսն » մերկ եկիք եւ մերկ դառնայք » . կամ ընդէ՞ր ոչ ընկալար զոր ասաց Յիսուս զինքենէ. այլ (կամեցար) քննել զգիրս Մարգարէիցն եւ զՍաղմոսացն (առի) գտանել ի նոցանէ վկայութիւնս վասն մարդանալոյն Յիսուսի. եւ երկուացար, եւ ի կարծիս անկար, եւ ոչ բաւական համարեցար զոր վկայեաց Յիսուս զանձնէ իւր. այլ հաւատացեր յայն զոր ասացին Մարգարէքն : Այլ Յիսուս արդա՛ր եւ արժանի էր հաւատարմութեան, եւ մօտ էր Աստուած, եւ լաւագոյն գիտէր զինքն քան զգրեալսն զորս փոխոխեցին ազգք, զորս ոչ գիտէք, եւ այլայլեցին : Եւ կամ զի՞արդ արդարացուցանէք զգրեանն եւ զհետ երթայք նոցա որ ինչ նման թուի ձեզ : Դուք ասէք թէ Օրէնքն գրեցան բազում անգամ, եւ կորեան, որք ընթեռնուին զնոսա յորգւոյն Իսրայելի եւ գիտէին զնոսա. եւ մնացին

ժամանակս ինչ որ չլայր ինչ առ նոսա յայնմանէ եւ ո՛չ ինչ՝ մինչեւ զրեցին ոմանք իմարդկանէ յետ այնորիկ իւրեանց հանձարով, ազգ յետ ազգի, եւ ցեղ յետ ցեղի. եւ նորա մարմնեղէնք էին յորդուոցն Ադամայ, որք մոռանան եւ ի կարծիս ըմբռնին. զի մօտ է առ նոսա Սատանայ եւ նմանօր նորա թշնամութեամբք իւրեանց : Եւ կամ ընդէ՞ր ոչ գտանի յՕրէնան Մովսիսի վասն Արքայութեանն, եւ Ռփոխոցն, եւ Ռատաստանին եւ Յարութեանն. այլ որք զԱւետարանն զրեցին՝ նորա սխտովցին Մատթէոս, Մարկոս, Ղուկաս, Յովհաննէս իւրեանց հանձարով : Եւ զՄխիթարիչն զորմէ ասաց յԱւետարանն առաքել Քրիստոսի, զՄահմետէն մերմէ ասացին առաքել : Եւ կամ ընդէ՞ր զկնի Աշակերտացն Յիսուսի յօթանասուն եւ երկու ցեղս բաժանեցան ազգք Քրիստոնէից : Եւ անզուգական զօրութեանն Աստուծոյ ընկեր եւ համեմատ եւ նման նմա առնէք՝ երիս Աստուածս խոստովանելով, եւ զամենայն Օրէնան անձնիշխանարար փոխովսել Չանայք զթլատութիւնն իմկրտութիւն փոխելով, եւ զզոհան ի հաղորդութիւն օրհնութեան հացի եւ բաժակի, եւ զկիրակէն փոխանակ շարաթու սխտուցիք : Եւ կամ զիա՞րդ էր հնար Աստուծոյ ի մէջ արեան եւ մարմնոյ եւ պէսպէս աղտեղութեանց յարգանդի բնակիլ : Եւ կամ ընդէ՞ր զոսկերս Առաքելոցն եւ Մարգարէիցն

պատուէք. եւ կամ զնշան խաչին որ դատապարտու-
թեան գործարան էր ըստ Օրինացն, կամ զպատկերս
զոր պատուէք : Եւ զի Մարգարէն Եսայի վասն մեր
Օրինադրին վկայէ ընկեր եւ համեմատ Յիսուսի. զի
եւ ուղեկից նմա ետես Մարգարէն ի տեսեանն
հեծեալ մի իշոյ եւ հեծեալ մի ուղտու : Իսկ դուք
ընդէ՞ր ոչ հաւատայք : Զայս ամենայն հասո՛ ինձ ի
գիտութիւն զի կարացից գիտել զկարծիս ուսմանդ
ձերոյ » : Զայս ամենայն եւ յուրվագոյն բան զայս
ընդդիմարանութիւնս գրէր Օմար՝ իշխանն Իսմայելի
առ թագաւորն Լեւոն, Վասն որոյ հարկաւորի
կայսրն Լեւոն գրել պատասխանի օրինակ զայս :

« Փլաբիոն Լեւոն՝ կայսր հաւատացեալ ի Յիսուս
Քրիստոս՝ ճշմարիտ Աստուած մեր եւ թագաւոր
ճանաչողաց զնա : Օմարայ Սառակինոսաց առաջ-
նորդի : Ռ՞րպիսի բան առաջի եղից ուղղագոյն
եւ ճշմարտագոյն զառ ի քէն մեզ առաքելոյս : Եւ զի
մանաւանդ ուսեալք յԱստուծոյ հեզութեամբ խրա-
տել զընդդիմակայսն՝ թերեւս տայէ նոցա ժամանակ
ապաշխարութեան : Այլեւ ոչ թագաւորական օրէնք
են խրտուցանող բանիւք որպէս քարամբք հարկանել
զայնտախկ որք ըսել կամին զճշմարտութեանն զսքան չե-
լի խորհուրդ : Բայց վասն զի սկիզբնն իսկ զրոյս
գոնեա փոքրագոյն ինչ զկերպարան ճշմարտութեան
ո՛չ ունէր. ապա հարկաւոր է զոչ ճշմարիտն ո՛չ

ասել թէ՛ արդա՛ր է : Քանզի ասացեր գրովն քոյ թէ բազում անգամ գրեցաք առ ձեզ զմերոյ Քրիստոնէիցս աստուածային խորհուրդ. Եւ եթէ յաւերաք ուսանիլ զձերոյ կարծեօք հաւատոյդ ուսումնդ : Եւ չէ՛ր հնար լինել եւ ո՛չ միում յայսցանէ. քանզի եւոջ մի ինչ հարկ (և) յայսպիսիա զմեզ ածէր յիրս : Զի եւ ո՛չ ուսաք իսկ իւրարդասեալէն մերմէ եւ ի տեառնէ օտար ուսումնականաց զայսպիսի միայնակ աստուածդիտութիւն առաջի ընկենուլ ի ծաղր կատականաց, եւ մանաւանդ այնոցիկ որ չենն տեղեակ Մարգարէիցն կանխասացութեան եւ Առաքելոցն բարոզութեան. զի զայս եւ այլոց պատուիրել սովոր եմք :

Այ՛ո՛ բազում անգամ գրեցաք առ բեզ՛ արդեօք թէ եւ այլ հասանիցէ գրել. այլ վասն աշխարհական իրաց եւ ո՛չ վասն աստուածային իրողութեանց : Բայց մեք որք խրատեալք յԱստուածայնոյ ձայնէն » սո՛ւք պատասխանի ամենայնի որ հարցանենն զձեզ « իսկ որ ոչ հարցանէ՛ առ նա ոչ պատասխանել : Այլ եւ ոչ զձերոյ կարծեացդ զօրութիւն այժմիկ նորոգ կամիմք ուսանիլ. այլ առ ի յԱստուծոյ եւ վասն այսորիկ խրատեալք » զամենայն ինչ բննեցէ՛ք. իսկ զբարին ընկալարո՛ւք » Արդ՛ ունիմք մեք պատմութիւնս զբով զերանելեաց եպիսկոպոսացն մերոյ որք էին առ ժամանակօրն այնոքիւք, առ որով Մահ.

մետն այն Օրէնադիր ձեր լեալ է : Ասան այսորիկ եւ ոչ յաղազս որոյ պէտք էին աշխատ գրեզ առնել : Բայց զի մի կարծիցես զմեզ ամաչեցեալս վասն այսպիսոյ սքանչելի աստուածդիտութեանս, լուր՝ ապա եթէ ախորժիցես եւ լուիցես ինձ՝ զբարութիւնս երկրի կերիցես որպէս ասաց Եսայիաս :

Յոյժ գծուարին է ո՞վ այր դու՝ զամենեւին զսուտն ի բաց ընկենուլ յորժամ հակառակողն զհակառակելն հանապազ խորհիցի : Այսպիսի ինչ է զոր ասեմս, եթէ երկուք ոմանք առ հուր ինչ մերձեցեալ կային, մին հուր զնա ասէր, որպէս եւ էրն իսկ, եւ միւսն հակառակելով՝ աղբիւր ջուրց զնոյն ասէր. յայտնապէս ահա երեւէր ստութիւն հակառակասիրին : Արդ՝ ասացեր՝ Տեառն մերոյ ասել յԱւետարանն « մերկ եկիք եւ մերկ դառնայք » : Եւ ո՛չ ուրեք յԱւետարանն գտանեմք Տեառն մերոյ ասացեալ զայս, թէպէտեւ միշտ մեզ հրամայէ առնել զխոկումն մահու. այլ այս բան Յորայ է, բանդի հասեալ (5) ի վերայ աստանայական փորձութեանցն՝ ասաց զայս արդարն « մերկ եկի յորովայնէ մօր իմոյ, եւ մերկանդամ դառնամ անդրէն : Տէր ե՛տ, եւ Տէր էս՛ռ. եղիցի անուն Տեառն օրհնեալ » : Բայց այսպէս միզմիով սովորեցաւք արկանել, հատակաորեւ զվիպութիւնս գրոց սրբոց, զորս ոչ գուք ընթերցայք եւ ոչ ընթեանուք. այլ աստուած սովաճառք զնոյն ասել հաւատաւաճառքդ

որք առ ձեզդ զհաճոյսն ձեր որսալով աստուածայնոց
զրոյ բանիւ ասելով զինչ եւ պէտք իւրեանց զողան-
ջեն (6) : Բայց թէպէտ հպարտացեալ եւ բռնակալու-
թեամբդ. սակայն լուր զպատասխանիս : Ասացեր
գտանել մեզ ի Սաղմոսս Գաւթի եւ ի գիրս Մար-
գարէիցն վկայութիւնս վասն Տեառն մերոյ : Ոչ
այժմ ինչ յուզեալ գտաք զայսպիսի ասացուածս
Հոգւոյն սրբոյ զորս ի ձեռս Մարգարէիցն խօսեցաւ.
այլ Աստուծոյ շնորհօք եւ կամօք յորմէ (7) (հետէ)
սկսաւ քարոզութիւնն Քրիստոնէից, նովիմբ եւ
կատարեցաւ, հիմնեցեալ աճեաց եւ աճեսցէ նորին
Արարչի եւ Աստուծոյ զօրութեամբ :

Գրեցեր թէ « բաւական համարեցար, եւ հաւատա-
ցեր յայնս, եւ թողեր զայս զոր վկայեաց Յիսուս ի
վերաց անձին իւրոյ, եւ երկուացար, եւ ի կարծիս
անկար » : Երանիթէ հաւատայիր որպէս ասեսդ
Աւետարանին հաստատուն եւ անսխալ պատմազ-
րացն քան ամենայնի, թէպէտեւ ոչ հակառակ
միմեանց զհինն եւ զնորս գիտեմք զի ո՛չ իսկ հնար
էր միոյ բարութեան աղբերն բղխել չար եւ բարի,
ճշմարտութիւն եւ ստութիւն : Այլ յաղագս գիւր-
ընկալ առնելոյ անօրէն ազգին Հրէից զմարմնով
գալուստ Բանին իւրոյ առակօք եւ օրինակօք եւ
յայտնագոյն պատուիրանօք ի ձեռն Մարգարէիցն
ղգուչացուցանէր զազգն զի մի անհաւանք ըստ սովո-

բութեան խրեանց զարտեանն Քրիստոսի լինիցին և
Ըստ նոցին վկայեաց վասն ինքեան Տէրն Սուտու-
րանն, եւ ոչ օտար յայնցանէ զորս ինքն անմարմնա-
բար ի Մարգարէիցն խօսեցաւ բերանոց, եւ զորս
յետ ժամանակաց խմարմնանայն յայտնադոյնս խօսե-
ցաւ :

Եւ զայնօսիկ Աստուծոյ շնորհիւն ի սմին թղթի յիւրաքան չիւրան ցուցցուք տեղիս՝ զբարձրագոյնան՝
առաւելքան զմարդոյ, եւ զխանարհագոյնան իրբեւ՝
զմարդոյ խոստովանեալ : Երկրորդ՝ զրեցեր եթէ
« արդարեւ Յիսուս արժանի էր հաւատարմութեան,
եւ մօտ էր Սուտուած եւ լուսագոյն գիտէր զինքն
քան զգրեալն, զոր փոփոխեցին ազգք զորս ոչ զի-
տէք, որ այլայլեցին ի նոցանէ եւ փոխեցին » Պա-
տախանի . ճշմարտութիւնն ոչ գիտէ դէն չէ ասել
եւ ոչ զչէն՝ է . խակ ստութիւն զամենայնէ (8) զիւ-
րեաւ բունն հարկանէ . զի կարօղ է ոչ միայն զերնելի
արարածս ուրանալ . այլ զնոյն ինքն Սրարչէն աւէ
ոչ է Աստուած : Սրդ՝ չէ ինչ զարմանք թէ եւ ըդ
զիրս Աստուծոյ ուրանալ կարէ ստութիւն կամ թէ
սխառճառել զնոցանէն սխառճառս մեղաց : Յիսուս
արդարեւ արժանի էր հաւատարմութեան ո՛չ որպէս
մարդ ոչ սոսկ՝ Սուտուծոյ բանէն թախուր, այլ որ-
պէս կատարեալ յերկոսին՝ Աստուածութեանն եւ
խմարդկութեան : Հաւատարմի մ՝ են եւ ի ձեռն

Մարգարէից նորին ասացուածք բանին . ոչ վասն
այնորիկ են հաւատարիմ՝ զի մարդիկ խօսեցան զնո-
սա . այլ վասն զի անմարմնաբար նորօր խօսեցաւ
Աստուածն Բան : Եւ վասն զի խառն էր ի հնումն և
ի նորումն . վասն այտորիկ և և ո՛չ հակառակ են մի-
մեանց : Այլ որ ասացեր այլայլեալ զգրեանն . եթէ
առաջնորդ ուսմանդ քոյ ուսոյց զայդ՝ մոռացաւ զին-
քրն . և և եթէ այլ որ, եւս առաւել ստեաց . արդ՝
ը՛ւր և և զեղեցիքապէս խորհեա՛ : Քում ուսմանդ Ա-
ռաջնորդ ոչ ասէ հաստատել զբանն առանց վկայից-
նմանապէս ասէ (9) և օրէնքն հրատայեն » ի բերա-
նոյ երկուց և և երից վկայից հաստատեսցի՛ ամենայն
բան » : Գիտեմք զԱրրահամ վասն Քրիստոսի յառաջ
ընկալեալ զաւետիան ասելով ցնա Աստուած » ի
զաւակի բում օրհնեսցին ամենայն ազգք երկրի (10) :
Եւ Սահակ այսպիսի յուսով օրհնեալէ զՅակոր . զի
Յակոր վասն սորին օրհնեալէ զՅուդայ՝ զիւր որդին
« Յուդայ՝ իբէն ելցէ ինձ լինել իշխան և պետ յերա-
նաց նորա մինչեւ եկեսցեն նմա հանդերձեալքն . և
նա է ակնկալութիւն Հեթանոսաց » (11) : Զի Մով-
սէս վասն սորին օրինադրեաց և պատուիրեաց զՅե-
սու, զԴաւիթ, զՍաղոմոն և զերկոտասան մարգարէան
հանդերձ Սամուէլիւ, Եղիայիւ, Եղիակիւ, զԵսայի,
զԵրեմիա, զԴանիէլ, զԵզեկիէլ, զարդարն զՅոր,
զՅովհաննէս Մկրտիչ՝ զԶաբարեաց որդին : Դիւր

ի վերայ սոցա զերկոտասան աշակերտան Տեառն, ևս
և և զեօթանասունն . և և միանգամայն ընդ հինան
և և ընդ նորս՝ հարիւր տասն և և մէկ : Արդ՝ այսքան
սրբոց և և սիրելեաց Աստուծոյ՝ վասն Քրիստոսի
գալստեանն խօսեցելոց, զորոց և և Մազմեան քոյ
վկայեաց լինել սուրբս և և ծառայս Աստուծոյ, ան-
հաւա՞ն լինիս, և և զքոյ Մազմեան քան զԱստուած-
որ նորօք խօսեցաւ, և քան զԱստուածն Բան մարմ-
նով երեւեալ հաւատարի՞մ համարիս : Եւարդ՝ զհա-
մառօտն հարցանեմ՝ աստ՝ աղաչեմ՝ հարիւր տասն
և և մէկ ծառայիցն Աստուծոյ՝ զմի և յաղագս միոյ խօ-
սողաց վկայութի՞ւնն ճշմարիտ է եթէ միոյ այլախոր-
հի և և այլխմայի և և ստելով ճշմարտող կարծողի :
Եւ այս է ստելով ճշմարտելն, զվերոգրեալ սուրբադ՝
ծառայս և և սիրելիս Աստուծոյ Մազմեան քոյ խոս-
տովանել ուսուցանէ՝ ձեզ . և և զոր ի ձեռն նոցա խօ-
սեցաւ Աստուած ոչ ինքն ընդունի և և ոչ այլում ըն-
դունիլ ուսուցանէ : Ասացեր » և և զիա՞րդ արդարա-
ցուցանէք զգրեանն Հրէից, և և զհետ երթայք որ
ինչ նման թուին ձեզ յայնցանէ . և և դուք սակք եթէ
օրէնքն գրեցան բազում անգամ և և կորեան, որք
ընթեռնուին զնա յորդւոցն Խորայելի և և զխտէին
զորս ի նմա . և և մնային ժամանակս ինչ որ չկայր
առ նոսա յայնցանէ և և ոչ ինչ՝ մենչեւ գրեցին ոմանք
ի մարդկանէ, յետ այնորիկ իւրեանց հանձարովն ըստ

կամայ խրեանց՝ ազդ յետ ազդի եւ ցեղ յետ ցեղի :
Եւ նորա մարմնեղէնք էին յորդուոյն Աղամայ, որք
մոռանան և ի կարծիս ըմբռնին, զի մօտ է առ նոսա
սատանայ եւ նմանօր նորա թշնամութեամբն խը
եացն : Պատասխանի . Զարմանամ, զարմանամ
ոչ ընդ անհաւատութիւն եւ եթ ուամանդ ձերոյ . այլ
եթէ զիս՝ որդ ընդ յայտնութիւնդ ոչ ամաչէք . այլ ըզ
նոյնդ եւ գրով աւանդէք որպէս զի եւս ծիծաղելի
լինիցիք . եւ զմեզ մերովք բանիւք կարծէք գայ
թակղեցուցանել . եւ զզլութիւն զոր ի թղթիդ քոյ
յալիչտակեալ զնես մերովք սասայուածովք, կարծես
հաստատել գրով թէ որ ասէք զուք : Արդ՝ եթէ հա
ւատարիմ թուին քեզ սասայուածք մեր, ամենայնին
պարտիս հաւատալ քանզի ստով վկայի ո՛չ որ (որ) զո
մանս ի վկայութեանցն (12) ընդունին և զկէսն ի բաց
ընկենուն : Բայց որովհետեւ չես տեղեակ՝ լուեալ
ուսիր : Ասեմք մեք Հրէիցն ի սրբութեան տեղուջ՝
(13) ո՛չ յանձանց ինչ ստեղծեալ զրոյցս . այլ ի
ստոյգ պատմութեանց երբայեցի արանց աստուա
ծասիրաց տեղեկացեալ եւ ի գրոց նոյին իսկ Մար
գարէիցն : Քսան երկու են արարածք Աստուծոյ
զորս ի սկզբանն ի վեց աւուրս գործեաց . քսան եւ
երկու (են) զիբք աստուածայինք . եւ որ առ Եր
բայեցիսն՝ նորին եւ առ մեզ : Նոյնքան եւ թիւ ալ
փարեւոիցն նոցս, թէպէտ հինգն ի նոցանէ կրկնակա

ունին, և այն ոչ առանց մեծի խորհրդոյ: Չայս վասն այնորիկ Աստուած մտրդարէիւքն ուսուցեալ կարգեաց զի ի միմեանց հաստատեալ ճշմարտութիւնքն երեւեացին (14): Յայս քսան և երկու գրոց հինգն են Օրէնք զոր թօրայ (15) Երբայեցիք, Օրարայ՝ (16) Ատրիք, և Նոնս մեր կոչեմք, որ ունի զաստուած գիտութեանն զօրութիւն և զարարչագործութեանն Աստուծոյ զաշխարհս, եւ պատուէր վասն կռոյն Հեթանոսաց ոչ սրաշտել զնոսս, եւ ուխտն որ առ Արրահամ վասն զաւակին որ է Քրիստոս, եւ այլ պէսպէս դատաստանաց և զոհից հրամանս ի բաց հրաժարեցուցանել զնոսս ի հեթանոսական սովորութեանցն որում ընդէն խկ էին: Իսկ Յեսուայ եւ Դատաւորացն եւ Հռութայ գիրքն և թագաւորութեանցն չորեքին եւ Մնայորդացն, սոքա պատմօղք են ըստ ժամանակին սքանչելագործութեանցն Աստուծոյ, եւ անսխալ ազգաբանք Արդարոյն ազգի որ գայ, իջանէ կարգաւ ի Քրիստոս, եւ պատմութիւնք զթագաւորացն Իսրայելի եթէ՛ ո՛յք եղեն հաճոյք Աստուծոյ եւ ո՛յք ոչ. եւս եւ բաժանումն ազգին վասն յանցանաց իւրեանց յերկուս թագաւորութիւնս՝ Իսրայելի և Յուդայ, եւ պատմօղք վասն դերութեան նոցին: Իսկ Սաղմոսք Գաւթի, և գիրք Սաղմոնի զոր կոհեղէք (17) եւ Շիրարշիրիս (18) Երբայեցիք, եւ Պատիւնն (19) եւ Սաւեստան (20)

մեք անուանեմք. և երկոտասան մարգարէիցն Եսայայ, Երեմեայ, Գանիէլի և Եզեկիէլի գրենովն՝ ամենայնն մարգարէութիւնք են վասն զալստեանն Քրիստոսի :

Արդ՝ եթէ ի Հրէիցն ոք չիտթեալ ապականէր, ո՛չ էր հնար գրենոյն ողջ սրահիլ. զի չարագործողքն յայնոսիկ նախ՝ զթիւ գրենոյն ի բաց բառնային, և ի մի կամ յերկուս կամ թերևս աւելի՛ յերիս զիրս ժողովէին (21), և զյաւելուածն ևս ի բաց բառնային (22). քանզի ինոսա զիւրագոյն էր ջնջելն: Եւ դարձեալ որպէս կարծեմ՝ չես անտեղեակ թշնամութեանն որ ընդ մեզ Քրիստոնեայս և ընդ Հրէայսն, և ոչ վասն այլոյ միոյ ուրուք այլ վասն խոստովանելոյն մեր զՅիսուս եթէ՛ սա է Քրիստոսն, որ և Որդի Աստուծոյ առ ի Մարգարէիցն քարոզեցաւ. իսկ Հրէայքն ահա՛ զսա ոչ ասեն Քրիստոս, այլ թէ՛ և խոստովանին թէ՛ արժան է զալ Քրիստոսի . սակայն անհաւան մնացեալք գրոյ Մարգարէիցն, և ո՛չ այսպէս որդի Աստուծոյ խոստովանին զՔրիստոս :

Արդ՝ ապա զիս՛րդ ապականիչք գրենոյն զայսպիսի հաստատուն և անտարակուսելի վկայութիւնս իւրեանց գրեանն թողին և կամ ինքեանք յաւելին, որք ոչ կարող են ի վերայ այլոյ ուրուք իմանալ, թէ և յոյժ ոք բռնադատեսցէ զբանն, եթէ՛ ոչ ի վերայ մարմնացելոյ Որդւոյն Աստուծոյ :

Ընկալ եւ զերրորդ պատասխանիս : Պերութիւն
Հրէիցն նախ քան զմարմնով գալուստն Քրիստոսի
եղև . իսկ զիս՝ ըրդ առ նովաւ հաստատուն կացեալ էր
եւ տաճարն եւ կտակարանքն եւ քահանայութիւնն,
որպէս եւ յայտ իսկ է ի սրբոց Աւետարանացն, որ
պէս դու իսկ վկայեցեր զՏէառնէն, զԹլպատութե
նէն եւ զայլոցն մի ըստ միջէ, զոր ըստ Աւետարա
նացն կատարեաց : Եւ զսցս ոչ յազագս այլ ինչ
իրաց էր արարեալ . այլ զի արդարացուացէ զիւր ա
սացեալն ի ձեռն Մարգարէիցն, եւ ցուցցէ եթէ
չեն հակառակ նմա , այլ սիրելիք եւ հաստատուն
վկայք տնտեսութեանն նորա խորհրդոց : Եւ որք
էին կտակարանքն որ առ Հրէայսն եթէ ոչ գրեանն
Մարգարէից որ յետ երկոցուն գերութեանցն Իս
րայելի եւ Յուդայ՝ առ Հրէայսն կային մինչեւ ի ժա
մանակս Փրկչին մերոյ . յորում բազում վկայութիւնս
Տէրն յուսուցանելն զանհաւան Հրէայսն յիշեաց յա
ւետարանն : Պերեցան ի Նաբուգոդոնոսորայ ազգն
Հրէից . այլ աստուածային այցելութիւնն ոչ ետ նո
ցա թոյլ ըստ այժմու գերելոյդ կատարիլ . այլ զրո
վանդակ ազգն բնակեցոյց ի տեղիս յորս կամեցաւ :
Ընդ նոսա էին գրեանն, այլ եւ ոմանք ի Մարգա
րէիցն որպէս Եզեկիէլ ասէ զինքնէ թէ « ես էի ի
մէջ գերութեանն առ ասին Քոփար գետոյ » եւ Անա
նեանքն երանելիք ի Բաբելոնի ընկեցան ի հնոյն, ե

մեծն Ղանիէլ ի Բարեւոն մարդարէացաւ , եւ անդ
ընկեցաւ ի դուրն առիւծուց , եւ ամեն Եսթերայ
իրքն ի նմին գործեցան : Բայց զի ընդ նոսա էին
գրեանն՝ լուր Հոգւոյն սրբոյ ի Սաղմոսին ասացեալ
Մարդարէիւն վասն գերեւոյն Հրէից , որ թէպէտ
տակաւին չէր եղեալ , այլ զանախաւ պատահումն
իրացն նշանակեաց ի 136 սաղմոսին ասելով » առ
գետտին Բաբելացւոց , անդ նստէար եւ լայար . ո՞ր
պէս յիշեցարն զՍիօն , խմիջի նոցա ուռեաց կախեցար
զզործարանս մեր . զի անդ հարցին գերիչք մեր
բանս երգոց , եւ տարիչք մեր՝ բանս օրհնու
թեան » (23) :

Իսկ որ ասացեր մարդկան հանձարով գրեալ ըզ
գրեանն . գիտեմ զի վառ ի յԵզրէ գերկրորդումն
կամիս բամբասել : Զի թէպէտե եղեն ի վերայ նո
րա շնորհք Հոգւոյն սրբոյ , եւ առանց վրիպանաց
գրեաց զամենայն : Եւ յորժամ միանգամայն ազգն ,
յաշխարհացն յորս տիռեցան , դարձան յԵրուսաղէմ
բերելով ընդ իւրեանս զգրեանն . երեւեցաւ եւ անդ
Սատուծոյ սքանչելեացն գործ . զի եւ ո՛չ մի ինչ ի
Հնոյն եւ առ ի յԵզրէ պատմութենէն գտաւ պակաս :
Եւ որ ասացերն՝ մարդիկ էին եւ մոռացմամբ ըմբռո
նէին : Մարդիկ հանապաղ յամենայնի տկարք են եւ
սրակասամխոք եւ մոռացկոտք . իսկ Սատուած յաւի
տենական , որ մեծ է զօրութեամբ . սյսպէս եւ յի-

մաստութեան ո՛չ ունի սահման և եզր որ խօսեցաւ ընդ մարդկան ծառայիւք իւրովք Մարդարէիւք, առ որում ո՛չ է կարծեաց կամ մոռացման ախտ : Նա խօսէր ի Մարդարէան և ոչ ի մարդկան խմաստս թողոյր զնոսա : Բայց զբոյ Մահձեան չգիտի՞ցես արդեօք մարդ, որոյ բանիւ միայն զայսբան սրբոյ Աստուծոյ վկայութիւնս ի բաց ընկենուս : Կամ որ ասացեր մօտ լինել զսատանայ ի ծառայս Աստուծոյ և զԱստուած ամենեւին ոչ : Բայց որք բարւոքն խորհին՝ զիտեն եթէ ի մինն որ առանց վկայութեան զբոյ է, նմա՛ է մերձենալ սատանայի քան թէ յայնքան սուրբս և վկայեալս յԱստուծոյ : Եւ որ յաղագս զրենոյն բան այսբանս բաւականասցի :

Իսկ որ ասացեր « ոչ գտանել մեզ յօրհնան Մովսիսի վանն արքայութեան եւ դժոխոց եւ դատաստանի և յարութեան » ոչ կամեցար զիտել եթէ որպէս կարէին մարդիկ ընդունիլ զգիտութիւնն Աստուծոյ, այնպէս ուսուցանէր զնոսա Աստուած : Եւ ո՛չ թէ միով Մարդարէիւ խօսեցաւ Աստուած ընդ մարդկան եւ միով ժամանակաւ, որպէս դու ասացեր եթէ զոր ինչ սրատուիրելոցէր Աստուած ազգի մարդկան, զամենայն ընդ Մովսիսի ձեռն սրատուիրեաց, ո՛չ այդպէս . զի զոր ինչ նոցին սրատուիրեաց, չը սրատուիրեաց զայն նոցա որ յառաջ քան զՆոյ . և զոր Արրահամու սրատուիրեաց չսրատուիրեաց Նոյի

նոյնպէս զՄովսիսին՝ չպատուիրեաց Արրահամու . եւ զոր Յեսուայն չպատուիրեաց Մովսիսի . եւ զոր Սամուէլին եւ Ռաւթի եւ այլոց մարգարէիցն յիւրաքանչիւր ժամանակս՝ չպատուիրեաց Յեսուայ : Զի որպէս ասացարն յառաջագոյն, այսպէս սակաւ առ սակաւ հաճեցաւ Աստուած զինքն եւ զկամս իւր ծանուցանել ազգի մարդկան : Զի եւ ոչ կարէին իսկ մարդիկ միահաղոյն բուռն հարկանել զսքանչելի գիտութենէ նորա :

Արդ՝ եթէ զամենայնն ընդ միոյ մարգարէի ձեռն խօսեցեալէր, ընդէ՞ր եւ զայլ մարգարէսն առաքէր Աստուած . կամ եթէ այնմ ամենայնի թոյլ տայր ապականիլ որպէս դուդ ասես, ընդէ՞ր բնաւ խօսեցաւ ընդ նոսա : Արդ՝ թէև յառաջակրթութիւն էր Մովսիսին մարդկան եւ ոչ տակաւին կատարեղազոյն . սակայն նշանակեաց Աստուած եւ ի նմա վասն յարութեան եւ դատաստանին եւ դժոխոցն : Վասն յարութեանն ասէ « Տես՛ք՝ զի ես եմ Աստուած եւ ո՛չ է այլ Աստուած բաց յինէն : Ես սպանանեմ եւ կեցուցանեմ, հարկանեմ եւ բժշկեմ, եւ ո՛չ որ հանէ զձեզ ի ձեռաց խնոց » (24) : Եւ վասն դատաստանին ասէ « սրեցից որպէս զվայլակն սուսեր իմ, եւ ի խնդիր վրիժույ արձակեցից զաջ իմ » : Եւ դարձեալ « խնդրեաց՛ վրէժս դատաստանաց թշնամեացն . հատուսցէ՛ եւ, ատելեացն » : (25) Իսկ վասն

դժոխացն « զի հուր բորբոքեալէ, առէ, ի բարկութեանէ խմմէ, այրեսցէ՛ մինչեւ ի դժոխս ներքինս » : (26) Իսկ զառաւել կատարելութիւնն եւ զսոցին աճումնս այլովք մարդարելիւքն յայտնագոյնս առէ :

Իսկ որ ատացեր Մատթէոս, Մարկոս, Ղուկաս եւ Յովհաննէս գրեցին զԱւետարանն : Գիտեմ՝ ընդ ճշմարտութիւն մերս Քրիստոնէիցս նեղիս եւ կամիս զի ստութեանդ քոյ ընկեր զտանելի թէ՛ սախաք թէ՛ գրեալ իջոյց զայդ Աստուած յերկնից որպէս դու վասն Փուրկանիդ (27) քոյ ասես . թէ՛պէտեւ չեմք անտեղեակ թէ՛ եւ քոյդ Օմար եւ Աբու-Փուռաբ եւ Սաղման սարսիկք գրեցին (28) . եւ դուք ստելով համբաւէք թէ՛ յերկնից իջոյց Աստուած : Արդ՝ յայսմ՝ ծանիր զճշմարտութիւն մերս Քրիստոնէիցս Զի թէ՛ այդ այդպէս էր՝ զիս՝ զդու զրպարտես թէ՛ յետոյ ստեցին յԱւետարանսն կամ մեր եւ կամ այլ որ : Զի՛նչ արգելոյր զանուանս Աւետարանչացն իրաց բառնալ եւ զայն գրել եւս թէ՛ եւ Աստուած յերկնից ի խոնարհ իջոյց : Այլեւս զոյս տե՛ս զի ո՛չ հաճեցաւ Աստուած ո՛չ իւր յանդիմանասխօսութեամբ առանց մարմնոյ առ ժողովուրդս մարդկան, եւ ոչ հրեշտակս առ մարդիկ առաքելով խրատել ըզնոսս . բայց մարդարէս ինոցունց ընտրեաց եւ ըզնոսս առաքեաց . վասն որոյ եւ Տէրն յորժամ կատարեաց զամենայն յառաջագոյն սահմանեալս իւր,

կարծիցես զմեր սխալանս ինչ օրինակ առնելով : Եւ արդարեւ աղարտելի է քոյդ որ ո՛չ է նման ծառայիցս Աստուծոյ : Եւ զիտորդ է՝ ես ասացից . միոյ լեզուի է վարդապետութիւնդ ձեր և միոյ ազգի (32), և ժամանակ երեւման զորաւ որպէս զուքդ ասէք՝ հարիւր ամ փոքր ինչ սուելի կամ սրակաս : Արդ՝ յայսքան սակաւ ժամանակեան եւ միոյ ազգիդ ուսման գտանեմք բազում որոշմունս : Այլ որ ի գիտութիւն մեր հասին են այսորիկ . Քաղի (33), Սարարի (34), Թուրապի (35), Կեւորի (36), Մուրի (37), Բապի (38), անաստուած Ջանդի (39), որք ուրանան զէութիւնն Աստուծոյ եւ զյարութիւնն եւ զասացեալ քոյ Մարգարէն . Հարիւրի՞ (40) : Եւ այս Հարիւրիս մի մասն ոչ է խառվասէր, և միւս մասն այնքան ունի առ ձեզ հակառակութիւն ատելութեան, որ լուսազոյն համարի զսպանանելն զձեզ բան զամենայն արդարութիւն՝ անաստուած եւ թշնամի զձեզ կարդալով եւ գիտելով . իսկ զմեռանելն ի ձէնջ՝ առաջին յամենայն բարեգործութեանց համարի : Եւ այս գործի ի վերայ այդր . զի դու սրով կոտորելով զայնոսիկ որ փոքր մի խորչին ի կարծեաց քոյ, չխորհիս մեղանչել յԱստուած : Արդ՝ եթէ ի քումդ աւազիկ գտանին այնպիսի իրք, որ մի ազգ էք, մի լեզու, մի ազգապետ՝ նոյն և իշխան և քահանայապետ և զահճասպետ . թէ արդարեւ մարդկային իմաստփք

էին հաւատք Քրիստոնէիցս, զի՞նչ զարմանք էին վատ-
թարագոյն եւս հաւատքան զձերդ ի մեզ լինել :
Ութն հարիւր ամբ են՝ փոքր ինչ սակաւ կամ աւելի,
յորմէ (հետէ) Քրիստոս երեւեցաւ, եւ տարածեցաւ
Աւետարանն ընդ ամենայն ազգս եւ լեզուս մարդ-
կան ի ծագաց մինչեւ ի ծագս Տիեզերաց, ի Յունաց
և ի Հռոմայեցոց քաղաքաւարութիւնս և ի Քարբա-
րոսսն հեռաւորս . եւ եթէ է ինչ սակաւմացու-
թիւն . եւ այն վասն լեզուին այլայլութեան . փոքր
ինչ ասացի, բայց ոչ այդպիսի աննուէր թշնամու-
թիւն որպէս քոյոյդ : Զի որ եօթանասուն եւ երկու
ասացեր զայնոսիկ որք պիղծք եւ աղտեղիք են ի
հեշտասիրութեան եւ ամբարշտեալք յԱստուծոյ
որպէս եւ զայլ Հեթանոսան, բերեալ մեզ համարիս,
որ զգարչութիւն խրեանց ամենասուրբ անուամբն
Քրիստոսի թագուցանել կարծեցին, և քրիստոնեաց
ինքեանք զինքեանս կոչեցին . որոց հաւատքն հայհո-
յութիւն էին, եւ մկրտութիւնն եւս պղծութիւն,
զորս ի դառնալն ի յիւրեանց պղծութենէն սուրբ
եկեղեցին մկրտէր իբրեւ զհեթանոսան, զորս վաղ
եքարծ Աստուած ի միջոյ, և չգտանին ուրեք հետք :
Եւ եօթանասունս կոչէին ի մեզ Քրիստոնեայք և
ամեներին զնոյն սուրբ եւ զյաւիտենական կենացն
զբաւական ընկալան զմկրտութիւն : Եւ եթէ իցեն
ինչ բանք ուրուք ի նոցանէն վասն փոքու իրիւր . եւ

այն ի հեռաւորսն եւ յայլալեզուսն, եւ մանաւանդ յայնոսիկ (41), որ ի մէջ ձերոյ բռնակալութեանդ բնակեալ են . սակայն Քրիստոնեայք են եւ ո՛չ վերստին պէտս ունին մկրտութեան : Եւ այս չեն ինչ զարմանք, եթէ յոյժ հեռաւորքն եւ այլալեզուքն չեն այնքան տեղեակք որքան սրարտն է՝ ճշմարտութեան աւանդիցն . սակայն նոյն գիրք յիւրաքանչիւր լեզուսն ողջ պահեալ, նոյն Աւետարան առանց ամենայն սխալանաց : Եւ արդ՝ զյուրվ լեզուսն թողից յորս այս սքանչելի եւ իրկական աստուածգիտութիւնս բաշխեցաւ, բայց զսակաւսն յիշեցից. առաջին՝ մեր Յունացս . երկրորդն՝ Հռոմայեցւոցն . երրորդն՝ Բաղաղայեցւոցն (42). չորրորդն՝ (43)..... հինգերորդն՝ Ասորւոցն . վեցերորդն՝ Եթովպացւոցն . եօթներորդն՝ Հնդկացն . ութերորդն՝ ձեր Սառակինոսացդ. իներորդն՝ Պարսից. տասներորդն՝ Հայոց . Մետասաներորդն՝ Վրաց. երկուտասաներորդն՝ Ազուանից :

Եւ արդ՝ ըստ քո ասացուածիդ գրեթէ միոյ կամ երկուց ազգի փոխփխէր ոք զգրեանն արդեօք . իսկ զիս՛րդ և զայլոյ ևս ազգաց զորս յոյժ հեռաւորս գիտէք իմէնջ, եւ ի միմեանց օտար լեզուօք եւ սովորութեամբք : Բայց դուք սովոր էք առնել զայսպիսիս, մանաւանդ Հաջաջն այն որ ի կողմանս Պարսից առ ի ձէնջ ազգապետ կացեալ, ժողովեաց զամենայն հին

գրեանն ձեր եւ այլ ըստ ախորժակացն գրեաց եւ
բաշխեաց ընդ ամենայն ազգն ձեր . զի կարի զիւ-
րագոյն էր ի միում՝ ազգի եւ ի միում լեզուի գործել
այսպիսի ինչ որպէս գործեցաւն իսկ : Եւ թէպէտ այս-
պէս սակաւ ք մնացին Արու-Թուռարայ (44) գրեանն .
զի ամենեւին նա ոչ կարաց բառնալ : Իսկ մեք նախ՝
զի պատուէր սաստիկ ընկալաք յԱստուծոյ չյանդըզ-
նել յայսպիսի իրս : Եւ դարձեալ եթէ յանդգնեալ
ընդդիմանայր որ հրամանի նորա, անհնար էր զբաժա-
նեալն յայսքան լեզուս դարձեալ ի միասին հաւա-
քել եւ խնամով ըստ իւրաքանչիւր լեզուի փորձել
ոչ զայլ (45) եւ պետ թարգմանս յուզել եւ նստուցա-
նել զի ի բաց բարձցեն ի գրենոյն զոր բան կա-
միցին, եւ յաւելցեն զոր ախորժեսցեն : Եւ զայս ոչ
անդիտանաս եթէ հակառակութիւնք են իմեզ Քրիս-
տոնեայս որպէս եւ զուղ սասցեր, թէպէտեւ ո՛չ
վասն կարեորագոյն ինչ իրաց . զի՛արդ եւ զգրեանն
ոչ փոխփոխէին ազգքն ըստ իւրաքանչիւր կամաց :
Արդ՝ չգործեցաւ ինչ այսպիսի ի մէջ Քրիստոնէիցս
ո՛չ ի հեռաւորս եւ ո՛չ ի մօտաւորս . եւ զու մի յա-
ճախեր զստերդ . զի մի եւ զսակաւ արդարն անհա-
մեսցես :

Բայց ընդ այս յոյժ զարմանամ զի խոտեսցես զԱւ-
ւետարանն Տեառն եւ զմարդարէիցն զիրս ասելով
թէ խանդարեցին մարդիկ զնոսա, եւ որպէս կամե-

չյան գրեցին . եւ դու զվկայութիւն անհաստատ
կարծեացդ քոյ անդուստ ջանացար ժողովել եւ ըզ
բան զոր առնուս ի վկայութիւն ի բաց բաժանես,
զի ուր Հայր գրեալէ՝ Տէր կամ Աստուած փոխեալ
ղնես : Եթէ արդարութեան ինչ ես ի խնդիր, կամ
հաւանել պարտիս գրեհոյն, և ապա առնուլ զնոսս ի
վկայութիւն . կամ եթէ խոտես՝ որպէս ասես թէ
խանդարեալք են, չառնուլ վկայութիւն ի նոցանէն :
Պսիրտիս եւ ունիլ զերրորդն՝ զվկայութիւնս զոր
առնուս ոչ չըջել զնոսս ըստ քոյ կամացդ . այլ որ
պէս ի գրին կայ, այնպէս ասել զնոսս : Յոյժ դժուա
րին է ծառայիցն Աստուծոյ, որք հնազանդեալեն
հրամանաց նորա, խօսիլ ընդ ձեզ . զի այլ Հեթա
նոսքն յորժամ ըեն զանուանս Մարգարէիցն եւ
կամ զԱռաքելոցն՝ ի ծաղր ուժգին շարժին . իսկ
դուք թէ եւ զանուանան ոչ անարգէք, զբանս նոցա
բամահէք, մանաւանդ թէ զխօսողին նոքօք . ապա
թէ ոչ զինչ արասցուք զատայեալն առ Մովսէս
« Ես եմ Աստուած Արրահաւու եւ Աստուած Իսա
հակայ եւ Աստուած Յակոբայ » (46) : Եւ կամ թէ
« եկա՛յք, արասցու՛ք մարդ ըստ պատկերի մերում
եւ ըստ նմանութեան » (47) : Եւ կամ թէ « եկա՛յք,
իջցու՛ք և խառնակեացու՛ք զնոսս » (48) : Եւ կամ
թէ « Տէր տեղեաց ի Սողոմ և ի Գոմոր հուր ի Տեառ
նէ, Տէր ի Տեառնէ » (49) : Եւ այս ի Մովսիսի գրոցն,

զորս ոչ ընթերցար դու եւ ոչ օրէնաւսոյցն քոյ :
Զի՞նչ՝ ցհրեշտա՞կս կարծիցես դու ասել Աստուծոյ
այսպիսի ինչ, որք եւ տեսանել զնա ոչ կարեն :

Զեմք որպէս զբեզ եթէ վայրասար եւ հարեանցի
կարծեմք զզրոյ Աստուծոյ զասացուածս : Յո՞վ
պատշաճ էր ասել Աստուծոյ այսպիսի բանս եթէ
ոչ առ Բանն իւր որ է կերպարան էութեան նորա եւ
ճառագայթ լուսոյ փառաց նորա, եւ ցՀոգին սուրբ
որ սրբէ զամենայն եւ լուսաւորէ : Եւ զրպարտիմք
ի ձէնջ իրբեւ զերիս Աստուածս խոստովանօղս :
Լ՛ուր եւ ապա պատասխանեա՛, աղաչեմ՛, այլ իմն է
արեգակն եւ այլ ճառագայթք նորա՝ թէպէտեւ յա-
րեգականէ անտի է, եւ առանց ճառագայթիցն արե-
գակն ո՛չ է արեգակն : Եւ եթէ ասէ որ զճառա-
գայթսն ծնեալ յարեգականէ՝ առանց ակտի կամ
իգականի, ո՛չ ստէ : Եւ թէպէտ այլ ինչ (է) արե-
գակն եւ այլ ինչ ճառագայթն . ո՛չ եթէ վասն այնու-
րիկ երկու արեգակունք իցեն . Բայց քեզ արդեօք
չթու՞ի այսպէս : Արդ՝ եթէ այսմ լուսոյ զոր աչօքս
մեր տեսանել կարեմք, եւ արարած է Աստուծոյ,
երեւի այսպիսի մաքուր ի յախտէ ծնունդ, որ եւ գիշե-
րաւ ծածկի եւ արգելանաւ շինուածոց, որ՞ չաի եւս
առաւել ինձ իմասցիս զաստուածայնոյն ինքնեզ,
ինքնարաւական, եւ անգիշեր լուսոյն : Եւ զայս հար-
կաւորեցայ օրինակաւ իւիք ցուցանել . զի սրտ-

ուիրեւոյն Աստուծոյ որ իզիրս սուրբս ոչ հաւանիս .
այլ զբոյ կամադ վեհագոյն քան զնոսս համարիս. զորս
կամիան զրես ի նոցանէ, եւ զորս ոչ կամիս՝ յայլ
ինչ փոխարկես . եւ զորս կամիս՝ խոտես եւ ի բաց
ընկենուս : Անիծեալ ամենայն մարդ որ երկուս
կամ երիս խոստովանի Աստուածս, զի հարկ է զայն
նոսիկ այլացեզս եւ այլասկզբունս ասել : Այլ մեք
մի գիտեմք զԱստուած՝ արարիչ երկնի եւ երկրի՝ ո՛չ
անբան այլ ամենասուրբ եւ արուեստաւորիչ խրով
Բանիւն որով արար եւ ունի զարարածս : Որոյ
բան ո՛չ իրբեւ զմեր բանս յետ խօսելոյն լուծեալ եւ
ի բաց բարձեալ, եւ մինչչեւ խօսեալ՝ ո՛չ լուեալ եւ
ո՛չ ծանուցեալ . զՍա գիտեմք Աստուծոյ Բան, ճա-
ռագայթ անխաւար, անորակ լուսոյ, ո՛չ որպէս արեւ
զական ճառագայթիցն եւ եթ ծնունդ . այլ ի վեր
քան զկարողութիւն ասացուածիս մեր : Զսա կոչեն
Որդի աստուածային զիրք՝ ո՛չ ախտաւոր կարօտու-
թեան եւ աղտեղի ցանկութեանցն ծնունդ . այլ
զորօրինակ յարեզականէ ճառագայթ, եւ որպէս ի
հրոյ՝ լոյս, եւ բան՝ ի մտաց : Եւ այս որչափ մարդ-
կայինս կարաց թարգմանել լեզու զԲանին Աստուծոյ
առ ի յԱստուծոյ ունիլ զգոյութիւն :

Եւ սպա քանզի ո՛չ ինչ պատուական է Աստուծոյ
յարարածս իւր քան զմարդն . վասն զի եւ դու խոս-
տովան լինիս եթէ հրամայեաց Աստուած հրեշտա-

կայ երկրպագել Աղանայ, թէպէտեւ յաստուածային գիրս զայդ ոչ գտանեմք : Արդ՝ Աղամ մարդ էր՝ զեղեցիկ վիպեցեր բամբասեալ զբոյնն հպարտութիւնդ . զի որ մարդկան ոչ երկրպագեսցեն զիտասցեն ընդ որս զասեսցին, որպէս ասացեր : Արդ՝ ի պատկեր Աստուծոյ եղև Աղամ՝ յայտէ : Զխա՞րդ՝ զայս ախտաւոր, ընդդիմահար մարմի՞նս կարծիցես Աստուծոյ ասել պատկեր իւր, ո՛չ՝ այլ զիւր և զԲանին իւրոյ եւ զՀոգւոյն իւրոյ զմանութիւն եդ ի նմա զհոգի, զմիտս եւ զբան : Զսոսա ի սմա հաւարեալ կառոյց, եւ ընդ ինքնիշխանութեանն շրջարկեալ պատիւ՝ եղև Աստուծոյ պատկեր : Սա խարանօք բանատրկուին անկաւ ի պատուոյն զոր ետ նմա Արարիչն . անարգեալ եղև մուսայմամբ Ստեղծողին իւրոյ . եւ վարուք անառակ եւ զարշիլի ցանկութեամբ, պիղծ եւ պէսպէս գիծութեամբք կելով, ասեւրութեամբք, զրկութեամբք միմեանց, սպանութեամբք, եւ որ վերջին եւ առաջին է ամենայն չարեաց՝ կռապաշտութեամբք, եւ այնպիսի պոռնկութեամբ որ ասել տաղտկանամ . զի ոչ միայն զոչխն Աստուածս կարծեցին եւ կամ զերեւելի արարածս . այլ զնոսին խկ զխաւան՝ զպոռնկութիւն և զարուս գիտութիւն աստուածս կարծեալ պաշտեցին : Զորս բանատրկուն՝ իւր արար երկրպագուս եւ ուրախ լինէր պատկերօք կոոյն չարաչար նշանս ախ

տից կատարելոյ յերկրագունն, և ի նոսին յորդորելով զնոսա :

Արդ՝ տեսեալ Աստուծոյ զիւր սրտներն անարգեալ երկրագութեամբ բանասարկուն և գործովբ հաճոյիցն նորա, ողորմեցաւ նմա որպէս բարերար և արդարև մարդասէր : Եւ զի այս էր փրկութիւն՝ ճանաչել զԱրարիչն իւր և ի բաց կալի թշնամւոյն. ըստ ժամանակի ժամանակի, որպէս ի խաւարի ի կուսապաշտութեանդ որպէս ճրագ լուցանէր զգիտութիւն իւր ի ձեռն ծառայից իւրոյ մարգարէից : Եւ զի կուրացեալ էին միտք մարդկան, և ոչ կարէին զբովանդակ Աստուածութեան գիտութեանն ընդունիլ ըզլոյս . վասն այսորիկ զչափաւոր գիտութիւն իւր առ սակաւ սակաւ յայտնէր մարդկան որպէս կանխաւասացի, մինչև և ցկատարումն ժամանակացն, որչափ հաճեցաւ Աստուած խրատել զմարդիկ : Եւ յառաջագոյն խոստացաւ մարգարէիւր զգալուստ մարմնով Բանին իւրոյ . և քանզի զմարմին և և զհոգի և և զամենայն ինչ առնլոցէր Աստուծոյ բանն զմերս բաց ի մեղացն :

Եւ զի ոչ որ կարաց ի մարդկանէ այնքան ի խոնարհութեանն իջանել աստիճան որքան նա . վասն այսորիկ զխոնարհագոյնան զնմանէ՝ որպէս զխոնարհագունէ մարդոյ զիտեմք ասացեալ . իսկ զբարձրագոյնան՝ իբրև զարդարև Աստուծոյ : Յիշեցե՞ս ար-

դեօք զոր սասայար զՄովսիսի սասայեալն զհաւատա-
բութիւն Բանին առ նոյն ինքն Սասուած : Լ' ուր նմին
խկ Մովսիսի յաղագս մարդկապէս երեւմանն
« Մարգարէ յարուայլ՝ ձեզ Տէր Աստուած ձեր յեղ-
բարց ձերոց իրրեւ զիս . նմա լուիջիք ըստ ամենայնի
զոր ինչ եւ խօսեսցի առ ձեզ : Եւ եղիցի՛ , ամենայն
մարդ որ ոչ լուիցէ Մարգարէին այնմիկ . սատակես-
ցի՛ անձն այն ի ժողովրդենէ իւրմէ » (50) : Բազում
եւ ոչ եթէ մի մարգարէք յարեան յԱսրայելի յետ
Մովսիսի . այլ զայս սխառուէր յաղագս միոյն առնէ,
եւ որ զօրաւորագոյնս եւ զժուարհաւատայիսն էր
խօսելոց : Արդ՝ եկեսցեն՝ քեզ այսուհետեւ հոյք վը-
կայութեանց մարգարէից վասն գալտեանն Քրիս-
տոսի : Բայց ը' ուր նախ՝ զխոնարհագոյն սասայեալն
զնմանէ . զի զայստիկ ակտրթելով , որպէս կարծեմս
ես (լուիցես) , թերեւ որպէս սանդխտով ինչ այսուիկ ի
բարձրագոյնան , եթէ նորա իցեն կամք , հանեալ հուպ
կայուցից : Քաւիթ մարգարէանալով ընդ նորա ա-
սէ « ես եմ՝ որդն եւ ո՛չ մարդ , նախատինք մարդ-
կան եւ արհամարհանք ժողովրդեան : Ամենայն որ
տեսանէին զիս , այսպանէին զիս . խօսէին շրթամբք եւ
չարթէին զգլուխս իւրեանց : Յուսայաւ ի Տէր , եւ
սպրեցուցէ՛ զնա , փրկեսցէ՛ զնա , կեցուցէ՛ զնա .
զի կամի զնա » (51) : Եւ այս երբէք ո՛չ գործեցաւ
ի Քաւիթ՝ բայց ի Տէրն ի ժամ խաչելութեան :

Արդ՝ լուր նմին Գաւթի վասն նորա զբարձրա-
դոյնան ասացեալ : « Տէր ասաց զիս որդի իմ՝ եւ դու-
եւ այսօր ծնայ զքեզ » (52) : Եւ յազազս զամենայն
Հեթանոսան ընդ որ ի նոյն հաւատովք (53), յարեաց
ի նոյն » խնդրեալ յինէն, եւ տայ քեզ զՀեթանոս
ի ժառանգութիւն, եւ յունողութիւն քեզ զժազս երկ-
րի » (54) : Եւ դարձեալ « Ասաց Տէր Տեառն իմոյ
նիստ ընդ աջմէ խմէ մինչեւ եզից զթշնամիս քոյ
պատուանդան ոտից քոյ . . . ընդ քեզ է սկիզբն
զօրութեան պայծառութիւն սրբոց քոյ : Յարզանդէ
յառաջ քան զարուսեակ ծնայ զքեզ » (55) : Իսկ
յազազս յերկինս մի գոլոյ Աստուածութեանն բնու-
թեան դարձեալ նշանակեաց Գաւթի ասելով « Ո-
ղորմութեամբ Տեառն լի եղեւ երկիր, եւ բանիւ
Տեառն երկինք հաստատեցան, եւ Հոգւով բերանոյ
նորա ամենայն զօրութիւնք նոցա » (56) : Եւ Երե-
միա « Տէր առաքեաց զիս եւ Հոգի նորա » : Եւ յա-
զազս մարմնանալոյ Բանին լուր դարձեալ Երեմիայի
« Նա է Աստուած մեր ասէ, ընդ որում ոչ համա-
րեսցի . այլ եզիտ զամենայն ճանապարհս իմա-
տութեան, եւ ետ զնա Յակոբայ ծառայի իւրոյ եւ
Իսրայելի սիրեցելոյն ի նմանէ : Յետ այսօրիկ յերկ-
րի երեւեցաւ եւ ընդ մարդկան չրջեցաւ : Այս են
զիրք հրամանայն Աստուծոյ եւ օրէնք Աստուծոյ որ
կան յախտեան : Դարձ Յակոբ՝ եւ բուռն հար ըզ

նմանէն ընդ ծագումն առաջին լուսոյ նորա » : Արկուս
ծագումն լուսոյ նորա եցոյց մարգարէս, նախ՝ զան-
ճառ խոնարհութեան, որով ծագմամբ զընդհանուր
տիեզերս լուսաւորեաց աստուածգիտութեանն ճա-
սաղայթիւք . իսկ զերկրորդն ի համաշխարհական
յորութեանն , յորմէ զգուշացուցանէ մարգարէս
զերրայական ազգն և խրատէ զի առաջնոյ ծագ-
մանն հաւատասցեն և մի ապստամբ եղիցին որ-
պէս և եղենն իսկ . և օտարք վայելեսցեն ի փառս
նորա, այսինքն Հեթանոսք : » Քարձ Յակոբ՝ և
ր՛ուռն հար զնմանէն ընդ ծագումն առաջին լուսոյ
նորա » : « Մի տար այլում զխառսքս և մի զօգուտն
քո ազգի օտարտուոյ » :

Ունկնդիր լեր ասացելոցդ . ոչ զմարդանալոյն և
եթ Աստուծոյ Բանին մարգարէացաւ . այլ յայտ-
նապէս գուշակեաց և զհետտութիւն ասպատամրու-
թեանն ըստ մարմնոյ Խարայելին : Ո՛չ ինչ արգելու-
լնել այլևս արտաքնոյ ուրումն ոչ յիւրոց կամաց մար-
գարէութեան, զոր և Մովսէս և զյիւրում գրաւորու-
թեանն « իրբեւ զի զեղեցիկ է տուն քո Յակոբ՝ և
խորան քո Խարայել » : Աւ յետ փոքր միոյ « ելցէ՛
այր ի զաւակէ նորա և տիրեսցի՛ ազգաց բազմաց,
և բարձրացի՛ քան զԳողայ թագաւորութիւն նորա,
և աճեսցի՛ թագաւորութիւն նորա » : Աւ զարձեալ
« ցուցից զնմանէն, և ո՛չ այժմ . երանեցից, և ո՛չ

իմօտոյ : Մագեսցէ՛ աստղ ի Յակոբայ, եւ ծագես-
ցէ այր յԽորայելէ և հարցէ՛ զիշխանն Մովարու, և առ-
ցէ՛ աւար զամենայն որդիան Սեթայ» (57) : Աւրդ՛ թէ-
պէտ իբրև զմարդոյ զայստօիկ ասաց. տե՛ս՝ զիս՛րդ նշա-
նակեաց զտիրելն նորա ամենայն Հեթանոսաց. կամի-
ցի՞ս զիտեւ յոր է տիրելն նորա ամենայն ազգաց, ա-
մենեցուն հաւատալ ի նա, զոր և զու իսկ տեսանես :

Յուցից եւ զիշխանն Մովարայ, զոր եհար Քրիս-
տոս զսատանայ հանդերձ զիւօքն որք զօրացուցա-
նէին ի նոսա զկուոցն մոլորութիւն եւ զպաշտա-
մունսն. քանզի Մովարացուցն և որք ընդ նոքօք (58)
ազգացն կուսալաշտութիւնք զարչեւագոյնք էին
քան զամենայն ազգաց . զի և զանդամս առնացի և
կանացի, որովք անատակ ցանկութիւնքն կատարին,
պաշտէին : Եւ զիս՛րդ բարձրացաւ քան զՊոզայ
թագաւորութիւնն նորա . զի նորայն որպիսի ինչ
էր՝ երկրաւոր էր, իսկ Քրիստոսին երկնաւոր է : Եւ
զի այսպիսի է Քրիստոսի թագաւորութիւնն, մի
ստունդաներ զՀոգւոցն ասացեալն ի Պաւթայ
« Աստուած՝ ասէ, զիրաւունս քո արքայի տո՛ւր, եւ
զարդարութիւնս քո՝ որդւոյ թագաւորի » : Եթէ ո՞չ
է երկնաւոր և երկրաւոր թագաւորի որդի Քրիստոս՝
ըստ Աստուածութեանն Որդի Աստուծոյ, եւ ըստ
մարդկութեանն՝ Պաւթի, որպէս բազում անգամ
ասացար : Պարձեալ ի վերայ ածէ « Մնացէ՛, ա-

սէ, ընդ արեւու յառաջ քան զլուսին յազգաց ազգս, եւ տիրեսցէ՛ նա ի ծովէ մինչեւ ի ծով, եւ ի գետոց մինչեւ ի ծագս տիեզերաց . եւ երկիր պազցեն նմա ամենայն ազգք երկրի, եւ ամենայն ազգք ծառայեսցեն նմա . աղօթեսցե՛ն առ նա յամենայն ժամ եւ զօրհանապազ օրհնեսցեն զնա : Եղիցի՛ անուն Տեառն օրհնեալ . զի յառաջ քան զարեւ է անուն նորա : Օրհնեսցի՛ն նովաւ ամենայն ազգք երկրի եւ ամենայն ազինք երանեսցե՛ն նմա » (59) : Արդ՝ ո՛ր որ ոչ զարհուրեսցի ի վերայ սոսկ մարդոց զաւակի Դաւթի զայստօսիկ խմանալ, եւ ո՛չ ի վերայ ըստ մարմնոց որդւոյն Դաւթի . իսկ ըստ Աստուածութեանն՝ Բանի և Որդւոյն Աստուծոյ, և ի ձեռն խաղաղական հաւատոյն տիրել եւ ո՛չ սրոյ կոտորածի և անողորմ՝ արեանհեղութեանց և գերութեանց : Զսոյն ինոյն Սաղմոսին յայտնապէս ասէ « ծագեսցէ՛ յաւուրս նորա արդարութիւն և բազում խաղաղութիւն մինչեւ սպառեսցի լուսին » (60) :

Դարձեալ եւ մարգարէիւն Միքէիւ ասաց Աստուած « Եւ դու Բեթզահէ՛մ՝ տունդ Եփրատայ սակաւոր, իցես լինել իհազարաւորս Յուդայ : Ի քէն ելցէ՛ ինձ լինել առաջնորդ որ հովուեսցէ՛ զժողովուրդ իւր զԻսրայէլ : Եւ ելք նորա ի սկզբանէ աւուրց աշխարհի » (61) : Եւ սոսկոյ մարդոց ելք ո՛չ է հնար լինել ի սկզբանէ աշխարհի : Եւ Երեմիայիւ

զարձեալ ասաց Աստուած « Մ'արդ է՛ և ո՞վ ծանկոյէ
զնա . ակնկալութիւն Իսրայելի Տէր : Ամեներեան
որ թողին զբեզ՝ ամաչեսցեն, հեռացեալքն յերկրի
զերեսցին . զի թողին զՏէր զազբիւր ջուրց կե-
նաց » (62) : Բայց Իսրայէլ կոչէ ոչ զանհաւան
Հրէայսն . այլ որք տեսին զԲանն Աստուծոյ եւ հա-
ւատացին եթէ Աստուած յԱստուծոյ է . զի Իս-
րայէլ սրատեսող թարգմանի ի լեզու երբայեցի» (63) :
Արդ՝ տեսող զի Իսրայէլ կամի Աստուած, ըւր ի
ձեռն Եսայեսայ ասացելոյն » Մանուկ ծնաւ մեզ,
որոյ իշխանութիւն իւր ի վերայ ուսոց իւրոց . եւ
անուն կոչեցաւ նմա հրեշտակ մեծի խորհրդոյ, սքան-
չելի խորհրդակից, Աստուած հզօր, իշխան խաղա-
ղութեան, հայր հանդերձելոյ աշխարհին » (64) :
Հրեշտակ ասաց վասն առանց մեղաց մարդկու-
թեանն . իսկ սքանչելի խորհրդակից եւ Աստուած
հզօր վասն անուան Աստուածութեանն : Եւ ի վե-
րայ բերէ զայսոսիկ « մե՛ծ է իշխանութիւն նորա, եւ
խաղաղութեան նորա չիք սահման : Յաթոուն Գա-
թի նստցի և զթագաւորութիւն նորա փառաւորես-
ցէ՛ և զօրացուցցէ՛ զնա իրաւամբ և արդարութեամբ
յայտահետէ եւ յաւիտեանս ժամանակաց » (65) :

Արդ՝ եթէ ոչ նստաւ յաթոուն Գաթի եւ ոչ թա-
գաւորեաց Իսրայելի . զի ո՛չ զանցաւոր աթոոց
ասէ . այլ զայնմանէ զորմէ ասաց Աստուած ցԳա-

շիթ « մինչեւ ցյաւխտեանս պատրաստեցից զգաւակ քո, եւ շինեցից յազգէ յազդ զաթոռ քո որպէս զաթոռս երկնից » (66) : Եւ ապա զի՞արդ կամ ո՞ր աթոռ էր Ղաւթի որ եղեւ յաւխտեան կամ որպէս զառուրս երկնից, եթէ ոչ՝ երկնաւոր Թաղաւորութիւնն ըստ մարմնոյ Ղաւթի որդւոյն որ է Քրիստոս, զորմէ և ասացն իսկ « յաթոռն Ղաւթի նստցի՛ եւ զԹաղաւորութիւն նորս փառաւորեացէ՛ եւ զորացուացէ՛ իրաւամբք և արդարութեամբ յայսմէ՛նտէ և յաւխտեանս ժամանակաց » : Յայտ է թէ առաւել փառաւորագոյն և զօրաւորագոյն Թաղաւորութիւնն Քրիստոսի՛ ըստ մարմնոյ որդւոյ Ղաւթի, փոխեաց զնորս Թաղաւորութիւնն ի վեր յերկինս ի յաւիտենականն եւ յանհատանելին :

Պարտիս ուշադրել եւ Եսայեայ « Ահա՛ կոյս յղութիւն կազցի եւ ծնցի որդի, եւ կոչեացեն զանուն նորս Էմմանուէլ, սցսինքն ընդ մեզ Աստուած » (67) : Ունիմ եւ զայլ վերացութեանց յղովազոյն հոյս զոր համառօտել օգտակարագոյն վարկաց . զի մի ըսողքն զճանձրութիւն ախտացին : Թէ կամիցիս՝ ը՛ւր և վասն անձառ խոնարհութեան հարաւորանացն նորս զորս կամաւորաբար կրեալ համբերեաց ըստ նոցին կանխաւ մարգարէիցն զուշակման :

(68) Եսայեաւ ասաց Հոգին սուրբ « ես ոչ խատանում ե ոչ ընգրէմ՝ զառնամ . զթիկունս իմ ետու ի հար-

ուածս և զծնօտս իմ՝ յապտակս : Եւ զերեսս իմ ոչ
 դարձուցից յանօթոյ ընդ երեսս թքանելոյ » (69) :
 Չինչ եւ ի ձեռն Չարարեաց ասաց Ստուած « Եթէ
 բարւոք թուի յաչս ձեր՝ տուր զվարձս իմ . ապա թէ
 ոչ՝ զրոյց արարէք : Եւ կշռեցին զվարձս իմ երեսուն
 արծաթի » (70) : Եւ այս գործեցաւ ի Փրկիչն, վա-
 ճառիլ յիւրմէ աշակերտէն, և մատնիլ իմահ, որպէս և
 այլ մարգարէութիւնքն որ կատարեցան ի Տէր, զորս
 պատմեն սուրբ Աւետարանքն . զոր թէ կամիցիս,
 ընթերցիր խնամով եւ այսպէս գտցես : Ընդ բազ-
 մաց եւ Դաւիթ ասաց մարգարէութեամբ վասն սո-
 ցին « որ ուտէր զհաց իմ՝ մեծացոյց ի վերայ իմ ըզ
 դարչապար իւր » (71) : Եւ միւս ազգմանն Ե-
 սայեայ « Ահաւաղիկ ի միտ առցէ մանուկ իմ,
 վերասցի եւ բարձրասցի յոյժ : Չորօրինակ զարմա-
 ցին ազգք բազումք ի վերայ քո, եւ կարկեացեն թա-
 գաւորք զբերանս իւրեանց ի վերայ քո . զի որոց ոչ
 պատմեցաւ վասն նորա, տեսցեն, եւ որոց ոչ իցէ
 ըրեալ ի միտ առցեն : Տէ՛ր՝ ո՛ հաւատաց ի լուր
 մեր . եւ բազուկ Տեառն ո՛ւմ յայտնեցաւ : Պատ-
 մեցաք առաջի նորա իբրև զմանուկ, իբրև զարմատ
 ի ծարաւուտ երկրի : Տեսաք մեր զնա, և ոչ գոյր նորա
 տեսիլ և ոչ գոյր նորա գեղեցկութիւն . այլ տեսիլ
 նորա անարգ, նուազեալ քան զամենայն որդւոյ
 մարդկան : Այր մի ի հարուածս, եւ գիտէ համբերել

ցաւոյ. զի դարձուցեալ զերեսս իւր անարդեցաւ և ոչ
ինչ համարեցաւ : Եւ զմեղս մեր բառնայ և վասն
մեր չարչարի . և մեր համարեցաք զնա ի ցաւս և ի
հարուածս և ի չարչարանս իբրև յԱստուծոյ : Բայց
նա վիրավորեցաւ վասն մեղաց մերոյ և սլաւօժեցաւ
վասն մերոյ անօրէնութեան. խրատ խաղաղութեան
մերոյ ի նմա. և նորա վիրօքն բժշկեցաք : Ամենքեան
որպէս ոչ խարբ մոլորեալք, սյր ի ճանապարհի իւրում
մոլորեցաւ : Եւ Տէր մատնեաց զնա առ մեղս մեր . և
նա առ վշտին ոչ բանայ զբերան իւր : Իբրեւ ոչ
խար ի սպանդ վարեցաւ . իբրեւ որոջ առաջի կորչի
անմոռնչ կայ . այնպէս ոչ բանայ զբերան իւր :
Առ խոնարհութեան նորա դատաստան նորա բար-
ձաւ . եւ զազգատոհմն նորա ո՞ սլաւմեսցէ . զի
բառնան յերկրէ կեանք նորա : Յանօրէնութեանց
ժողովրդեան իմոյ իմահ վարեցաւ . զի անօրէնու-
թիւն ոչ գործեաց, եւ ոչ գտաւ նենգութիւն ի բե-
րան նորա » (72) :

Արդ՝ այսբան վկայութիւնս Հողւոյն սրբոյ զորս
խօսեցաւ ի ձեռն ծառայից իւրոց Մարգարէից միայն
Մահմետին քոյ բանիւ ուրանա՞ս և սո՞ւտ առնես : Եւ
ո՞ւր է իւր խկ օրինադրին քո հրամանն առանց եր-
կուց վկայից ոչ հաստատել : Եւ ոչ կարի յոյժ փոքրա-
գոյն է իրս : Իսկ զիս՛րդ այսպիսի ահագին հայհոյու-
թիւն միայն նորա բանիւ խօսիլ ոչ սլաւօժաւիս : Զքո

Յրինադրին զաՀազին ստուԹիւնն մոուայա՞ր ար-
դեօք. Թէ եւ գիտես իսկ ոչ զՄարիամ՝ զԱմրամայ
դուտորն, զԱՀարոնի քոյրն, նա է մայր Տեառն մե-
քոյ : Եւ ի ժամանակայն յայնցանէ մինչեւ ցմայրն
Տեառն են ամբ երկու հազար պակաս երեանիւ (73),
իսկ ազգք երեսուն երկու : Թէ արդարեւ մարմնե-
ղէն եւ ոչ քարեղէն ունիցիս երեսս՝ ամաչեա՛ ընդ
այդքան յայտնուԹիւնս յայտնի ստուԹեանց (74) :
Զի ի Յուդայի ցեղէն խոստացաւ Աստուած զգալուս-
տըն Քրիստոսի . եւ Մարիամ՝ Ամրամայ դուտորն
ի Ղեւեայ էր, եւ այնքան երկցազոյն ժամանակօք
զոր ասացի : Բայց յորովազոյն եւ զգացազոյն ստու-
Թեանդ ձերոյ՝ որքան անՀնար է գալ զհետ, սակայն
Թէեւ առասպելք քո անՀաստատուԹեանդ ամբաւ
ստուԹեանց զոն խորք, Վոքր դուլիւ ճշմարտու-
Թեան ցամարեցուցուք (75) :

Ասացեր վերագրելով զօրինացն եւ զԱւետարա-
նայն եւ զսաղմոսացն Թէ խանդարեցիք դուք եւ
Հրէայք, եւ ի վերայ ածեր Թէ՛ վիպ եմ եթէ յԱս-
տուծոյ են : Եթէ մերքս շիտԹեալեն և ապականեալ
քոյն ո՞ւր է, որում վիպեցեր : Աղէ՛ ցո՛յց ինձ զայլ
գիրս Մովսիսի եւ զՄարգարէիցն եւ զՍաղմոս
ԳաւԹի, զոր տեսցուք, կամ զայլ Աւետարան : Ո՛հ
ամօթո՛յ է արժանի ստուԹիւնդ, եւ առասպելազոյն
քան զամենայն ստուԹիւն : Գ՛նեա ի վերայ անձ

եթէ ես ոչ էի անդ, եւ մի դուք հաւատայք : Ո՞վ
այր դու՝ զվկայութիւնսդ, որ յայս որ առ մեզ Աւե-
տարանայս առնուս, թէպէտեւ զնոսին բռնադատես
եւ սցլայլես. եւ տակաւին ասես եթէ զայսոսիկ խան-
գարեպէ ձեր : Աղէ՛ յայնմ Աւետարանէ՛ խօսեաց
զոր ետես Օրէնագիրն քո, ապա գիտեմ եթէ զճշմա-
րիտն ասես :

Եւ որ ասացեր եթէ մի են հաւատք . արդարեւ մի
են հաւատք, եւ մի մկրտութիւն, եւ ո՛չ գոյ այլ հա-
ւատ աւանդեալ յԱստուծոյ, եւ ո՛չ պատուէր տը-
տեալ (76) ի մարդիկ : Եւ որ ասացերն չաղթեցին
օրէնքն յոր կողմն աղօթէրդ . եւ ո՛չ հաղորդեցան ըզ
ձեր հաղորդութիւնդ : Այս բաջաղանաց և ընդ վայր
խնդրոց են հոյք . գի կողմն աղօթից մարդարէիցն
չերեէր : Բայց դու ժիայն յարգել կամիա զհեթանո-
սական զհանոցն զոր տուն Արրահամու անուանե-
ցեր : Եւ ո՛չ ուրեք յատուածային զիրս գտանեմք
դԱրրահամ հասեալ ի տեղիսն յայնոսիկ, զոր օրէնս-
գիրն քո շուրջանակի երկրպագել ազգիդ ձերոյ ու-
սոց : Իսկ Հաղորդութեան խորհրդոյն ի տեղոջ
խրում եղից զպատասխանին : Այլ այժմ նախ՝
զԱւետարանացն ասացուածս տեսցուք թէ՛ արդար-
եւ այսպէս իցէ որպէս դուդ կարծես : Աղօթեաց
արդարեւ Յիսուս ըստ մարդկութեանն զոր կառ ի
մէնջ առ ի զմեզ ուսուցաներց, եւ ըստ Աստուա-

ծութեանն ոչ կարօտ աղօթից : Այլ յաղօթելն ոչ աւեր որպէս զուղ գրեցեր, այլ թէ « Հայր՝ եթէ հնար է՝ անցո՛ր գրաժակս զայս յինէն » (77) ցուցանելով թէ մարդ եմ՝ ճշմարիտ . զի թէ յԱստուածութենէն որ թերի զԱստուծոյ Բանն խոստովանի, կորուսանէ զյոյս կենաց իւրոց . նոյնպէս եւ եթէ ի մարդկութեանս որ կատարեալ զնա ոչ խոստովանի :

Բայց տե՛ս զճշմարտութիւն Աւետարանացն եւ զմեր հաւատացելոցս . զի եւ խոնարհագոյնքն եւ բարձրագոյնքն ողջ պահին ի զիրս Աւետարանացն : Եւ եթէ տարականսք կամ մեք կամ առաջինքն . Ընդէ՞ր զխոնարհագոյն ձայնն յԱւետարանացն ոչ բառնայաք : Ասաց « ոչ կարէ որդի մարդոյ յանձնէ առնել եւ ոչ ինչ . այլ Հայրն որ յիս բնակեալէ, նա գործէ զգործն » (78) : Եթէ հաւատաս յայնմ՝ զբելոյն « ոչ կարեմ յանձնէ առնել եւ ոչ ինչ » հաւատո՞ւ եւ այնմ թէ՛ » Հայրն որ յիս բնակեալէ, նա գործէ զգործն « Եթէ հաւատաս երկիւղին ի ժամ մահուն կենարար, եւ բրտանցն որ վասն Ազամաց բրտանցն կրեաց, զոր ինքն անմարմնաբար ասաց յԱզամ « Քրտամբք երեսաց քոց կերիցե՛ս զհաց քո » (79) : Եւ առ ի հրեշտակէն զօրանալոյ, որ ոչ վասն զնա զօրացուցանելոյ . այլ հրեշտակուն զկարծիս Աշակերտացն նորա հաստատելով . զի իբրեւ Ընդ մարդ լոկ նայէին եւ մարդ սոսկ կարծէին :

Վասն այնորիկ զի գո՛նեա ի հրեշտակին խօսակցու-
թենէ ի վերբան զմարդ սոսկ երեւիցի : Արդ՝ եթէ
այո՛մ հաւատաս, հաւատա՛ դու եւ այն՛ որ ասաց ի
նմին զիրս « ես դնեմ զանձն իմ անձամբ իմով . եւ
դարձեալ անձամբ իմով առնում զսա » (80) : Եւ
դարձեալ՝ ոչ ասաց առարեաց զիս Աստուած առ
տիեզերս . եւ դառնամ առ նա, որպէս և դուդ զրե-
ցեր . այլ թէ՛ « որ առարեացն զիս Հայր՝ ընդ իս է »
(81) : Եւ դարձեալ « Ելի ի Հօրէ, եւ եկի յաշխարհ,
կամ դարձեալ թողում զաշխարհ եւ երթամ առ
Հայր » (82) : Բայց ուր Հայր զրեալէ, դու զայն
Տէր կամ Աստուած շրջես, եւ անձամբ զանձն քո
արդարացուցանել կարձես . Յոյժ գորձես անիրա-
ւութիւնս. զմինս եւ եթ ոչ ստեցեր . այլ թէ եւ ըզ
վկայութիւնն ուղիղ եղեր՝ հաւանիլ ոչ կարացեր
« որ հաւատաց յիս, ոչ հաւատաց յիս . այլ յայն որ
առարեացն զիս » (83) : Այսինքն է ոչ յերեւելի
մարդս . այլ յաներեւոյթ Աստուած բանս : Եւ դար-
ձեալ « որ անարգէ զիս, անարգէ զառարիչն իմ » և
« որ տեսանէ զիս՝ զայն տեսանէ, որ առարեացն
զիս » (84) : Առարի իբրեւ մարդ և առարէ իբրեւ
Աստուած : Ասաց Աշակերտացն « Հայր իմ մեծ է
քան զիս » (85) : Բան զմարդկութիւնն է մեծ, թէ ոչ՝
զիւրդ դարձեալ ասէր « Ես և Հայր իմ մի եմք » (86) :
Ասաց յաղթմն որպէս և զրեցեր « զի ծանխցեն զրեզ

ճշմարիտ Աստուած՝ եւ զոր առաքեցեր զՅիսուս Քրիստոս » (87) : Ահա ի նոյն պատուի Աստուածութեանն եղ զՅիսուս Քրիստոս : Արդ եթէ սոսկ մարգարէ էր, արժան էր ասել զի ծանխցեն զմիայն ճշմարիտ Աստուած եւ զՄովսէս եւ զայլ մարգարէս եւ ասլա զՅիսուս :

Արդ՝ ի բաց թող զբաջազանօք լի խնայուածսդ քանզի էր Աստուած կատարեալ, եւ առմամբ մարդկութեանս եղեւ մարդ ճշմարիտ : Եւ զխոնարհացոյնան զտանեմք զնմանէն ասացեալ իրրեւ զմարդոյ, որսլէս բազում անգամ ասացի : Փորձի ի սատանայէ ի ձեռն ծածկութին այսինքն է մարդոյն. քանզի լուեալ սատանայի զձայնն որ ի մկրտութեանն ասելով Աստուծոյ « Դա է որդի իմ սիրելի՛ ընդ որ հաճեցայ » (88) զարհուրեալ սոսկացու. եւ ո՛չ զխտէր վասն ո՛յր արդեօք եղեւ ձայնն : Խսի Տէրն զպահոյն զբառասնօրեայ ժամանակ առաջի արկեալ, որսլէս ձայնիւ ինչ ցուցանէ զինքն եւ վասն իւր եղեալ ըզձայնն. զի միշտ ընդ առաքինութեան փութացօղան նախանձի եւ տրտմի չարն. եւ մատուցեալ տեսանէ մարդ զՏէրն : Խսի նա իրրեւ զխտակ ամենայնի՛ իրրեւ մարդ առնէ նմա զպատասխանին չարժանաւորեալ զթշնամին մեր, և յայտնել զկատարելութիւն խորհրդոյն : Այլ զխորդ ոչ ընթերցար եթէ յետ կատարելոյ փորձութեանն ի բաց եկաց ի նմանէ

աստուանայ առժամանակ մի . եւ հրեշտակք մատեան
եւ պաշտօնին զնա : Եւ հրեշտակք զսոսկ մարդ
պաշտե՞ն : Ի ճշմարտութենէն եւ եթ, որպէս երեւ
ւի, փոխչիս, եւ ոչ այլ ինչ կամիս : Եւ այս է զոր
ասեմս՝ աստուածաբանել զԼեր Տէրն ընդդիմանաս՝
եւ մարդ սոսկ խոստովանիս յօրինակ ածելով զԱ.
դամ թէ՛, եւ նա առանց ծնողայ յԱստուծոյ ծնեալ
եղեւ :

Իսկ զկենարար մահուանէն որ լուեալ եւս ես
ասելով ոչ ումեք կարող դու ի մարդկանէ սպանա
նել զնա : Եւ եթէ սոսկ մարդ է ըստ բո կանձեացդ,
զի՞նչ անհաւատ է մեռանել մարդոյ : Արդ՝ քաջ միտ
դիր եւ խորհեա՛ յայտարիկ . եւ զի դու զխոնարհա
գոյնսն որ յաղագս Տեառնն ձայնս հեշտութեամբ ըն
դունիս, եւ զբարձրագոյնսն ի ըսայ լքանես եւ ընկե
նուս : Լ՛ո՛ւր նոցին իսկ Աւետարանացն յաղագս այ
սոցիկ : Յովհաննէս Աւետարանիչ յաղագս որոյ ա
սելով « որ հաւատայ յՈրդի, ընդունի զկեանսն յա
ւիտենական . եւ որ ոչն հնազանդի Որդւոյ, ոչ տես
ցէ զկեանսն . այլ զբարկութիւնն Աստուծոյ » (89) :
Եւ դարձեալ Յովհաննէս Զաքարիայի որդին ասէ
« Ահա՛ Յիսուս՝ Գառն Աստուծոյ, որ բառնայ զմեզս
աշխարհի » (90) : Եւ նոյն ինքն սկիզբն Յովհաննու
Աւետարանին « ի սկզբանէ էր Բանն, եւ Բանն էր
առ Աստուած, եւ Աստուած էր Բանն : Եւս էր ի

սկզբանէ առ Աստուած : Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ
և առանց նորա եղեւ և ոչ ինչ և այլն » (81) : Եւ նոյն
ինքն Աստուծոյ Բանն հանդերձ մարմնով ասէր
« որ ետես զիս՝ ետես զՀայրն իմ » (92). « եւ որպէս
զիտէ զիս Հայր՝ զիտեմ և ես զՀայր » (93). « և որ առ
առաքեաց զիս Հայր՝ ընդ իս է » (94). « Ելանեմ ես առ
Հայրն իմ եւ առ Հայր ձեր . եւ Աստուածն իմ եւ
Աստուած ձեր » (95). Հայր նորա բնութեամբ, եւ
ձեր՝ շնորհօք . զի « որք ընկալան զնա, ասէ, ետ նոյն
ցա իշխանութիւն որդիս Աստուծոյ լինել, որոց հաւատասցեն յանուն նորա » (96). Իսկ Աստուած նորա՝
ըստ մարմնոյն ընդ մեզ, և մեզ՝ բնաբար : Առաքի իբրեւ
զմարդ, և առաքէ իբրեւ զԱստուած « որպէս
առաքեաց զիս Հայր, եւ ես առաքեմ զձեզ » (97) : Ըստ
այսմիկ եւ ամենայն ձայնք Աւետարանչացն :

Իսկ այն որ ասացերն, անձնիշխանաբար զթըւս
պատուութիւնն մեզ ի մկրտութիւն փոխել, եւ զզոհան
ի հաղորդութիւն օրհնութեան հացի եւ բաժակի :
Զայս ո՛չ մեք . այլ նոյն ինքն Տէրն զօրինակս որ ի
հնումն ի ճշմարտութիւն օրինացն փոխեաց ըստ
մարգարէութեանն Երեմիայի որ ասէ « Ահա առ
ուրբ դան, ասէ Տէր, և ուխտեցից տանդ Իսրայելի
եւ տանդ Յուդայ ուխտ նոր . ոչ ըստ ուխտին զոր
ուխտեցի ես ընդ հարսն նոցա յառուր յորում հանի

զնոսա յերկրէն Եգիպտացոց» (98) : Եւ զո՞ր ուխտ
եդ ընդ հարսն նոցա յերկրին Եգիպտացոց, եթէ
ոչ զարիւն գառինն ի Պասքային այսինքն ի Զատ-
կին զորմէ ասացն « այս օրէն կայցէ՛ յազգս ձեր» (99) :

Արդ՝ արեամբ անասուն գառինն ասրեցան որ-
դիքն Խորայելի ի սատակչէն . իսկ արեամբ անարատ
գառինն ո՞չ ասրիցիմբ ի յաւիտենական մահուանէն :
Ի ժամանակի չարչարանացն առեալ հայ՝ օրհնեաց,
երեկ եւ ետ աշակերտացն . այսպէս եւ զբաժակն
գինւոյն՝ ասելով մարմին եւ արիւն իւր, պատուի-
րեալ զայս առնել ի յիշատակ իւր՝ նշանակելով զիւր
իրբեւ զամբիծ եւ զանարատ գառին զենումն : Զի
եւ այն գառն ճշմարիտ զայս նշանակելով ուսուցա-
նէր գառն. զի ոչ ընթերցար զգիրս եւ ոչ զանուանս
զոր կոչեցին Սմա աստուածային գիրք՝ Բան, Որդի,
Ճառագայթ, Կերպարան Աստուծոյ, Կերպարան
ծառայի, Աստուած, Մարդ, Հրեշտակ, Մարգարիտ,
Կարթ, Տէր Տերանց, Մառայ, Գառն, Ոչխար, Հո-
վիւ, Անդրանիկ յեզրարց, Անդրանիկ ի մեռելոց :
Ոչ ինչ արդելէր զիւրաքանչիւր զայստսիկ անուանս
ցուցանել թէ ընդէ՛ր եւ ըստ սրում այսօրիկ անուա-
նեցան , եթէ ճանաչէի զքեզ խնդրօղ արդարու-
թեան :

Իսկ զթլրատութիւնն , որ ասացեր՝ մեզ փոխել
ի մկցտութիւն . զթլրատութեանն խորհուրդ ոչ դի-

ասացեր, եթէ ընդէ՛ր հաճեցաւ Աստուած յայնմ ան-
դամի ծածկագունի դնել զուխտ իւր և ոչ յայլ փա-
ռաւորագոյն և յայտնի անդամս : Եւ զի թէ արդեօք
զայն ո՞չ գիտիցես թէ Սքրահամ նախքան զթլպա-
տութիւնն եղեւ հաճոյ Աստուծոյ. եւ նշանակ հաւա-
տոցն և սիրոյն որ առ Աստուած՝ ընկալաւ զթլպատու-
թեանն հրամանս : Բայց թէ ընդէ՞ր ըստ վերագրելոյն
ի ծածուկ անդամի անդ. այլ քեզ ոչ է գիտելի : Բայց
մեք զթլպատութիւն սրտի հոգևով՝ հրաման առաք ըն-
դունիլ և ոչ զարտաքին մարմնոյ. այլ ըստ վերագոյն
ասացելոցդ խոստմանն Աստուծոյ նոր ուխտ ուխ-
տել : Եւ եթէ զթլպատութիւնն, եւ զգոհան եւ ըզ-
չարաթան ոչ բառնալ ճշմարիտ օրինացն Ուսուցչին
Քրիստոսի, ապա զո՞ր նոր ուխտ ուխտէր : Արդ՝
արժան էր յայդմիկ ամաչել քեզ. զի կամեցեսալ քո ի
յետին ժամանակս, յոր ազատեաց Աստուած զմարդ-
կան ազգ ի կապանացն օրինաց՝ վրէժխնդիր թըլ-
պատութեանն լինել, յոյժ ձաղեցեր զնա . քանզի ի
հնումն հրամայեաց Աստուած թլպատել զամենայն
արու յաւուր ութերորդի . իսկ զուք ոչ զարս, այլ եւ
զկանայս, յորում եւ իցէ հասակի՝ ամօթալեօք խայ-
տառակէք (100) :

Այլ զաստուածայնոյ մկրտութենէն կանխաւ
մարգարէիւն Եզեկիէլիւ Աստուած գուշակեաց ա-
սելով « Եւ ցանեցից ի վերայ ձեր ջուր սուրբ . եւ

սրբեսջիք յամենայն պղծութեանց ձերոց, եւ յամենայն կոռոյ ձերոց սրբեցից զձեզ » (101) : Զնոյն եւ Տէրն յԱւետարանի անդ պատուիրեաց « Պնացէ՛ք այսուհետեւ . աշակերտեցէ՛ք զամենայն Հեթանոսքս, մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ » (102) : Եւ կատարեցաւ բանն, որ ի մարդարէէն, եթէ « եղի գբեզ ի լոյս Հեթանոսաց » եւ դարձեալ « ժողովուրդ որ նստէր ի խաւարի՛ կտես զլոյս մեծ » :

Իսկ զկիւրակէն ոչ փոխանակ շարաթու եղաք որպէս դու սովոր ես կարծել անխորհրդարար : Գու գուրբաթօր ժողովոյ կարգեցեր՝ զպատճառ եւ ոչ մի իրաւանց գիտելով : Այլ վասն յարութեան Տեառն ըստ մարմնոյ, որով մեզ զյարութիւն խոստացաւ, յաղթս եւ ի գոհութիւն զԱրարչէն պարապիմք վասն արդարեւ մեծի եւ այսպիսի խորհրդոյ . քանզի յաւուրն ի սկզբանն յորում ասաց « եղիցի լոյս, եւ եղև լոյս » (103) . ի սմին աւուր զլոյս աւետեաց յարութեանն ծագեաց ազգի մարդկան յարութեամբ ըստ մարմնոյ միածնի իւրոյ Բանին : Եւ ոչ հրէարար դատարհանալ ի սմա հրաման ընկալաք, մինչզի եւ զկերակուրս անգամ հրէարէն ոչ պատրաստել ի սմա : Բայց դու որովհետեւ մարդարէիցն եւ իւր իսկ Տեառնն ոչ հաւատաս, զիա՞րդ զճմարիտ աւանդութիւնս մեր Քրիստոնէիցս առ կարեւորս ունիցիս .

զի վասն քո եւ նմանեաց քոց ասաց Աստուած ի ձեռն մարգարէին « Տեսէք արհամարհո՞ք՝ եւ արհամարհեցարո՞ւք եւ եղծարո՞ւք . զի գործ մի գործեմ ես յաւուրս ձեր, գործ որում ոչ հաւատայէք եթէ ոք պատմեսցէ ձեզ » :

Ոչ եւս եմ մոռացեալ զոր ասացերն թէ « զի՛արդէր հնար Աստուծոյ ի մարդկային արգանդի բնակել ի մէջ արեան եւ մարմնոյ եւ պէսպէս ազտեղութեանց » Որպէս կարծեմ՝ տեղեակ ես եթէ բազում են արարածք Աստուծոյ, զորս հրամանաւ և եթ յոչ լինելոյ բանիւ ի լինելութիւն էած ասելով ի ձխը սաղմոսին թէ « նա ասաց, եւ եղեն . ինքն հրամայեաց, եւ շինեցան » (104) : Եւ զայնս զորս թերեւս պատուականագոյնս եւ մաքրագոյնս ըստ քոյ խորհրդոց քան զմարդն կարծիցես, զերկինն և զերկնաւորսն արեգակամբ և լուսնիւ և աստեղօք, և զերկիր բուսովք և բոլոր կենդանեօք: Իսկ զայս կենդանիս, որ աղտեղիս ասացեր, ոչ հրամանաւ . այլ ամենակարող եւ ամենասրբովքն իւրովք ստեղծեաց ձեռօք, եւ փշմամբ իւրով հոգիացուցեալ կենդանացոց : Արդ՝ ո՛չ էր ըստ Աստուծոյ պիղծ բնութեանս մերոյ կազմած որ յայնոցիկ արարչագործ ձեռացն եղև ստեղծեալ, որ և ի պատկեր ստեղծողին ի նմին Արարչէ պատուեցաւ : Եւ արդ՝ մի հայհոյեր զբարի արարողն նորա . զի Աստուծոյ պիղծ եւ ո՛չ մի

ինչ է որ յինքենէ եղեն բայ ի մեզաց, զոր ոչ ստեղծ
Աստուած ի մարդն և ոչ հրամայեաց : Այլ ոչ գոյ
ինչ պատուականագոյն արարած քան զմարդն
վասն որոյ արար խիզ զամենայն : Արդ՝ զոր այսքան
պատուոյ արժանի արար, զնոյն իւր պատկերն առ-
նուլ և փրկել ոչ ամօթ համարէր . զի որպէս ասացի՝
ոչ ինչ աղտեղի է ի մարդկային բնութենէս բայց
միայն մեղք : Զի զոր զու աղտեղագոյն ի բնու-
թեանս մերում համարիս, զսա ի մեծ յարդարու-
թիւն ազդիս մերոյ յօրինեաց որպէս զառամնեայս
կանանց ի ծննդականութիւն մարդկան, և զխողովակո
բացահոսմանց աւելորդաց կերակրոցն եւ ըմպելեաց
ի կենացն պահպանութիւն : Զի այստրիկ քեզ աղտե-
ղիք . խիզ Աստուծոյ՝ որ քեզ է սիրելի, զիճութիւն
եւ սպանութիւն եւ հայհոյութիւն եւ այլք այսպի-
սիքս՝ աղտեղիք եւ ոչ վերասացեալքդ, զորս ինքն
առի արարչութիւն ծննդեան եւ հանգստեան նոցին
արդարեւ սահմանեաց :

Ի վերայ այսոցիկ և զայս խմա՛, զի եթէ զմորենին
առ Մովսիսիւ վառեաց Աստուած հրով Աստուա-
ծութեամբն իւրով, և ոչ եկէզ . պատուականութիւն
մարդոյ (առաւել) է քան զմորենին և քան զամենայն
արարածս . զի վասն սրբոցն որ առ ի մարդկանէ վի-
նէին՝ ասաց Աստուած « բնակեցայց ի նոսա » : Եւ
դարձեալ թէ « յո՛ բնակեցայց, եթէ ոչ ի հեղս եւ ի

խոնարհս և յայնոսիկ որք զողան իրանից խմոց» (105): Աւստիկ բնակարան իւրոյ Աստուածութեանն ասաց զարդարսն ի մարդկանէ . եւ չեղեւ ինչ խափանումն Աստուծոյ եւ թշնամանք ի բնական մարդկային ախտից նոցա, զոր զու աղտեղութիւն կարգեցեր . զի եւ վայելուչ էր միշտ կենդանւոյն կենդանի տաճար իմն լինել: Եւ զայս քեզ առաջի արկանեմ, մանաւանդ զի խանդաւ ընդ սլաութիւ Աստուծոյ սրբոյ եւ նոցին նշխարաց յորս զինքն ասաց բնակել Աստուած: Զի եթէ ամենեցուն ոսկերաց խնամ տանի Աստուած առ ի յառնել մարդկան զհասարակաց յարութիւնն, ո՞րչափ եւս առաւել սրբոյ իւրոյ . վասն որոց բազում անգամ մեծամեծս եւ փառաւորագոյնս խօսեցաւ . եւ մանաւանդ որք մահու վասն նորա համբերեցին: Ասան որոյ եւ ասաց Հոգին սուրբ բերանով Դաւթի « սլատուական է առաջի Տեառն մահ սրբոյ իւրոյ » (106): Դարձեալ « բազում նեղութիւնք են արդարոց . յամենայնէ փրկեաց զնոսա, եւ սրահեցէ՛ զոսկերս նոցա . եւ մի ի նոցանէ մի՛ փշրեցի » (107): Զաստուածայնոյ զօրութենէն որ ի սուրբսն բնակեալէր, ասէ ոչ փրշրել . այլ բազմաց սրբոյ փշրեցան եւ հրով կիզան: Բայց զու եւ ո՛չ բնաւին կարես խորհիլ յայտոսիկ . այլ իբրեւ զտղայ ընդ երեւելիս եւ եթ հայիս: Եւ զարձեալ ասէ « սքանչելի է Աստուած ի վերայ սրբ-

քոյ իւրոյ » : Եւ Սաղօմօն դարձեալ « Այդարք յաւ-
 ւիտեան կեցցեն, եւ ի Տեառնէ է վարձք նոցա . զի
 թէպէտեւ յաչս մարդկան մեռան . այլ նորա ի
 Հանգստեան են » (108) : Գիտեմ զի և այնմ չես
 տեղեակ թէ՛ սպանեալ զանթլպատ այլազղին, եւ
 ընկեցեալ ի գերեզման մարգարէին Եղիսէի . եւ նո-
 րա մերձեցեալ յոսկերս մարգարէին՝ յարեաւ վաղ-
 վաղակի (109) : Ահա՛ եթէ ոչ էր աստուածային
 զօրութեանն բնակեալ յոսկերս մարգարէին սրբոյ
 զիա՞րդ կարէին սոսկ մեռելոյ մարդոյ ոսկերք յա-
 բուցանել զմեռեալ այրն : Եւ կենդանին Աստուած
 ոչ Համարեցաւ աղտեղութիւն իւրոյ Աստուածու-
 թեանն բնակել ի գերեզման մեռելոյն, որ ինձ եւ
 քեզ աղտեղի թուի . այլ Աստուծոյ նորին Հակա-
 ոակն : Բայց ի բէն զո՞րպիսի սլատիւ սրբոցն խնդրես-
 ցուք. զի զու այժմ՝ զերկիւղածս Տեառն ըստ սովորա-
 կան Հեթանոսական մոլորութեանն խոչտանգես ու-
 բանալ, իսկ զոչ հաւանեալն սպանանելոլն՝ զանձն
 քո յաւիտենական մահուամբն սարմանես ըստ կան-
 խասացութեան Տեառն մերոյ թէ՛ « եկեսցէ ժամա-
 նակ զի ամենայն որ սպանանիցէ զձեզ՝ Համարիցի
 պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ » (110) : Որպէս
 Մահմետ՝ եղբայր Հօրն բո յաւուր յորում՝ զանաստ-
 ուած զոհագործութիւնն առնէր, զարիւն ուղտուն
 սպանելոյ ընդ արիւն Քրիստոնէից ծառայիցս Աս-

տուծոյ գլխատելալն խառնէր : Եւ դու ընդ այս նեղիս՝ եթէ զուրբան Աստուծոյ որ վասն նորա խոստովանութեանն կատարեցան յաշխարհիս, ի նուիրեալ Աստուծոյ տեղիան զնեմք :

Իսկ որ յաղագս նշանի խաչին եւ պատկերին յիշեցեր : Պատուեմք վասն յիշատակի չարչարանացն զխաչն մարմնացելոյ Աստուծոյ բանին ի վերայ նորա, զոր ուսաք հրամանաւ Աստուծոյ առ Մովսէս, եւս եւ քարոզութեամբ մարդարէիցն՝ անուանեալ զնա թիթեղն սուրբ և նուիրեալ : Եւ ձեւ թիթեղանն է այսպէս որպէս եւ կենդանին ցուցեալ երեւի : Քանզի եւ նշանաւ խաչին կնքին ճակատք մեր Քրիստոնէիցս որպէս վասն մեր չարչարեցելով մարմնով բանին իւրոյ : Իսկ մարդարէն Եսայաս յայտնապէս եւ զխայտէն նշանակեաց յորոց խաչն, որով պատկեալ միշտ պարծի եկեղեցի « Մայրիւսասէ, եւ պեկիւ եւ պեկիւռիսաւ առհասարակ փառաւոր առնել զտեղի սրբութեան իմոյ, եւ զտեղի ոտից իմոյ փառաւորեցից » (111) : Եւ Սաղօմօն սասէ « օրհնեալ է փայտն որով լինի արդարութիւն » (112) : Եւ դարձեալ « Փայտ կենաց է ամենեցուն, որ առնեն զնա, եւ որք յենուն ի նա իրրեւ ի Տէր հաստատութեամբ » (113) :

Այլ վասն պատկերի չունիմք այսպիսի կարծիս զի և ոչ ընկալար խի ի դրոց այսպիսի սրատուէրս :

Թէպէտե գտանեմք ի հնումն հրամայեալ Աստուծոյ Մովսիսի ի Խորանին վկայութեան սունել զնմանութիւն Քերովրէիցն : Այսպէս եւ մեք փափագանք աշակերտացն Տեառն, եւ նորին իսկ Տեառնն մարմնանալոյն սիրովն վառեալք՝ հաւատեալ ենդանադրութեան եւ նմանադրութեան, որ ի նոցունց ժամանակաց առ մեզ եհաս՝ որպէս զկերպարանս իսկ նոցա յանդիման տեսանելով՝ զուարճացեալ փառաւորեմք զԱստուած զիրկօղն զմեզ ի ձեռն այսպիսի նմանութեամբ զգեցողին Որդւոյն իւրոյ միածնի եւ փառաւորօղի զսուրբս իւր . եւ ոչ թէ վայտին եւ դեղոյն որ ի վերայ փայտին՝ երկիր պազանեմք :

Բայց դու ոչ ամաչես զոհիւք պատուելոյ զտունեքոյ զոր Քաբարն (114) կոչեցեր, եւ Աբրահամու իմն ասես տուն . զոր արդարեւ զանջուր դիւական անասլատն եւ յերազի անգամ չիք տեսեալ Աբրահամու : Զոր տուն եւ նախ քան զՄահմետն ձեր աղղղ ձեր սբաշտէր, զոր սովորութիւն ձեր եւ Մահմետն ձեր ոչ եբարձ . այլ միայն նստեալ Աբրահամու ասաց : Իսկ զի մի յախուռն նախատօղ քեզ երեւեցոյց . զայս եւ ի որքոյ Աւետարանացն եւ ի բոց իսկ պատմութեանց յայտնի քեզ արարից : Զի յորով անգամ զբազմութիւն դիւացն Տէրն յանապատն յայն յուղարկէր որպէս և ասէ յԱւետարանին « շրջին, ասէ, ընդ անջրղին տեղիսն » (115) ։

Իսկ դեւք բնակեալ անդ, եւ յակն անկեալ ձեր երբեմն ի նմանութիւն օձից, եւ երբեմն աղտեղի եւ գէճ ցանկութեամբ ըստ սովորութեան իւրեանց պատրեալ զձեզ՝ ամուսնանալոյ կարծիս տան : Իսկ դուք անընտրողաբար հաւանեալք պատրանաց նոցա, աստ եւ ի հանդերձերումն հաւասար նոցա էք : Եւ զայս ոչ իմանայք եթէ առ հանդերձեալն Աւետարանաւ Փրկչին ոչ կարեն նոքա այսպիսեաւ իւրք մերձենալ . այլ եւ մարդանալոյն նորա զօրութեամբ կապեալ սալստամբ նոցա բռնութիւնն՝ թէպէտեւ չարասէր գոն որպէս եւ հայրն իւրեանց սատանայ, վնասել յայտնապէս ոչ կարեն նոցա : Զի թէ կարէին եւ իշխէին՝ ի միում աւուր հրով տոչորեալ սպանանէին զձեզ . այլ միայն գողաբար խարէութեամբ՝ ի կորուստ հոգւոց ձերոց պատրեն զձեզ : Այս քարին զոր ոտքունն (116) կոչեցեր, զոր ոչ զխտեա եթէ ընդէ՛ր երկրպագեալ համրուրես, եւ դիւական կոտորածին, յորմէ գազանք եւ թռչունք գարչին եւ միտտանի վազեցեն . և քարածգութեանն և փախստեանն եւ զգլուխ գերձնոյն և այլոց ամօթալեաց, զորս գործենն :

Թողում ասել զօրինադրին ձերոյ զաղտեղի հրամանն յաղագս մերձենալոյ արանց ի կանայս, զորմէ ամաչիմ ասել յօրինակ բերելն զվարելն անդաստանաց որովք արօրաբար պղծութեամբք ոմանք ի ձէնջ

ուսան մերձենալ ի կանայս : Կամ զինչ ասացից զողջախոհ պարկեշտութիւն մարգարէին ձերոյ, ըզ Զեղայ կնոջն զխարդաւանական պղծութիւնն եւ զպատճառս աղտեղութեանն յԱստուած ի վեր առաքելն . ուստի եւ տաղտկալին օրէնք յազգ ձեր ի ներս մտին : Եւ զի՞նչ չարագոյն հայհոյութիւն քան զայն կամողայն, զոր գործէր՝ պատճառ զԱստուած զնկելով : Իսկ որ Գաւթի զՈւրիա կինն ասացեր առնուլ . էառ մեղուցեալ Աստուծոյ . վասն որոյ պատուհասեցաւ ի Տեառնէ :

Իսկ Մահմետն քո եւ զուք հակառակիք , բարւո՛ք առնէք : Եւ զի՞նչ քան զայն չարագոյն՝ զմեղս չհամարիլ մեղք, որում թողութիւն իսկ ոչ գտանէք անամօթ մեղայն : Աստուած հրամայեաց յԱւետարանն չթողուլ առնն զկին բայց վասն պոռնկութեան . եւ զուք իբրև կերակրով յազեալ կանամբք՝ յորժամ եւ կամիր՝ թողուք : Իսկ զանդրէն առնլոյն զամօթ՝ եթէ էր հնար, ոչ ասէի . քանզի նախ՝ այլոց տայք պըղծել զկինն, եւ ապա առնուք : Իսկ զանխիղճ պոռնկութիւն հարձիցդ յորս զամենայն ստացուածս եւ զկողտպուտս մարդկան ծախէք . ո՛ւր եղից, մեծագունից զնկելով մեծագնոց ստացուածոց, եւ յազեալք որ ընդ նոցայն պղծութիւն, իբրեւ զանասունս վաճառէք : Ասեն զօձէ եթէ ընդ միւռինէս զեռնոյ որ ի ծովու է, ի խառնակումն մերձաւորու

թեան գայ . և իրբեւ մերձենայ յեզր ծովու . զմահա-
ցու թոյնսն ի բայ դնէ, և այսպէս կատարէ զցանկու-
թիւնն : Իսկ զուրբ քան զնոյն ինքն զօձ թունաւոր էք
և զնենգաւորագոյն չարութիւնդ քոյ ոչ մարմնական
մերձաւորութեամբն թողեալ . զի և ի մահուանն ձեր
մեղանշական՝ խեղդամահ կորուսեալ զմիմեանս
վարդապետելով չար դիւին :

Իսկ վասն սատանայի և արդարոյն հողուոց որ ա-
օսոցեր թէ՛ զսատանայ Աստուծոյ դանձաբահ առնէք .
կարի յոյժ սխալեցար ի խոհականութենէն մեր : Այլ
զի ուրախ էր սատանայ ի վերայ անյուսութեանն
զոր վասն մահուան մարդկան . միանգամայն կարծէր
եւ ինքն սատանայ թէ՛ որք ննջեցին արդարքն՝
կորեան արդեօք եւ մոռացեալք եղեն յԱստուծոյ .
կարծելով ի ձեռն մարմնոց և ամբաւ խոնարհութեան
և զԲանն Աստուած այնպիսի որ՝ յորդորեաց զաշա-
կերտն նորա ի մատնութիւն և զՀրէացն ի սպանու-
թեան խորհուրդ : Եւ տեսեալ զկամաւոր զալուստն
Տեառն ի մահ խաչին՝ երկուցեալ սկտտ արհաւրօք
կշտամբել զկին դատաւորին առ ի խափանել զազգի
մարդկան փրկութիւնն : Եւ ճաշակեալ զմահ մարդ-
կութեամբն , անմահ մնացեալ բնութեամբ Աստ-
ուածութեանն եւ անմեկնելի ի մարդկութենէ իւրմէ
իրբեւ Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ՛ յա-
քեաւ , մանաւանդ թէ յարոյց զիւր մարդկութիւնն .

ըստ մարգարէութեանն Ռաւթի եթէ « յարիցէ Աստուած, եւ ցրուեսցին ամենայն թշնամիք նորա» (117) : Եւ յերկոտասան մարգարէան եթէ « Մնայ ինձ յաւուր յարութեանն իմ » : Որ յարուցեալ ոչ վասն իւր որ անմարմին էր եւ անմահ եւ անապահան . այլ վասն ազգի մարդկան առեալ զմարդկութիւնն, եւ նովաւ համբերեալ մահու : Որ և իւրով յարութեամբն շնորհեաց մարդկան զյարութիւն եւ զյոյս վերստին զգենլոյ զմարմինն ննջեցելոցն հոգւոց զերծեալք հոգիքն անմարմինք յանմարմնաբար ազգեցութենէ թշնամւոյն . քանզի եւ ոչ փոքրագոյն խնամոց Արարչին հանդիպին հոգիքն ի Քրիստոս մարմնաւորութեամբ Բանին .

Արդ՝ այսպէս սատանայ անյուսութեամբն իւր եւ զիւայ իւրոց կորստեամբ և տկարութեամբ կապեալ՝ առի ոչ եւս բռնագրօսել զմարդիկ ի պաշտամունս օտարոտիա, զոր ոչ կամիցի Աստուած, եւ յուսով ժառանգելոյ զյաւիտենական հուր գեհենին :

Ոչ մոռացայ եւ զոր ասացեր ի մարգարէէն Եսայեայ զասացեալն զհեծելոյն իշոյն եւ ուղտուն : Եւ արդ՝ զիտաւորութիւն տեսեանն այսպիսի է : Տեսիլ անապատին ծովուն՝ քո անապատն է ծովեզերեայ մերձ ի Բաբելայցոց իշխանութիւնն, եւ սահմանակից նորին : Եւ յետ փորու միոյ սաէ « տեսուն էի հեծեալս երկուս՝ հեծեալ մի յէջ եւ հեծեալ մի

յուզտ : » Երկոքին մի հեծեալ էին որպէս ի նմին տեղւոջ մարգարէն յայտնապէս ասէ ցուցեալ : Բայց էչ կոչէ մարգարէն զհրէական ժողովուրդն որ ընթեռնուին զօրէնս եւ մարգարէս , եւ հաւանեալք վարդապետութեանն սատանայի՝ ոչ ծանեան եւ (ոչ) հնազանդեցան տիեզերափրկող Աւետարանին , զորմէ եւ ի սկզբան գրոց իւրոց դատախազ լինի ասելով « ծանեաւ եզն զստացիչ իւր , եւ էչ զմուր Տեառն իւրոյ , եւ Իսրայէլ զիս ոչ ծանեաւ » (118) : Իսկ ուզտ կոչեաց զՄաղխացիան եւ զԲարեւրացիան վասն յաճախ լինելոյ առ ձեզ կենդանւոյս այսորիկ : Եւ այն թշնամի որ զՀրէայսն օրինապահութեանն կարճեօք մոլորեցոյց , զձեզ կռապաշտութեամբն գլորեաց . եւ զի երկոքեան մի են , տե՛ս , զիա՛րդ յայտնապէս ցուցանէ մարգարէս , եւ դարձեալ ասէ « Տեսանէի զնոյն հեծեալ զի գայր երկձի » : Ահա՛ մի է որ յառաջն երկու երեւէր . եւ զի երկձի , զի Հրէից եւ Հեթանոսաց տիրեաց որ հալածեացն ըզնա : Եւ արդ՝ զի՞ գայր , եւ զի՞նչ խօսէր՝ գայր ասէ երկձի , եւ զազաղակ բարձեալ ասէր « անկաւ Բարեւրն եւ կործանեցան ձեռագործք նորա » : Ահա՛ թշնամին է այս որ ողբաց զամացութիւն իւր , որ այլ տեղի վախատեան ոչ եղլտ բայց զանապատն քոյ , եւ զերկոսին ձիս ամբարշտութեան իւրոյ եկն , էած ազգիդ քո որ է հրէական անհաստատութիւն (119)

եւ հեթանոսական անառակութիւն: Եւ զայս ի միա-
սին ետ ձեզ՝ գողաթիփարար զձեզ սլատրեալ եւ ոչ
բռնութեամբ. զի թլպատիք, եւ առանց եղուտ եւ
արարչական Բանին եւ Հոգւոյն խմանայք զԱստ-
ուածութիւնն իրրեւ զՀրէայս: Իսկ բախտից եւ ճա-
կատագրի եւ զիւաց որ են գեհեանք, հաւանիք
իրրեւ զհեթանոսս: Ընդ նոսին եւ իրրեւ զնոսս
վարիք աղտեղի եւ անասելի զիճութեամբք, ճանա-
պարհ՝ Աստուծոյ կոչէք զանողորմ՝ սպանութեանց
և գերութեանց մարդկան զասպատակսն ձեր: Հա-
ւատք ձեր եւ վարձ այսպիսիք, եւ պարծանք ձեր
հրեշտակացին վարս վարողաց:

Իսկ մեր գիտացեալք եւ ծանուցեալք զմեր սքան-
չելի փրկութեանս խորհուրդ, ակն ունիմք յետ յարու-
թեանն վայելման թագաւորութեանն երկնից, որ
բարոզութեան Աւետարանին հնազանդեցաք, եւ
հնազանդիմք այնպիսեաց բարեաց « զոր ակն ոչ ետես
եւ ունին ոչ լուաւ, զոր սլատրաստեաց Աստուած
սիրելեաց իւրոց եւ հաւատացելոց »: Եւ ոչ գինւոյ
եւ կաթին եւ մեղու աղբերս, եւ կանանց միշտ կոյս
մնացելոց խառնակմունք, եւ ծնունդ որդւոց, եւ այլ
այսպիսի հեթանոսական եւ յիմարութեան անդըն-
դոց շաղակրատմունք: Անդր ի բաց տար զառաս-
պելական բաջաղմանցդ բարբանջմունս « զի ո՛չ է ար-
բայութիւնն կերակուր եւ բմպելի » (120). որպէս

տասաց Հոգին սուրբ « այլ արդարութիւն է եւ սրբութիւն » քանզի ի յարութեանն ոչ կանայս առնեն եւ ոչ արանց լինին . այլ այնպէս են որպէս հրեշտակք յերկինս » (121) : Բայց վասն զի դուք գիճութեամբ եւ աշտեղի ցանկութեանցդ հեշտութեամբ ոչ երբէք յագիք, եւ քան զնա այլ ոչ ինչ բարի համարիք . վասն այսորիկ եւ զերկնից արքայութիւն առանց այնր ոչ ինչ համարիք, եւ այնուիկ կամիք զարդարել զնա :

Այս քեզ համառօտ պատասխանիք . զի յաղագս անասանելի եւ անտարազրելի հուատոյս նեղեցաք ի նախնուն . եւ այժմ ի ձէնջ Հեթանոսաց . և հանապազ մեռանիմք յաղագս պատուական, սուրբ եւ անզուգական անուանն որ կոչեցեալ է ի վերայ մեր ըստ կանխազուշակ մարգարէին Նսայեայ թէ « կոչեցի քեզ անուն նոր զոր տէր անուանեսցէ » (122) : Որպէս պատուիրեաց մեզ Տէրն մինչդեռ մարմնով յաշխարհիս էր ասելով « Եթէ զիս հալածեցին, ապա եւ զձեզ հալածեսցեն . եթէ զբանն իմ պահեցին, ապա եւ զձերն պահեսցեն : Այլ զնոյնս արասցեն առ ձեզ . զի ոչ ծանեան զԱռաքիչն իմ » (123) : Եւ դարձեալ թէ « յաշխարհի աստ զնեղութիւն ունիցիք » (124) : Եւ ցՀայրն յաղօթսն ասելով « զորս ետուր ինձ յաշխարհի, քո էին եւ ինձ ետուր ըզնոսա » : « Եւ յաշխարհէ աստի չեն, որպէս եւ ես չեմ

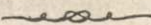
յաշխարհէս » . « զի եթէ յաշխարհէ աստի էին, աշխարհս զիւրն սիրէր արդեօք . բայց չեն յաշխարհէս : Այլ ես ընտրեցի զնոսա յաշխարհէս . վասն այսորիկ ատեայ զնոսա աշխարհ » (125) :

Արդ՝ վասն այսպիսի յուսոյ ի ձէնջ տանջիմք սպառնալեօք եւ ի մէնջ համբերութեամբ . զի և ոչ յաղեղն մեր յուսամք, եւ ոչ սուր մեր փրկեսցէ՛ ըզմեզ . այլ աջ Տեառն և բազուկ նորա և լուսաւորութիւն երեսաց նորա : Եթէ յայտմ աշխարհի տակաւին կամիցի եւ հաճեացի, եւ եթէ ի հանդերձելումն փոխանակ ի ձէնջ վտանգացդ զվարձան անեցուցէ որպէս կամի, և յորժամ կամիցի : Իսկ դուք իբռնակալութեանդ եւ իզրկմանդ մնալով կարծէք վասն հաճոյիցն Աստուծոյ ի հաւատոց ձերոց վայելել զայս՝ ոչ յիշելով զՊարսս որ չորս հարիւր ամ բռնակալեցին՝ վասն որոյ պատճառանայ՝ ինքն Աստուած զիտէ . այլ ո՛չ յաղազս նոցա ուղիղ հաւատոցն :

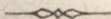
Իսկ մեք հաճեալեմք ընդ նեղութիւնս եւ ընդ վիշտս որ հասանեն մեզ վասն փառաւորեալ անուան Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի . որպէսզի հանդերձելոց բարեացն հասցուք ընդ այնոսիկ որք սիրեցին զօր երևելոյ մեծի դատաւորութեանն Աստուծոյ ի փառս եւ ի գովեստ սիրելեաց անուան նորա : Ընդ որս եւ փառաւորելոյ արժանի եղիցուք զմի Աստուածութիւնն Հօր եւ միաձնի իւ-

րոյ Բանին եւ Հոգւոյն սրբոյ՝ այժմ՝ եւ միշտ եւ յաւիտեանս . ամէն :

Եւ զայս ի պատճէն պատասխանացն գրեալ կայսերն Աւետի՛ առաքէ ի ձեռն միոյ հաւատարիմ՝ ծառայի իւրոյ առ Օմար՝ իշխանն Խամայելի, զոր իբրեւ ընթերցաւ՝ յոյժ պատկառանօք ամաչեալ զամօթ մեծ : Եւ ի ձեռն այսր թղթոյ առաւել եւս յաւելոյր զբարեխառնութիւն եւ զբարեմտութիւն առ ազգ Քրիստոնէից, եւ ամենայն ուստեք բարեացապարտ զինքն ցուցանէր. քանզի որպէս նախքան զայս պատմեցաք, գերեաց գերեղարձ առնէր եւ ամենեցուն շնորհէր զյանցանս նոցա ձրի թողութեամբ . ցուցանէր եւ առ իւրոյին ազգն մտերմութիւն լաւազոյն քան զառաջինսն որ նախքան զնա իշխանքն էին . քանզի զմթերս զանձուցն բացեալ բաշխէր հոռոց սպայիցն . եւ յետ այսր ամենայնի եղևոյ վախճանէր :

ԳԼՈՒԽ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ԹԱԳԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ ԵԶԻՏԻ Բ. ՀԱԼԱԾԱՆՔԻ ՔՐԻՍՏՈՆԷՒՑ . ԹԱԳԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ ՀԵՇԱՄԱՅ ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՆՈՐԱ ԸՆԴԴԷՄ ՀՈՆԱՅ ԵՒ ՅՈՒՆԱՅ :

Իսկ ապա յետ նորա Յեզկերտ (Եզիտ) (1) ոմն տիրեալ ամս վեց (2) . որ էր այր ժանտ եւ մոլեկա նութեամբ շարժեցեալ՝ բազում չարեօք մարտնչէր ընդ ազգիս Քրիստոնէից . քանզի յածեալ յայտոյն բռնութենէ՝ տայր հրամանս փշրել եւ խորտակել ըզ կենդանազրեալ պատկերս ճշմարիտ մարդեղութեան Տեառն մերոյ եւ Փրկչին եւ նորին աշակերտացն : Խորտակէր եւ զնշան տէրունեան խաչին Քրիստոսի, զոր ուրեք ուրեք կանգնեալ էին յանուն (նորա) ի պատճառս երկրպագութեան համազոյ Երրորդու .

թեան . քանզի յոյժ ստիպէր զնա մոլորութիւն այսոյն՝ ուս զնել և համբառնալ ընդ վիժին հաստատնոյ . վիժին ինչ ոչ կարէր ստնանել, բայց ինքն առ վիժին խորտակեցաւ : Եւ ի գլուխ մոլորութեանն հասեալ՝ տայր հրաման խողասպանութեան եւ ջնջէր յերկրէ դբազմութիւն անսուրբ անասնոցն արօտական խողից . զի դարձեալ յայս չրջեալ փոխեաց զմիտս նորա մոլորութիւն այսոյն : Եւ ի կատարումն եկեալ՝ մերձենայր վախճան նորա, եւ այնպէս խեղդամահ սատակէր ի բռնութենէ այսոյն՝ զարժանաւորն ընկալեալ զդատաստան ի բոլորեցուն Տեառնէն : Եւ այսպէս դառնութեամբ սատակէր ի կենացն :

Տիրէ դարձեալ փոխանակ նորա Եամ որ է Հեշմ՝ (3) ամս տանն եւ ինն (4) : Եւ աս յառաջնում ամի իւրոյ իշխանութեանն խորհուրդ վատ իմէջ առեալ առաքէր զոմն զօրավար, որում անուն էր Հերթ՝ աշխարհագիր առնել ընդ աշխարհս Հայոց վասն ծանրացուցանելոյ զանուր լծոյ ծառայութեան հարկատրութեան ազգի ազգի չարեօք, որպէս զի դժուարելով ընդ բարեմտութիւնն Օմարայ եթէ անիրաւութեամբ ծախեաց զմթերս դանձուցն, զորս համբարեալէր իշխանացն որ յառաջքան զնա . եւ բազում վտանգ հասուցանէր աշխարհիս՝ մինչգի սակենեցուն հառաչել ի վերայ անհանդիստ նեղութեանցն, յորմէ ոչ գոյր ապրել ումեք յանհարթին

վտանգիցն : Եւ յայնմհետէ սուաւել ծանրացաւ
ձեռն նորա ի վերայ աշխարհիս Հայոց :

Զայնու ժամանակաւ դարձեալ ամբոխ յուզէր ի
կողմանցն հիւսիսոյ. քանզի մեռաւ արքայն Խաղրաց
որ Խաքանն (5) կոչէին : Իրրեւ ետես մայր նորին
որոյ անունն էր Փարսրիթ, հրաման տայր զօրա-
վարին որ Թարմազ կոչէր, զօր բազում գումարել
ի վերայ աշխարհիս Հայոց : Եւ միաբանեալք ելանէ-
ին ընդ աշխարհն Հոնաց եւ ընդ պահակն Ճորայ ընդ
երկիրն Մաքրոաց. աստգատակէին յաշխարհն Փայ-
տակարան . անցանէին ընդ գետն Երասխ յերկիրն
Պարսից, աւերէին զԱրտաւէտ եւ զՔանձակն շա-
հաստան եւ զգաւառն որ Աթշիրագուան կոչի, եւ
զասպատար ոմն Փերոզ (6) եւ զՈրմիզդ Փերոզ :
Եւ ի դիմի հարան զօրքն Իամսցելի, եւ Զառայ ոմն
անուն՝ զօրավար նոցա, կոտորէին զամենեսին ի
սուր սուների, եւ ինքեանք ասպատակէին ի գա-
ւառն Զարեւանդ, եւ սաշարէին զամրոցն որ ան-
ուանեալ կոչի Ամպրիոտիկ . եւ զողխ բանակին եւ
զգերեալսն խորոյն թողուին մերկ ի քաղաքն Արտա-
ւէտ : Եւ մինչդեռ մարտնչէին ընդ ամրոցն Ամպ-
րիոտիկ՝ յանկարծակի գունդ մի ի զօրացն Իամա-
յերայւոց եւ զօրավար նոցին եւ անուն զօրավարին
նոցա Սեթ-Հարաչի, անկանէր ի վերայ բանակի նո-
ցա սահաւ արամբք, եւ զբազումս հորեալ ստտակէր

ի սուր սուսերի իւրոյ, եւ թափէր զգերեալսն խորոյ նոցա: Աղղվաղակի հասանէր դոյժ աղմկին առ զօրսըն որ պահէին զամբոցն Ամպրիտիկ . եւ իբրեւ լուան զչարխան որ հասին ի վերայ նոցա, թողին ըզբերդն, զոր սրաչարեալէին, եւ հասին ի վերայ հինին որ եկեալէր ի վերայ բանակի նոցա: Որում ի դիմի հարեալ նոյն զօրքն՝ հարկանէին ի նոցանէ բազում հարուածս եւ յափշտակէին ի նոցանէ զնշան դրօշին որ էր սպտիկեր պղնձի, զոր դեռ եւս ունին առ ինքեանս գունդ (7) Հարաչեայ իբրև զսրատիւքաջութեան նախնեայ իւրեանց:

Եւ յետ այնորիկ առաքէ իշխանն Խամայելի ըզՄսլիմ՝ զեղբայր իւր բազմութեամբ զօրաց ի թիկունս օղնականութեան զնդին Հարաչեայ: Եւ իբրեւ եկն Մսլիմ եւ ետես, զի ոչ ժամանեաց հասանել ի մարտ պատերազմին . քանզի ստացաւ ըզյաղթութիւնն Սէթն . զի զոմանս հարեալէր ի կոտորման սրոյ, եւ զոմանս փախստական արարեալ եւ զաւար եւ զգերութիւն թափեալ . բազում թըշնամանօք կշտամբեալ խոշտանգէր զնս, եւ կամէր սպանանել . այլ ոչ կարէր յանդիման տալ հրաման . բանզի ազգատոհմն նորա յարուցեալ բարձրացուցանէին զաղաղակ: Եւ ոչ իշխեաց ի կամս անձին իւրոյ . այլ լուս եղեալ արգելոյր ի խորհրդոյ իւրոյ, եւ զառնայր առ իշխանն Խամայելի:

Եւ յետ այսորիկ սկսաւ գոռալ ընդդէմ թագաւորին Յունաց . և յղէր զեսարան առ Ղեւոն կայսր Հռոմոնց գաւնմախի հնազանդութիւն հարկատրութեան : Եւ իրրեւ ոչ ունէր յանձին կայսրն Ղեւոն զիրս պատգամին յղելոյ՝ սրտմտեալ առաքէր զՄալիմ՝ զեղբայք իւր զօրու ծանու ի վերայ աշխարհին Յունաց : Որոյ առեալ զբազմութիւն զօրացն՝ անցանէր ընդ Ալիւկիա յԱսորեոց աշխարհն Միւսիգիոն որ թարգմանի Միջերկրեայք , և երթեալ հասանէր յաշխարհն Բիւթանայեոց , և բանակէր առ եզր գետոյն հզօրագունի որում Սագառիան (8) կոչի : Պատրաստին ապա և զօրքն Յունաց , և զազթ են զրնակիչս աշխարհին յամրոցս և և ի քաղաքս ամուրս յերեսաց Իսմայելի . և և ինքեանք բանակէին ընդդէմ նոցա ի միւս կողմն գետոյն՝ ամրացուցեալ զտեղի բանակի իւրեանց պարկենաւ փոսիւ շրջապատեալ . և այնպէս նստեալ պահէին ոչ սակաւ ժամանակս : Իսկ ապա ի թագաւորէն Ղեւոնէ բազում զգուշութիւն հասանէր օր ըստ օրէ առ զօրավարն Յունաց զի մի նենգութեամբ որսասցի յորոգացթ նոցա . այլ միայն նստեալ պահէացէ զնոսս առանց պատերազմելոյ :

Իսկ նորա ոչ զգուշացեալ ըստ հրամանի կայսերն , բանգի քարոզ կարդացեալ զօրավարին Իսմայելի ասպատակ ախուլ զօրաց իւրոց ընդ կողմանս կողմանս , առնուլ աւար և և գերութիւն բազում , և

դառնալ յաշխարհ իւրեանց : Եւ լուեալ զայս զօրա-
վարին Յունաց՝ հրամայէ զօրաց իւրոց պատրաստու-
թեամբ վառիլ զկնի նոցա : Եւ իբրեւ ելին զկնի
զօրուն Իսմայելի . եւ նոյնժամայն տեսին եւ զգա-
ցին զգալուստ նոցա զկնի իւրեանց . քանզի զօրա-
ցաւ մէգ փոշեզգած ի վերայ նոցա : Եւ նոքա զս-
տուցեալ զաղիս բանակին իւրեանց . եւ զգունդն զօ-
րաց յերիս բաժանեալ՝ կացուցանէին դարանամուտս
աստի եւ անտի . եւ ինքն Մալիմ եւ մասն ինչ զօ-
րացն ընդդէմ նոցա ճակատէին : Իսկ նոքա ի դիմի
հարեալք նոցա անպատրաստ հանդերձ աղիսիւ բա-
նակին իւրեանց, անկան ի մէջ թշնամեացն . եւ յա-
րուցեալ դարանամուտքն ի թաքստեացն՝ ի մէջ
արարեալ հարին զբազումս ի զօրուէն Յունաց կոտոր-
մամբ սրոյ . եւ ինքեանք ասպատակ ախեալ զկող-
մամբքն այնորիւք՝ առնուին զգաւառս եւ զքաղաքս
երկրին այնորիկ, զորոց զթիւ գերեւոցն ասեն աւելի
քան զութն բիւր մարդկան, եւ դարձան բազում
խնդութեամբ յաշխարհն իւրեանց :

Եւ տեսեալ զյաղթութիւնն մեծ իշխանին Իսմա-
յելի՝ բազում խնդութիւն առնէր նախարարօքն իւ-
րովք, և մեծամեծ պատուօք պատուէր զեղբայր իւր,
եւ օրհնէր յոտին նորա զյաղթութիւնն զոր արար :
Եւ զսո աւարին բաշխէր զօրացն, եւ զգերեալն
ստանայր ի ծառայս եւ յաղափմայս, եւ հոնդաստեամբ

դադարէր յամին այնմիկ : Իսկ ի գալ միւսոյ ամին
դարձեալ զոր դումարէր բազում քան զառաջինն, և
տայր ի ձեռս զօրաւարին Մսլիմայ, և առաքէր ի
վերայ աշխարհին Յունայ : Արոյ ուխտ եղեալ երդ-
մամբ չասի եղբօր իւրում ոչ դառնալ առնս մինչեւ
կատարեսցէ զկամս անձին իւրոյ . զի ուխտ եղեալ
էր զայս, բառնալ զթագաւորութիւնն և կործա-
նել զքաղաքն ի հիմանց որ կոչի Արաստանդնուպօլիս,
և զզանազան հիմնարկութիւնս սրբոյն Սովիայ, որ
ի վերնոյն իմաստութենէ շինեցաւ յերկրի տուն
Ատտուծոյ, սղծակից զիցապաշտութեանն շինել տե-
ղի երկրպագութեան :

Եւ զայս ամենայն հաստատեալ ի սրտի իւրում՝
խաղացեալ յառաջ բազմութեամբ զօրացն հասա-
նէր յաշխարհն Յունայ, և բանակէր առ եզր ծովուն
Պոնտոսի ամենայն ազխիւն իւրով : Եւ իսկ և իսկ
խրոխտալով ընդ արբային Աւետնի՝ յգէր դեապան և
և գրէր հրովարտակ առ նս այսպանութեան, յորում
էին բազում ձաղանք, որ ունէր օրինակ զայս « Զի՞նչ
է յամառութիւնդ յոր ապաստանեալ ոչ եկիր ի
հնազանդութիւն հարկատրութեանս մեր . զի ամե-
նայն ազգք սարսեալ դողացին ի մէնջ : Իսկ դու
յո՞վ ապաստանեալ՝ այդպէս կարծրանաս ընդդէմ
մեր . ո՞չ ապաքէն լուար զչարխն զոր ածաք ի վե-
րայ ամենայն թագաւորութեանց որք ընդդէմ դար-

Ճան իշխանութեանս մերոյ, զորս խորտակեալ փրչ-
րեցար իրբեւ զանօթ խեցեղէն, եւ մեր եղեւ ամե-
նայն պարարտութիւն երկրի . քանզի հրամանն
Տեառն եւ խոստումն որ առ հայրն մեր Ղամայէլ, ի
զլուխ ել, եւ զամենայն թագաւորութիւնս վանեալ
պարտեցար: Ամօթ է եւ զայդ ո՞չ տեսեր, սրչափ
վտանգ եհաս ի վերայ երկրիդ քո յաւուրս քոյոյ
թագաւորութեանդ . զի ձեռամբ խնով աւերեցի
զբազում քաղաքս եւ սրով խնով կոտորեցի զբազ-
մութիւն զօրաց քոց . Այլ արդ՝ գիտութիւն լիցի
քեզ զի եթէ ոչ մոցես ընդ հարկատուութեամբ
խնով, ուխտ եղեալեմ՝ երդմամբ, զի ո՞չ տեսից զեր-
կիր ծննդեան իմոյ մինչեւ բարձից զթագաւորու-
թիւնդ քոյ եւ կործանեցից զամրութիւն պարսպա-
ւոր քաղաքիդ յոր յուսացեալք ես, և զանուանեալք
քոյ Սոբիա, որ է տուն երկրպագութեան քոյ, արա-
րից ի լուալիս զօրաց իմոյ, և զխայտ խաչիդ որում
երկրպագես, խորտակեալ ջախջախեցից ի զլուխ քոյ-
զի օգնութիւնք և պարծանք հաւատոյս մեր մեծ են
առաջի Տեառն » :

Զայստսիկ եւ եւս վատթարագոյն նախատինս
յղէր առ Ալեոն կայսր: Իսկ նորա ընթերցեալ զգիրն
այպանութեան՝ վաղվաղակի հրաման տայր Հայրա-
պետին հանդերձ Սինկղիստոսին եւ ամենայն բազ-
մութեամբ քաղաքին մի սրակասեցուցանել զհնչիւն

ժողովարանութեան ի սրտոյն Սաիիայ մինչեւ յերթս
աւուրս : Եւ զղղղեցաւ ամենայն քաղաքն ի տեղի
պաշտամանն ըստ հրամանի կայսերն : Ապա եւ ինքն
թագաւորն յարուցեալ ժամանէր ի սուրբ քաւ-
րանն, եւ զգիր նախատանայն առեալ ի ձեռն՝ տա-
րածեալ առաջի Տեառն ըստ նմանութեան Եղե-
կիսայ յուշ առնելով զբազմախնամ ներողութիւն
Փրկչին մերոյ, զոր ի սկզբանցն սահեաց զոգորմու-
թիւն առ սիրելիս խր : Մաղթէր արտասուօք ըզ-
բորրեցունն Ատուած օգնական լինել, եւ ի վրէժ-
խնդրութիւն հասանել չարատէր թշնամոյն : Յ՛ուշ
առնէր եւ զեպերանս նախատորդւոյն ասելով ըզ-
գաութեան բանն « ո՛րչափ չարացաւ թշնամին ի
որբութեան քում, պարծեցան ատեցողքն ի մէջ
բարեկենդանութեան իւրեանց, եղին անձամբ
անձանց զյաղթութիւն, եւ զայցելութիւնն ի վե-
րուստ ոչ ծանեան » (9) :

Զայս եւ զտյնպիսիս բազումս հեզոցր առաջի
Տեառն խոստովանութիւնս յերկարածգեալ մինչեւ
յերթս աւուրս անձաշութեամբ կատարէր զուխտ
աղօթիցն : Իսկ յետ այսորիկ գրէ հրովարտակ առ
Մալիմ զօրավարն Իսմայելի, որ ունէր օրինակ զայս
« Ընդէ՞ր պարծեցար ի չարութեան հզօրդ՝ զանօրե-
նութիւն, եւ սրեցեր իբրեւ զածելի զնենգութիւն,
եւ առաջի ամենակալին ընդվզեալ մեծարանեցեր »

զապիրատութիւն ի բարձունս խորհեցար զՔրիստոս
սէ Փրկչէն մերմէ եւ զվերընկալ ամբողջ նորա :
Վասն որոյ յուսացեալ յողորմութիւն նորա զոր
նախատեսեր, եթէ հատուցի քեզ փոխարէն չա-
րութեանդ քոյ, եւ զբերանդ սղծութեան զոր բա-
ցեր ի վերայ թաղաւորին թաղաւորաց եւ քաղաքիս
նորա եւ տաճարի փառաց անուան նորա եւ իմ, զի
պահասան եմ Աթոռոյն Քրիստոսի, կարկեսցէ՛ Տէր
ըստ նշովից մարդարէին Ղաւթայ որ ասէ թէ՛
« իսցիին բերանք այնոցիկ որ խօսին զանօրէնու-
թիւն » : Այլ մեք « ո՛չ եթէ յաղեղն մեր պարծիմք,
եւ ո՛չ սրով մերով կեցցուք . այլ աջ Տեառն եւ բա-
զուկ նորա եւ պահպանօղ զօրութիւն լուսոյ երեսաց
նորա » (10) . կարօղ է խորտակել զայնոսիկ որ պար-
ծին յամբարտաւանութիւն իւրեանց իբրեւ գբեզդ,
որ ոչ ածեր զմտաւ երբէք եթէ զորս խողխողեաց
սուր քոյ, եւ կամ գերեցան յերկրէս իմ . խնդրի ա-
րիւն նոցա ի ձեռաց քոյ . քանզի ոչ վասն արդա-
րութեան գործոց քոյ . այլ վասն մերոց անօրէնու-
թեանց թողացոյց զգաւազան մեղաւորաց ածել ի
վիճակս արդարոց . զի զչափ առցուք տկարութեանս
մերոյ եւ խրատիցուք դնալ ըստ կամաց հաճոյից
Արարչին : Այլ դու մի փորձեսցես զՏէր Աստուած
մեր . զի կարօղ է գբեզ ամենայն բազմութեամբ քոյ
մատնել ի խորս ծովուդ ծփելով զջուրս ծովուդ, որ-

պէս զխստասիրտն Փարաւոն մատնեաց խորոց Կարմիր ծովուն : Քանզի գաւազանն Մովսիսի էր, որով դարձաւ ջուրն ի վերայ եգիպտական զօրուն, եւ խորասոյզ կորստեամբ դատեցաւ . եւ գաւազանն այն ունէր օրինակ զամենազօր նշանի խաչին Քրիստոսի որ ի քէն այսօր նախատեալ եղեւ :

Արդ՝ եթէ դառնալով դարձցիս յինէն, ընտրեցեր անձինդ զբարին եւ զօրացդ քոյ . ապա թէ ոչ՝ զօրինչ ստիպիսդ ի խորհուրդ քոյ, արա՛ վաղվաղակի . եւ Տէր արասցէ՛ զբարին եւ զհաճոյսն առաջի իւր, եւ զդատաստան իւր դատեսցի՛ եւ զժողովուրդ իւր փրկեսցէ՛, եւ զնեզիչս մեր կորագլուխ ամօթով դարձուցէ՛ ի մէնջ » :

Իսկ իբրեւ ընթեռնոյր զայս հրովարտակ զօրավարն Իսմայելի, եւ առաւել սրտմտէր բարկութիւն նորա . եւ զայրացեալ գազանարար համբառնայր մարտնչել ընդ հաստատուն վիմին . զի որսացի յորոգայթ իւր ըստ արժանւոյն . զի ի Տեառնէ խստանայր սիրտ նորա : Եւ տայր հրաման զօրաց իւրոց նաւս կազմել . եւ վաղվաղակի կատարէր հրամանն . քանզի զբազում աւուրս պատրաստեալէր զնաւան : Եւ նոյնժամայն մտեալ ի նաւան ամենայն աղխիւն իւրեանց՝ երթեալ մերձենայր ի քաղաքն : Իբրեւ ետես կայսրն Ղեւոն զբազմութիւն զօրացն անտառացեալ ի վերայ ծովուն, տայր հրաման կազմել ըզ

վանդակակապ կազմած երկաթեղէն սլարաօլին և աղխել զդուռն շղթայագործ ամրոցին : Եւ ոչ ումեր ետ պատերազմել ընդ թշնամեացն . քանզի մնայր ի վերուստ լինել այցելութիւն նմա եւ վրէժխնդրութիւն ըստ գործոց իւրոց : Եւ խնդոյն հրամայէ Հայրապետին հանդերձ սինկիլիտոսին եւ ամենայն բազմութեամբ քաղաքին կատարեալ և ջերմն հաւատով առնուլ ընդ ինքեանս մարտակից զանյաղթելի եւ զպայծառացեալ նշան խաչին Քրիստոսի : Եւ ինքն թագաւորն ընդ ամենայն բազմութեան բառնայր զանսարանի յաղթութիւնն ի վերայ ուսոցն . եւ ժողովուրդն զհնչիւն փառատրութեանն բարձրացուցանէին ի վեր, եւ զբուրումն անուշահոտութեան խնկոցն, եւ զպայծառութիւն մոմեղինացն եւ ջահիցն առաջի եւ զկնի բերելով ի պատիւ յաղթող եւ սրատուական խաչին : Եւ բացեալ ըզդուռն քաղաքին՝ ելին արտաքս ամենայն բազմութիւն համբարձեալ զնշան խաչին ի վերայ ջուրցն ստելով « ժգնեա՛ մեզ Քրիստոս՝ Արդի Աստուծոյ Փրկիչ աշխարհաց » : Եւ զսյս բարբառ երեքկին առաքեալ ի վեր յերկինս՝ հարկանէր նշանաւ խաչին զջուրս ծովուն՝ զրոշմելով ի վերայ զտէրունեան գիծն :

Եւ նոյնժամայն զլրդեալ խորք ծովուն ի զօրութենէ սուրբ խաչին՝ եւսայոց ի վեր զաղիս իւր ուժ

դին շարժմամբ, եւ սաստիկ նաւարկութիւնք լինէ-
ին եւ մեծ խորտակումն զօրացն խանայելի, մինչեւ
մեծ մասն զօրացն ընկղմէր ի ջուրս ծովուն եւ ըստ
ժարաւոնեան զօրուն զծովտպատիժ բարկութիւնն
կրեաց: Եւ զմասն ինչ մնացեալ զօրուն ի տախտակ-
արն՝ տարեալ հանէր յայնկոյս ծովուն յաշխարհն
Թրակացոց, եւ զմասն ի կղզիս հեռաւորս վարեալ
ընկենոյր. քանզի էին բազմութիւն զօրացն աւելի
քան զյիսուն բիւր տրանց: Իսկ որ ի վտանգաւոր
նեղութենէն զերծան ի ցամաք՝ ոչ եղև ձեռնամուխ
մատնել ի սուր տնողորմ. այլ ետ հրամանս սրահել
զնոստ պաշարմամբ, զի ոչ ուրեք գոյր հնար ելանել
նոցա ի խնդիր կերակրոց: Եւ սով մեծ լինէր ի բա-
նակին նոցա մինչեւ սպառել զձիս եւ զջորիս: Այս
յետ այնորիկ ձեռնամուխ լինէին ի հարձս եւ ի ծա-
ռայս փողոտել եւ ուտել զի լցցեն զսովառութիւնն
խրեանց: Իսկ առաւ բազում աղերսանօք աղաչէր
զԱ եւոն կայսր առնել տղորձութիւն ընդ նմա եւ թո-
ղուլ ի պաշարմանէն. քանզի մնացին սակաւք ի բազ-
մաց:

Իսկ թագաւորն Ա եւոն զմտաւ անէր զայն, զի Տէր
հատոյց զվրէժխնդրութիւն թշնամեացն, արար
ողորմութիւն մեծ ի վերայ նոցա, եւ կոչէր զնա
առ ինքն, եւ խօսէր ընդ նմա բազում դատաստա-
նօք: Յո՛ւշ առնէր և զանամօթ լրբութիւն նորա թէ

ընդէր արդեօք կամեցեալ յարձակեցար ի վերայ երկրիս մերոյ, և յանխնայ կոտորեաց սուր քոյ զզօրս իմ, եւ վարեցեր զընակիչս քաղաքաց խնոյ ի դէրութիւն : Եւ արդ՝ կենդանի է Տէր՝ զի որդի մահու ես դու, եւ ո՛չ ես արժանի կենաց . այլ որովհետեւ զգատաստան իմ Տէր դատեցաւ, եւ դարձոյց զանօրէնութիւն քո ի զլուխ քոյ, եւ զարիւն անձանց անմեղաց խնդրեաց ի ձեռաց քոյ . ես ո՛չ մխեցից ըզ ձեռս իմ ի քեզ եւ ո՛չ դատեցայց զքեզ ըստ արժանեաց, զի ահա՛ անձն քոյ ի ձեռին իմ է եւ իշխան եմ ի վերայ ձեր սպանանել եւ կեցուցանել . բայց ո՛չ մեոցիս, այլ ե՛րթ, սբատմեա՛ զմեծամեծս Աստուծոյ զօրութեանցն զոր տեսեր » :

Պատասխանի ետ Մայիմ կայսերն և ասէ « զի՛նչ կարացից խօսել առ այդ առաջի քո . զի արդարեւ ո՛չ եմ արժանի կենաց . զի ոչ են սակաւ յանցանք իմ զոր զործեցի ընդ երկիր քոյ . այլ զու մեծ արարեր զորժամութիւն քոյ առիս ապրել անձին խնոյ . քանզի սխալանաց խնոյ ես ինձէն վկայեմ : Այլ որովհետեւ անկաւ ի սիրտ քոյ ողորմութիւն առնել ի վերայ իմ, արձակեա՛ զիս ի տեղի իմ, եւ ուխտեցից առ քեզ ոչ եւս ելանել ի սրատերազմ » : Եւ հրամայէր նմա զխնդիրն : Իսկ նորա սրատրաստեալ՝ մտանէր ի նաւ, ուչ եղեալ անցանէր ընդ Միջերկրեայսն, եւ դառնայր յերկիր իւր մեծաւ ամօթով :

Ապա երանելին ընդ առաջ նորա ի բաղաբայ քաղաքայ վայելք եւ ճշովք եւ զճակատ հարկաներով եւ զմոխիր ցանկերով ի վեր : Իսկ նորա ամօթով մեծաւ կորագլուխ եղեալ յանդիման լինէր, եւ ի նոցանէ բազում կշտամբանօք կշտամբէր . եւ ոչ ինչ աւելի սրտասխանի առնէր, բայց զայն եւ եթ ասէ « ո՛չ կարէի ընդ Աստուծոյ կռուել » : Եւ յետ այսորիկ գնաց ի տուն իւր, և ոչ արկ սուր ընդ մէջ իւր մինչեւ ցօր մահուան իւրոյ :

Յայնմ ժամանակի առաքէ իշխանն Իսմայելի Հեշմ՝ ի վերայ աղղիս Հայոց զՄրվան՝ որդի Մահմետի փոխանակ Սեթայ որում Հարաշ կոչէին (12) : Իբրեւ հասանէր Մրվան ի քաղաքն Դուխն՝ յանդիման լինէին նմա նախարարք Հայոց : Եւ խօսի ընդ նոսա բանիւք խաղաղութեան . եւ կոչէ առ ինքն զԱշոտ՝ որդի Վասակայ ի տանէ Բաղրատունոյ, եւ տայր նմա իշխանութիւն պատրկութեան ի վերայ աշխարհիս Հայոց հրամանաւ Հեշմայ, եւ բազում պատուով պատուէր զնա : Իսկ իմացեալ որդւոցն Սմբատայ զպատիւն Աշոտոյ զի մեծացաւ անձն նորա յաչս Հեշմայ եւ զօրավարին Մրվանայ . եւ յոյժ խեղութեամբ կէին ընդ նմա, մինչև հասանէր զըթտութիւն նոցա յականձս որդւոցն Մահմետի : Եւ վաղվազակի հրամայէ ունիլ գնտա, եւ առաքէր առ իշխանն Իսմայելի զԳրիգոր եւ զԲաւիթ որք էին ի

առհաս Մամիկոնեան . եւ գրէր ամրաստանութիւն
 զնոցանէն թէ՛ հակառակք և խաղմարարք են իշխա-
 նութեանս Աշոտոյ : Եւ հրամայէր տանել զնոսա յէ-
 մանն կոչեցեալ որ է անապատ, և դնէր զնոսա ի կա-
 լանս բանտի մինչեւ ցլխիտճան կենաց իւրեանց :

Իսկ իբրև հաստատեցաւ իշխանութիւն պատրիու-
 թեան Աշոտոյ, երթայր առ իշխանն Դամայելի վան-
 բռնութեան աշխարհիա . զի յերից ամաց եւ անդր
 արդեւեալէր զնախարարացն Հայոց եւ նոցին հեծե-
 լոցն զխածիթայն : Եւ յանդիման լինէր Հեշմայ .
 խօսէր առաջի նորս բանս արդոյս եւ իմաստունս :
 Եւ մեծացուցանէր զնա ըստ արժանի, կատարէր ըզ-
 խնդիր նորա, եւ տայր հրաման կշռել ի ձեռս նորս
 ամի ամի հարիւր հազար զերից ամացն : Եւ յայնմ
 հետէ յառուրս իւրոյ իշխանութեան անխախտ
 գայր նոյն սակ արծաթին ամենայն հեծելոցն (13) :

Յետ այսորիկ զօր քաղուամ գումարէր Մրվան՝ որ
 դի Մահմետի, եւ առնոցր ընդ իւր գիշխանն Աշոտ
 հանդերձ նախարարօքն և նոցին հեծելովք : Եւ միա-
 բանեալ ասպատակէին յաշխարհն Հոնաց : Եւ մար-
 տուցեալ ընդ քաղաքին (թերեւս Թարգու), հարին
 զզօրս քաղաքին եւ առին գքաղաքն : Իբրեւ տեսին
 բնակիչք քաղաքին զհէնն որ զօրացաւ ի վերայ նո-
 ցա, և զի առաւ քաղաքն, քաղումք ի քաղաքացւոցն
 զինչս իւրեանց խորոց ծովուն մատնէին եւ ծովա-

վէժ խեղզամահ առնէին : Իսկ զայլ բազմութիւն և զաւարն առեալ զօրացն Իսմայելի հանդերձ իշխանուն Աշոտով՝ դառնայր Մրվանն ի կողմանցն Հոնայ մեծաւ յաղթութեամբ և բազում աւարաւ : Եւ իբրեւ հասանէր իշահաստանն Պարոտա՝ որոշր ի գերեւոյն և յաւարէն հնգեակս, և առաքէր իշխանին իւրեանց Հեշմայ, և զգացուցանէր նմա զիրս յաղթութեանն :

Իսկ նորա ընկալեալ զընծայս աւարին՝ մեծապէս շնորհակալութիւն մատուցանէր Մրվանայ և զօրաց նորա, և նախատէր զեղբայրն Մսլիմ օրինակ բերելով զքաջութեամբ յաղթութիւնն Մրվանայ : Իսկ նորա պատասխանեալ ասէր « ինձ ոչ էր մարտ պատերազմի ընդ մարդկան այլ ընդ Աստուծոյ . բայց նմա ընդ անբան անասունս » : Իսկ Մրվանն զմնացեալ աւարն հանդերձ գերեւելովքն բաշխէր զօրացն իւրոց . տայր մասն Աշոտոյ և այլոց պատուաւոր նախարարացն ծառայս և աղախնայս : Եւ ինքն տիրեալ ի վերայ աշխարհիս՝ խաղաղացոյց զամենայն յարձակմունս թնութեան, և զգործողս անիրաւութեան, զզաւազական և զգողն և զթշնամիան բարեկարգութեան ծայրակոտոր արարեալ ոտիւք և ձեռօք՝ փայտիւ դատապարտէր խմահ : Եւ լցեալ տասն և ինն ամ Հեշմայ՝ ստառակէր (14) :

Եւ տիրէ փոխանակ նորս Վլիթ (15) ամ մի և

կէս : Եւ նա էր սյր սնդակազմ՝ ուժով զօրութեան .
և վարէր ըմբշական մենամարտութեամբ . և ուր ու-
րեք ընէր զարութիւն զօրութեան ուժոյ՝ առաքէր՝ առ-
ինքն տանէր . զի վորձ անձին իւրոյ դոցէ : Վարէր ընդ
նմին արբշուութեամբ յանարդեւ գիճութեան իգա-
խաղութեան : Իսկ համատոհմ՝ նախարարացն տեսեալ
զզորձ իշխանին իւրեանց, զի վարէր անախտան զազ-
րալից սղծութեամբք՝ հարցին ցհաւատարխան հաւա-
տոյն իւրեանց որ անուանին ի նոցունց կուռայք (16)
եթէ ո՛րպէս խորհիցեն վասն նորա : Իսկ նորա սրա-
տասխանի տուեալ նոցա ասեն « որովհետեւ անար-
գեաց զպատիւ իշխանութեանս մերոյ, եւ էանց ըստ
հրաման օրէնագրին մերոյ, եւ վարեցաւ զազրալից
սղծութեամբ, արժանի է մահու, մեռցի » : Իսկ
նորա ըստ հրամանին զոր ընկալան ի կուռայիցն՝
մտեալ յարքունական սպարանս՝ գտին զնա թմբ-
րեալ գինեզեղխութեամբ, եւ սպանին զնա սրով,
եւ փոխանակ նորա կացուցին զՍուլէյման (17) ոմն
ի նոյն ազգէ յարքունեան տոհմէ :

Իսկ Մրվանն իբրև լուաւ զմահ իշխանին իւրեանց
Վլթի՝ վաղվաղակի կազմեալ զզօրս իւր, եւ թողոյր
յաշխարհիս Հայոց գիսահակ՝ որդի Մսլիմի . եւ
ինքն հանդերձ ամենայն բաղմութեամբն զօրաց եր-
թեալ պատերազմէր ընդ ազգին իւրում, որպէս թէ
քինախնդիր եղեալ մահուանն Վլթի եւ որդւոյ նո-

րա : Եւ զովմանս ի տոհմէ սպանելոցն դտեալ յան-
կուցանէր առ ինքն. և զամենայն արս ազգատոհմի
իւրոյ ժողովեալ առ ինքն : Եւ բազում այլք յոր-
դուցն Իսմայելի միարանեալք՝ լինէին բանակ մեծ, և
խաղացեալք յառաջ՝ անցանէին ընդ մեծ գետն
Եփրատ, եւ յանդիման լինէին միմեանց մերձ ի
սահմանս Գամասկեսոյ ի կոչեցեալն Ռուսիսոյ :
Անդ ճակատեալք ի սրատերազմ՝ աւուրս բազումս՝
հարկանէին ի միմեանց բազում հարուածս : Եւ
իբրեւ լինէր օրն ընդ երեկս, իբրթէ մերձենալ ժամ
յետին աղօթիցն, ի ըսց կային ի սրատերազմելոյ, և
նստեալ ըսյին զանկեալսն ի միմեանց . եւ ամիտ-
փեալ զգլխակունսն տային գերեզմանի ասելով առ
միմեանս « մի ազգ եմք, մի ընդու, եւ մի իշխանու-
թիւն, այլեւ եղբարք եւս, եւ ընդէ՛ր խողխողեմք
զմիմեանս սրով » : Եւ զայս ասացեալ՝ առ վաղիւն
ժամ տային սրատերազմի . եւ մարտ սրատերազմին
յերկարեալ ի մէջ նոցա : Եւ յաղթահարէր Մովսէս
զմիւս կողմն եւ սպան զՍուլէյման, և կալաւ զիշխա-
նութիւնն ինքն ամս վեց :

Եւ զայն (18) ժամանակս իշխանութեան իւրոյ
ոչ զաղարէր սրատերազմն յորդուցն Իսմայելի. քան-
զի սաշարէր Մովսէսն զբազայն Գամասկոս, եւ
մարտ եղեալ խորտակէր զգրունս երկաթ խ. եւ ըզ-
բնակիչս բազաքին զորդիսն Իսմայելի որք միանգամ

յարութիւն հասեալէին՝ ի չորս ցիցս սրկեալ՝ տաչէին զդէմն նոցա դործովք հիւսական սրոց, եւ այնպէս դառնութեամբ սատակէին ի կենաց : Եւ զկանայս յղիս հերձուին ընդ մէջ : Եւ զմանկունս արուս դնէին ի մէջ որմոցն միջով չափ, ի վերայ անցուցանէին զորմնս եւ այնպէս չարամահ սատակէին ի կենացն . եւ զազջկունսն որ ոչ գիտէին զանկողին արուի, սոյնպէս վարէին ի գերութիւն եւ զայլ խառնիճազանճ բազմութիւնն . քանզի վրէժխնդրութիւն Տեառն էր ի վերայ քաղաքին վասն յաճախութեան չարեաց նոցա :

Աստանօր ընու մարգարէութիւնն Ամովսայ որ ասէ « այսպէս ասէ Տէր Տէր ի վերայ երկից ամբարըշտութեանցն Գամասկեաց, եւ ի վերայ չորիցն ոչ դարձայց ի նոցանէն իտխանակղի հերձուին զյղիս Գաղատապւոցն սղոցօք երկաթեօք : Եւ առաքեցից հուր ի տունն Աղայելի եւ կերիցէ՛ զհիմունս որդւոցն Աղերայ : Եւ խորտակեցից զնիգս Գամասկեաց, եւ սատակեցից զբնակիչս դաշտոցն Ովլայ, եւ կոտորեցից զազգն ամենայն յարանց Խառանայ . եւ զերեայի՛ ընտիր ժողովուրդն Ասորուց » (19). քանզի ի բնակչաց Խառանու եհաս նմա կործանումն ըստ մարգարէին ձայնի :

Բայց արժան է ի խնդիր լինելեթէ զիս՝ որ մարգարէս գրողրիցն ամբարըշտութիւն երիս ի վերայ յայտ-

ներով՝ ի վերայ բերի, զչորորդն լինել հրաժեշտ բար-
կութեանն Տեառն : Թուի ինձ բաղմարեղուն չարու-
թեամբ՝ լցեալ քաղաք ամբարշտայն. քանզի ախտա-
ցեալք մտօք և զգայութեամբ և սրտիս՝ կատարէին
զերկունս մահու մտայն և զգայութեանց զչարու-
թեանցն առատագոյն ծնունդս զսպանութիւնն, զչա-
րութիւն ընչից եւ զհեշտ ցանկութիւնն : Եւ չորորդ՝
զի ոչ միայն ոչ ակն ունէին այցելութեանն Աստու-
ծոյ, այլև պատճառ ևս չարեացն զոր զործէին, հա-
մարէին զնա որ ամենայն բարութեանց է աղբիւր :
Եւ այն էր որ զներողութիւն քաղցրութեանն Աստու-
ծոյ անդառնալի շարժմամբ շարժէր առ ցասումն ամ-
բարշտութեանցն :

Եւ մինչդեռ ամբոխ աղմկին զօրացեալ յաճախէր
ի մէջ որդւոցն Խամայելի վասն անհատ պատերազ-
մին, յայնժամ զերծեալ որդիքն Սմբատայ ի կա-
լանաւոր պատանդէն. քանզի արձակեցան հրա-
մանաւ Վլիթի ի բանտէն : Բայց յառաջքան զգալ նո-
ցա յաշխարհէն Ասորւոց սպանաւ Վլիթ, եւ արգե-
լան անդէն յաշխարհին զի ոչ որ համարձակեաց նո-
ցա ելանել յաշխարհէն : Ապա իբրեւ յաճախեաց
պատերազմն ի մէջ նոցա, յայնժամ զերծեալ ան-
կան ի Հայս : Եւ իբրեւ հասին յաշխարհս Հայոց, յետ
սակաւ ինչ ժամանակի երթեալք ի կողմանս Վաս-
պուրական աշխարհին՝ խոշտանգանս եւ տաղնասք

մեծ յարուցանելին ի վերայ երկրին , եւ հարկապա-
հանջ բռնութեամբ վտանգէին զնոսա մինչեւ հաս-
նէր բողոք աշխարհիս առ հրամանատարն Խաահակ՝
որդի Մսլիմի . եւ արգելոյր զնոսա ի գործելոյ զապի-
րատութիւնն :

Ապա իբրև զիրս մարտամբոխ ժամանակին տե-
սին, սկսան վերստին հակառակ լինել իշխանութեանն
Աշոտոյ . եւ ամենայն ուրեք ջանային դայթակղու-
թիւն զնել անձին նորա: Եւ յարձակեալ ի վերայ նո-
րա զիշերի զիէր ի հանգստեան, և զչորսն իւր սփռեալ
զգաւառան, կամէին սպանանել զնա . այլ զգացեալ
սահապանքն՝ ազդեցին իշխանին զհէնն որ եհաս ի
վերայ, և փախատական եղեալ ապրէր ի ձեռաց նոցա.
Իսկ նոցա լցեալ բազում աւարաւ ի գանձուց իշխա-
նին Աշոտոյ՝ դարձան ի հետոյ նորա: Իսկ նորա իմա-
ցեալ զղաւաճանութիւն նոցա, զի յաւուրս խռովու-
թեան վրէժխնդրութիւն չարութեան յուղէին առ-
նուլ ի նմանէն, անձնապահ լինէր ի նոցանէն աւուրս
ինչ : Եւ ժողովէր զաղխս տան իւրոյ յամրոցն Ռա-
րիւնից, եւ զտիկինն եւ զամենայն ընտանիս իւր . եւ
թողոյր ի վերայ սահապան զամրոցն սահել : Եւ
ինքն անցեալ զնայր յաշխարհն Ասորոց առ իշխանն
Խամայելի Մրվան առ ի զեկուցանել նմա զիրս աղմ-
կին որ ի մէջ նորա և նախարարաց իւրոց : Եւ իբրև
եհաս Պատրիկն զօրօք իւրովք ի տեղի մարտին, բա-

զում յաղթութիւն լինէր զօրացն Մրվանայ եւ խորտակումն հակառակորդաց նորին . քանզի լուան ըզհամբաւ գալստեան նորա , եթէ եհաս պատրիկն Հայոց ի թիկունս օգնականութեան , եւ ունի ընդ իւր ընտիրս հեծելոցհնդեռասան հազար արանց վառելոց : Եւ զայս լուեալ հակառակորդացն Մրվանայ՝ լքան ի պատերազմէն , եւ հարուածք մեծամեծք եղեն յաւուր յայնմիկ . եւ պարտասեալք ի պատերազմէն՝ առ փոքր մի դադարեցին :

Եւ զայն ժամանակ յորում էր իշխանն Աշոտ յերկրին Ասորոց , կայոցց որդին Մսիմի ի վերայ զօրացն Հայոց իշխան՝ զԳրիգոր ի տանէ Մամիկոնեան փոխանակ Աշոտոյ : Իսկ Մրվանն տեղեկացեալ զամբաստանութիւնն զորդոցն Սմբատայ եւ զոր ինչ արար ընդ նա Դաւիթ՝ եղբայր Գրիգորի , յէր դեսպան առ որդին Մսիմի Իսահակ որ էր հրամանատար աշխարհիս Հայոց . եւ հրամայէ ունիլ զԴաւիթ եւ տալ ի ձեռս Օբբայի ումեմն զի դատապարտեսցէ զնա որպէս եւ հրամայեալէր վասն նորա : Եւ նա իբրեւ ընկալաւ զհրամանն՝ ոչ կարաց յապաղել սյլ նոյնժամայն կոչեաց նենդութեամբ ունիլ զնա , եւ տայր ի ձեռս անողորմ դահճի , զոր առեալ կապէր դառն կասաւնօք , եւ զնէր ի կալանս բանտի աւուրս ինչ : Եւ զրէ առ Մրվան եթէ զինչ հրամայեսցէ : Եւ տուեալ հրաման ծայրակոտոր առնել

ոսիւք եւ ձեռօք, եւ փայտիւ դատաւարտել իմահ :
Եւ սցսպէս ողորմելի եւ ծանականաց (արժանի) մա-
հու վճարէր ի կենաց. զոր ոչ ասացաւ հաճոյ Աստու-
ծոյ բարք ատելութեանն զոր ունէին առ միսեանս :
զի արդարեւ չար սերմանցն չար արդիւնաւորութիւն
ըստ ասոյի բանին :

Եւ իբրև այս չարիք ի դուխ ելանէին՝ դարձեալ
հաստատէ զիշխանութիւնն Աշոտոյ Մովան, և առա-
քէ զնա մեծամեծ սլատուօք յերկիրս Հայոց : Եւ
յայնմհետէ ոչ դադարէր Գրիգոր յերկնելոյ զհակա-
ռակութիւն վասն քինախնդիր վննելոյ կորստեան
եզբօրն, թէպէտև վասն երկիւղի բռնաւորացն առ-
նէր խաղաղութիւն ընդ Աշոտոյ բանիւք միայն . այլ
սրտիւ ոչ մօտեցաւ զհետ իշխանութեան նորա .
քանզի սպասէր հասանել ժամու, յորում հասանէր
կամացն խորհրդի : Եւ մինչդեռ տակաւին երկարէր
մարտ սրատերազմին ի մէջ նոցա՝ յայնժամ խորհե-
ցան ամենայն նախարարք աշխարհիս ընկենուլ զլուծ-
հնազանդութեանն եւ ասլատամբել եւ ի բաց կալ ի
հնազանդութենէն Դամայելի : Յոր խորհուրդ յոր-
դորեաց զնոսա ի Մամիկոնեան տոհմէ : Եւ զայս
խորամանկութիւն նիւթէր վասն հանելոյ զիշխանու-
թիւնն յԱշոտոյ : Եւ եկեալ ամենայն նախարարք
Հայոց առ իշխանն Աշոտ՝ հարկեցուցանէին զնա
կամակցել եւ միաբանիլ անօգուտ խորհրդին :

Եւ տեսեալ իշխանին զմիաբանութիւն նախարարացն և նոցին հեծելոց, զի առ հասարակ յեղեալքէին զհետ անօգուտ խորհրդին, վարանէր յանձն. և կոչեալ զմի մի ի նախարարաց իւրոց՝ բազում բանիւք թախանձէր ոչ մտանել ի գործ ապիրատութեանն զի ասէր « ո՞վ եղբարք՝ ոչ տեսանեմ խոհական մտաց զգործ անզգայութեանդ, այլ անուղղայ խորհուրդ եւ բանս տարասպարտս . քանզի ահա՛ նուազունք են զօրքս մեր ի մէջ բռնութեանն Խամայելի, եւ ոչ կարեմք զդէմ ունիլ զօրաց նոցա, եւ ոչ զերկիր մեր հանել ի բերանոյ վիշապացն : Եւ միայն աշխատութիւն և վտանգ հասուցանեմք ի մտածմունս մեր . այլ եթէ կամիջիք ընդունիլ զխրատ իմ, ոչ արասցուք զբանդ զայդ, և հարկեսցո՛ւք նոցա որպէս ցարդ ևս, և կալցո՛ւք զստացուածս մեր, զայգիս, զանտառս եւ զանդաստանս մեր » : Եւ ոչ կամեցան ընդունիլ զխրատ իմաստութեանն նախարարքն Հայոց . այլ դիմադարձեալ ասեն « եթէ ոչ միաբանեսցիս ի խորհուրդս մեր՝ ո՛չ մնասցէ առ քեզ եւ ոչ մի որ ի զօրաց քոց . չկարեմք ժուժկալել տաղնապիս յորում կայ երկիրս Հայոց » : Իսկ ապա հաւանեալ ահամայնութեամբ իշխանին Աշոտոյ՝ առնէր միաբանութիւն ընդ Պրիգորի և ընդ այլոց նախարարացն, և դնէին դաշինս ուխտի առ միմեանս միջնորդութեամբ տէրունեան նշանին աննենդ պահել զսէր միաբանութեանն :

Եւ իբրեւ զայս դաշինս հաստատէին, մեկնէին ի հրամանատարէն որ ի վերայ աշխարհիս, և երթեալք ապաստանէին յամուրս աշխարհին Տայոց հանդերձ ամենայն ընտանեօք իւրեանց եւ ամենայն աղխիւք. եւ ապաստանեալք առաւել ի զօրս արքային Յունաց որ էին ի կողմանս Պոնտոսի . քանզի էր ի մէջ նոցա ուխտ խաղաղութեան հրամանաւ կայսերն Արտանդնի : Եւ ամենայն որդիք յանցանաց երթեալ խառնէին ի դունդ ապաստամբեանն որք ոչ ճանաչէին զերկիւղն Աստուծոյ եւ ոչ զահ իշխանաց, եւ ոչ զպատիւ ծերոց. այլ իբրեւ այլազգի եւ օտարացեալ՝ ասպատակ ախռեալ գերէին զեղբարս և զազգակիցս իւրեանց, և բազում աւարառութիւնս անէին խոշտանդանաւք եւ դանիւք տանջանա ւժեալ ի վերայ եղբարց իւրեանց :

Յաղագս որոյ ստրջացեալ ներողութիւնն Աստուծոյ՝ բակեաց զմխարանութիւն նոցա. զի և ոչ զամն ողջոյն յաջողեաց նոցա զգործ ապիրատութեանն. այլ անդէն ի մօտոյ մեկնեալ ի նոցանէն իշխանն Աշոտ՝ գայր հասանէր ի գաւառն Բազրեանդ ի գլուղն Հաղբ եւ ոմանք ի նախարարացն ընդ նմա . և կամէր մխարանիլ ընդ որդիան Խամայելի : Անդ ուրեմն նենդեալ նախարարքն որ ընդ նմայն էին՝ զեկուցանէին չարասէրն Քրիզորի զիրս խորհրդին : Իսկ նորա զվաղն ջուց խորհեալ զաւսձանութիւն ի զլուխ կամեցեալ

տանել, վաղվաղակի կաղմէր զգօրս խւր, եւ Հետա-
մուտ եղեալ զկնի նորա՝ իբրեւ ազուս ընդ լերինս
ընթացեալ հասանէր ի գիշերի ի վերայ նորա, եւ
պաշարէր զկայս հանդատեան նորա՝ զխտացեալ
զերկմտութիւն զօրաց նորա զի ոչ եկին ի թիկունս
օգնականութեան : Եւ ըմբռնեալ զնա՝ տայր ի ձեռս
ծառայիցն Պաւթի, եւ հրամայէր բառնալ զլուսաւո-
րութիւն աչաց նորա . եւ ստուերամած խաւարաւ
նսեմացուցանէր զբոլոր աշխարհիս պարծանս . եւ ի
խոր տխրութեան պարտիակէր ոչ միայն զանձն նո-
րա, այլ եւ զամենայն համատոհմ՝ նախարարս ազ-
գին խւրոյ : Արոյ յետոյ իրազեկ եղեալ՝ ոչ ինչ կա-
րացեալ օգուտ գործել . այլ նստեալ միայն ողբովք եւ
աշխարանօք լային զի անկեալ կործանէր պսակն
պերճութեան ի զլխոյ նոցա . եւ յայնմհետէ բառ-
նայր փառք ազգիս Հայոց :

Իսկ բարեգրութն Պրիզոր որսէս ի մեծ արխու-
թենէ դարձեալ, անկանէր ի քաղաքն Աարնոյ . եւ
առաքէր ի կողմանս կողմանս աւետիս զյազթու-
թեան խւրոյ : Եւ ոչ յետ բազում աւուրց հասանէր
ի վերայ նորա դատաստանն Սատուծոյ ըստ արժա-
նի գործոց խւրոց . քանզի ուռուցեալ որովայն նո-
րա՝ ուժգին վտանգիւ տազնապէր զանձն նորա, եւ
այնպէս սատակէր իկենաց անյիշատակ բարձեալ
ի միջոյ : Եւ փոխանակ նորա կացուցին իշխան

զեղբայր նորին զՄուշեղ սակաւ ինչ ժամանակս :

Իսկ Աշոտոյ կալեալ զիշխանութիւն ամս տասնեւ եօթն իսառաւորապէս պատուով քան զառաջինան, որ նախ քան զամենայն իշխանսն որ յառաջքան ըզ նա, հանդիպէր դաւօղ նենդութեանն . եւ կեցեալ յետ այնորիկ ամս տասներեք՝ վախճանէր բարեօք ծերութեամբ, եւ եղեալ ի տապանի իսառաւորապէս ի կայս հանգստեան իւրոյ ի դիւրն Քարիւնս :

Կայ եւ մեզ դառնալ յառաջին շարակարգ պատմութեանս : Քանզի մինչդեռ Մովսէս ունէր զիշխանութիւնն Իսմայելի, եւ մարտնչէր ընդ իւր ազգին . դարձեալ այլ մոլեկան հուր հրդեհի բորբոքէր ի կողմանց Արեւելից յերկրէն Խորասան աշխարհին : Քանզի իրրեւ տեսին ամենայն նախարարք որդւոցն Իսմայելի զի զօրացաւ ի վերայ նոցա անհանդուրժելի վտանգ յիւրեանցայոցն՝ ջանային զապրիլ անձանց դտանել . յորոյ ոմանք ի նոյն տոհմէ յօրէնրս զրին իւրեանց հատուածեալք՝ իախստեայ անկանէին ի Խորասան յաշխարհն, եւ թագստեամբ կէին անդ ժամանակս ինչ : Ապա յետ այնորիկ միաբանեալ զգօրս Խորասան աշխարհին՝ կացուցանէին զօրավարս ի վերայ նոցա զԱհաթբա եւ զԱրուՄսլիմ ոմն որ էր խորամանկ յաստեղագիտական աղանդն : Եւ սոքա միաբանեալք սպանին զհրամանատար աշխարհին, եւ զգօրս նորա յինքեանս դար-

ձուցեալ եւ զայլ բազմութիւն խառնիճաղանճիցն աշխարհին, որք տազնապեալ էին յանհնարին բռնութեանէ հարկապահանջիցն, սկսան սակաւ յարձակիլ ի կողմանս Ասորեստանի . որոց ընդդէմ երթեալ զօրքն Մրվանայ՝ ոչ կարէին զդէմ ունիլ այնմ ամբոխին զի ի Տեառնէ էր խորտակումն իշխանութեան նորա : Եւ զբազումս հարեալ սատակէին եւ զայլն փախստական առնէին գունդք Արդլայիցն որ կոչին որդիք Հեշմայ : Եւ ինքեանք յառաջ մատուցեալ անցանէին ընդ գետն Տիգրիս, և նուաճէին զբազումքաղաքս հնազանդեալ ընդ նորօք . եւ զամենայն զօրս զոր միանգամ առաքէր Մրվան ընդդէմ նոցա , խորտակեալ ջախջախէին , եւ ցմե՛ծ բանակետոն Տաճկաց (20) Ակողա (21) զամենեսեան հնազանդէին :

Իսկ բնակչացն Ակողայ եւ Բասրայ տեսեալ ըզբռնութիւն զօրութեան նոցա, ձեռնտու եղեն և յաւելան ի զօրս նոցա : Զոր զգացեալ Մրվան՝ տազնապաւ մեծաւ վարանէր, եւ բացեալ զխանութս գանձուցն արբունեաց՝ սփռէր զօրացն : Եւ վառեալ զինքն բազմութեամբ զօրացն՝ ելանէր ընդդէմ նոցա : Եւ իբրեւ հասանէին առ միմեանս եւ յարդարէին ճակատ առ ճակատ եւ խառնէր սլատերազմն , բազումք լինէին վիրաւորք ի կողմանցն երկոցուն, եւ անթիւ դիակունք դաշտացն տապատտ անկանէին .

եւ յերկարածդէր պատերազմն ի մէջ երկոցունց մինչեւ ի գլուխ ելանել ամին այնմիկ : Իսկ ի վերջա նալ ամին վեցերորդի իշխանութեանն Մրվանայ՝ հասանէր ի վերայ նորա վրէժխնդրութիւն յԱստուծոյ խնդրել ի ձեռանէ նորա զարիւն զոր եհեղ յազդէն իւրմէ :

Եւ զօրացեալ զօրք Արդլայի՝ յարձակէին ի վերայ նորա գազանարար, դիմեալ հասանէին ի բանակն Մրվանայ, եւ հարեալ սատակէին ի նոցունց հարուածս սաստիկս յոյժ յոյժ : Զի ասեն լինել զթիւ անկերոցն ի միում՝ նուագի երեք հարիւր հազար արանց հեծելոց, մինչեւ զնալ յարենէն վտակք ստուաց, և ի գողորչիս արեանն լինել մէգ եւ մութ ամբաւ : Եւ զմնացորդս զօրուն առեալ արկին ի մէջ բանակին Մրվանայ . եւ հասանէին մինչեւ ի զղեկածեւ կազմած պարտակին եւ ի վրանն Մրվանայ, եւ զնախնքն հարեալ սատակէին : Եւ զայս ամենայն չարիս եւ զղրղմունս պատերազմաց եւ զառմունս քաղաքաց և հեղմունս արեանց կատարեալ ամս վեց, վախճանէր (22) :

Եւ տիրէ ընդ նորա Արդլա (23), եւ առաքէ զեղբայր իւր զմիւս Արդլա շրջիլ ընդ ամենայն աշխարհս իւրոց իշխանութեան : Որ նախ՝ ելեալ յաշխարհս Հայոց, բազում վշտօք եւ նեղութեամբք վտանդէր զամենեսին, և հասուցանէր ի չբաւորութիւն տնան

կութեան մինչեւ սրահանջել հարկա եւ ի մեռելոցն :
Չամենայն բազմութիւն որրոցն եւ այրեաց չարաւ
լուկ տառապեցուցանէր . վտանգէր զքահանայս եւ
զպաշտօնեայս աստուածային խորանին խոշտանգա
նօք եւ քրօք այսպանութեան եւ զանիւք ի յայտ անել
զանուանս վախճանելոցն եւ զընտանիս նոցուն :
Խոշտանգէր եւ զբնակիչս աշխարհիս բռնագոյն եւ
զառն հարկապահանջութեամբ անուլ ըստ գլխոյ
բազում զուգէս (24) արծաթոյ, եւ դնել կնիք կա
պարեաց յամենեցուն սրարանոցս .

Իսկ տոհմ նախարարացն որ կամաւ որ յակամայ
յաճախէին տալ ընծայս ձիոց եւ ջորւոց եւ հանդեր
ձից պատուականաց և զայլ մթերս ոսկւոյ եւ արծա
թոյ որպէսզի կարասցեն ընուլ զբերան վիշապին որ
յարձակեալ էր ապականել զերկիրս : Եւ նորա լցեալ
զանյագութիւն չարընկալ որովայնին՝ անցանէր ընդ
կողմն Պարսից և Մարաց մինչեւ յաշխարհն Խորա
սան, եւ անդուստ յԵգիպտոս և ի Պենտապոսական
(25) աշխարհն մինչեւ ցԱփրիկայ (26) : Եւ ամե
նայն ուրեք ուր եւ հասանէր՝ զյախշտակօղ բարս ա
դահութեանն իբրև զվարմ՝ ձգեալ իտամբիոն՝ որասյր
զկենաց մարդկան զհետեւանս մինչեւ կոչիլ յիւրա
կան ազգէն անուն զլացութեան նորա հայր զանգի
զի որպէս բանից կարգ է ասել՝ զզանգ առաւել քան
զԱստուած մեծարէր : Եւ իբրև զնացեալ մեկնե

ցաւ յաշխարհէս, թողոյր հրամանատար դատաւորու-
թեան և հարկապահանջութեան ի վերայ աշխարհիս
Հայոց զԵզխա՝ որդի Ռսազի .

Եւ Եզխա կացուցանէր ի վերայ աշխարհիս իշ-
խան ի նախարարացն Հայոց զԻսահակ՝ որդի Բա-
գարատայ ի նոյն տանէ իշխանին Սշոտոյ, որ էր որ-
դի հօրեղբոր նորա, այր զեղադէշ երեսօք և երեւելի
հասակաւ և ազնուական բնութեամբ եւ ծանօթ եր-
կիւղին Աստուծոյ : Եւ առաջնորդէր զօրաց իւրոց
ակամայութեամբ կոխել զաշխատութիւն մարտիցն
ուր և առաքէր . զի յայնմհետէ հատաւ սակ արծա-
թոյն որ գայր ամի ամի յարբունուստ զօրացն Հայոց :
Եւ զհամար հեծելոցն պահանջէին յիշխանացն . եւ
հարկ վինէր ի տանց իւրեանց հանդերձել զգունդս
զօրացն և զընթացս զրավաստակ աշխատութեանցն
ողջ պահել .

Եւ Արղլայն լցեալ զերրորդ ամ իշխանութեանն
վախճանէր : Եւ առնոյր զիշխանութիւն նորա եղ-
բայր նորին միւս Արղլա (28) ամս քսան եւ երկու :
Ի սորա աւուրս շարժեալ թագաւորն Յունաց ի կայ-
սերական արբունեան մտիցն՝ բազում և ծանր ամ-
բոխիւ գայր, հասանէր յաշխարհն Կարնոյ ի քաղաքն
որ կոչի Թէոդուարլիս : Եւ իրրեւ յական թօթ ամիս
կործանէր զզղեակապարխազ ամրոցին արքայն Կոս-
տանդին որ էր որդի Լեւոնի (29) : Եւ բացեալ ըզ

տուն գանձուցն՝ բառնայր բազում կշիռ ոսկւոյ եւ արծաթոյ : Պտանէր ի գանձի անդ զնշան տէրու նեան խաչին , զոր առեալ տանէր ընդ ինքեան : Նա և զգօրան քաղաքին և զընակեալն ի նմա Սառակինոսս բառնայր նոցին ընտանեօք յաշխարհն Յունաց : Եւ բազումք ի բնակչաց դաւառացն խնդրեալ յարքայէն զի ընկեսցեն զանուր լծոյ ծառայութեանն Իամայելի յանձանց եւ գնասցեն զկնի նորա :

Եւ նորա տուեալ հրաման , վաղվաղակի հանդերձեալ զաղխա իւրեանց՝ խաղացին յառաջ ասպաւինեալք ի զօրութիւն տէրունեան Խաչին եւ ի փառս արքային . թողին զերկիր ծննդեան իւրեանց , և հատուածեալք անկան ի կողմն արքային բարեպաշտի : Իսկ ի գալ միւսոյ ամին կազմեալ Եզիտն զգօրան որ ընդ ձեռամբ իւրով , երթայր , հասանէր ի քաղաքն Կարնոյ . եւ արկանէր մարդահարկ ի վերայ աշխարհին . եւ հաւաքեալ զբազմութիւն անթիւ՝ կացուցանէր գործավարս ի վերայ գործոյն , եւ փոյթ յանձին կալեալ շինէր զխրամատեալ պարիսպ քաղաքին : Եւ ածեալ արս յորդւոցն Իամայելի բնակեցոյց ի նմա նոցին ընտանեօք պահել զքաղաքն եւ զգուշանալ ի թշնամեացն : Եւ կարգեաց նոցա պատրաստութիւն կերակրոց յաշխարհէս Հայոց (30) :

Յայնմ ժամանակի ոչ զաղարէր ամբոխ աղմկի հե

ութեան անօրէն ազգին յաշխարհէս : Քանզի ամենայն ուրեք գրնական իւրեանց չարահարութիւնն ոչ լըին յանձանց որդիքն Բելիարաց . այլ իժարար դիմեալ յանաստուած ոմն որում անունն էր Սուլէյման, եւ ընդ նմա որդիք յանցանաց ի կողմանս Պարսից՝ ասպատակէին ի կողմանս Ասպուրականի գործելով զանարժան բարս սննդակից չար սերմանցն : Որոց ի դիմի հարեալ նախարարք տանն Արծրունեաց Սահակ եւ Համազասպ սակաւ արամբք՝ անկան ի մէջ թշնամեացն : Իսկ նորա իբրեւ տեսին զի նուազունք էին, ի մէջ արարեալք կամէին սպանանել : Իբրեւ տեսին Սահակ եւ Համազասպ զհէնն զարթուցեալ ի վերայ . եւ զի ոչ ուստեք փախուստ գտանէր, սուր ի գործ արարեալ՝ զբազմութիւն թըշնամեացն խողխողէին . եւ ինքեանք զխմեալ ընդ տեղի մի ամբոխին զերծանել ջանային .

Սնդ կարեւիւր խոցեալ Համազասպ՝ անկանէր յերկւարէն . եւ սլատեալ զնովաւ թշնամեացն՝ սպանին : Եւ Սահակ իբրեւ ետես զսպանումն եղբօրն, յաղազս յաճախ սիրոյն զոր ունէր առ եղբայրն՝ մատնէր զանձն ի մահ . եւ ի խոնարհ անկեալ յերկւարէն՝ կարթակոտոր առնէր . եւ ինքն զայրազին անձամբ մենամարտէր եւ զբազումս զխաթաւալ կացուցանէր մինչեւ խնդրել զվրէժ արեան եղբօր իւրոց : Եւ ասպս սլարտեալ ի մարտին վախճանէր : Եւ

այնպէս վճարէին ի կենաց ընտիր նախարարքն որ
էին որդիք Վահանայ Արծրունւոյ :

Եւ ապա յետոյ ազդեղեալ եղբորն նոցա Քաղկայ
եւ այլոց նախարարացն որ ընդ նոսա, ելանէին ի տե-
ղի մարտին վայիւք եւ ճջօք . այլ ոչ կարացին հասա-
նել թշնամեացն : Քարձան ողբովք եւ աշխարանօք
թաղել զմեռեալսն : Իսկ թշնամիքն դարձան ընդ
նոյն ճանապարհ, որ ապա յետ սակաւ միոյ անկաւ ի
ձեռս Քաղկայ Արծրունւոյ եւ սպանաւ Սուլէյմանն
և բազումք այլ ընդ նմա: Եւ մինչդեռ ունէր զհրամա-
նատարութիւն իշխանութեանն Եզիտ, յղէր դեսպան
առ արքայն Հիւսիսոյ, որում Խաբանն կոչէին, և
խնդրէր առնել խնամութիւն ընդ նմա . որպէսզի ի
ձեռն այնորիկ արասցէ ուխտ խաղաղութեան ընդ
նմա եւ ընդ զօրս Խաղրայ : Եւ հաւանեալ արքայն
Խաղրայ՝ տայր զբոյրն իւր նմա կնութեան, որում
անուոնն էր Խաթուն . և առաքէր ընդ նմա նաժիշտս
եւ աղախնայս և ծառայս բազումս : Եւ կեցեալ Խա-
թունն սակաւ ինչ ժամանակ՝ վախճանէր : Եւ բար-
ձաւ ուխտ խաղաղութեանն որ ի մէջ նոցա . քանզի
իրրեւ դաւով նենդութեամբ համարեցան զմահ նո-
րա : Եւ դումարեալ զօր բազում տայր ի ձեռս զօ-
րաւարի միոջ որ անուանեալ կոչիւր Ռաթթար-
խան՝ ի զնդէն Խաթիրիթրերայ (31), և առաքէր
ի վերայ աշխարհիս որ ընդ ձեռամբ Եզտի : Արոյ

սփռեալ զասպատակս իւրեանց ըստ հիւսիսոց գետոյն
հզօրագունի որ կոչի Աուր, առնուին բազում գա-
ւառս զՀէջար, զՔաղա, զՈստան մարզպանեան,
զՀարանդ, զԳեղաւու, զՇարէ, զԲեխ, զԽենի, ըզ
Կամբեխճան, զԽողմազ (32) : Այս գաւառք աչ-
խարհին Աղվանից (33) : Առին և զցանկալի դաշտն
Բաղասական (34), յորում անթիւ բազմութիւն հօ-
տից եւ նախիրք անդէոց բազմաց, զորս առին յաւա-
րի : Առին եւ յաշխարհէ իշխանութեան Վրաց գա-
ւառս եօթն զՇուչք, զՔուէշկափոր, զՋելթդ (35),
զՊուքէթ, զՎէլիսցիխէ, զԹիանէթ, զԵրի : Եւ հա-
ւաքեալ զբազմութիւն զերեստանեացն և աւար բա-
զում՝ դարձան ի բնակութիւնս իւրեանց : Եւ ոչ
կարաց ընդոստախօսս պատագրոսն այն համբառնալ
զզլուխն իւր որ ունէր զիշխանութիւն հրամանատա-
րութեան աշխարհիս Հայոց, այլ միայն զօղեալ իւ-
րեւ զանրան կալով՝ ոչ ինչ թուէր նմա կործանումն
աշխարհին :

Իսկ ապա յետ սակաւ ինչ ժամանակի հատուա-
ծեալ նոյն վիրագն (26) որ էած ստուեր ի վերայ երկ-
րին Աղվանից, դայր միարանիլ ընդ իշխանին Իս-
մայելի . եւ յղեալ յաշխարհն Ասորոց պատանդ
զորդի իւր, ինքն վաղվաղակի վախճանէր սրով մերձ
ի դրունս Աղվանից :

Ասացից դարձեալ եւ վասն ասպատամբին այնմիկ,

զոր նախ՝ առաքէր Արդլա յաշխարհս Հայոց, որում
 Օթալէհ կոչէին . որ էր այր անօրէն եւ արիւնահեղ,
 յորմէ բազումք զգուշացեալ անձնապահ լինէին. բան
 զի ոչ կարէին յայնժամ այնպիսի նեղութեան տանել:
 Ին ոմանք ի նախարարացն Հայոց որք մերժեալ լին
 զժառանգութիւնս իւրեանց, եւ փախստեայ անկան
 յաշխարհն Յունաց սպաւինեալք առ կայսրն Կոստան
 զին : Իսկ Գազիին որ էր տէր Արծրունեաց տան,
 իրրեւ ոչ գտանէր տեղի փախստեան, անդէն գաղ
 թէր յամրոցն որում Նկանն (37) կոչեն . եւ ժողո
 վեալ առ ինքն զնախարարս աշխարհին նոցին հեծե
 լովք, եւ ելեալ աստատակ սիւնէր զկողմամբք Ատր
 սրատական աշխարհին՝ ի Զարեւանդ դաւառ, ի
 Բուսակս եւ Զիղոս, ի Տասուկ, ի Գազնակ, ի
 Յորմի, ի Սուրենապատ եւ յայլ եւս մերձակայ դա
 ւառն, յորում զործէին զործ անհաճոյ Աստուծոյ
 նմանեալ անօրինաց, որ ոչ վայել էր Քրիստոսնէից :
 Պահանջէր եւ հարկ յաշխարհէն բազում տազնա
 պաւ խոշտանգեալ, եւ գայր հասանէր ի դաւառն
 Հեր, յորում վայրի հասանէ Ռուհ ոմն զօրալար
 Իանայեղացոցն, և ընկենոյր բազում վիրաւոր ի զօր
 ուէն Հայոց եւ զայլն փախտական ընկենոյր յա
 մուրն Նկան . եւ ինքն շրջէր զգաւառօքն Վասպա
 րականի զի կարասցէ զնա որսալ յորոգայթ իւր :
 Ապա իրրեւ տեսանէր տէրն Արծրունեաց զխորտա

կումն զօրաց խրոց, ոչ եւս կարաց երանել ի գործանօրէնութեանն : այլ անկեալ յամրոցն՝ դադարէր առ սահաւ մի : Յետոյ այլ զօր եկեալ ի վերայ նորա, որոյ զօրազուխ էր Մուսէ, սրաշարեալ սրահէին դամբրոցն ամ մի : Եւ իրրեւ ոչ ինչ կարէր ստնանել՝ դառով նենգեալ կոչէր ի խաղաղութիւն . եւ ըմբռնեալ տայր ի ձեռն իշխանին Խամայելի : Եւ նորա արկեալ զնա ընդ կապանօք՝ զնէր ի կալանա բանտի յանհանդուրժելի նեղութեան, և սրահանջէր ի նմանէ զարծաթն զօր հարկապահանջութեամբ ժողովեալէր յերկրէն Պարսից :

Իսկ նորա ոչ խնայեալ ի դանձա՝ որչափ գտանէր ի ձեռին նորա, (տայր) զի թերեւս կարացէ շահիլ զկեանս խր, այլ ոչ ինչ օգտեալ՝ անդէն վախճանէր ի տառապանա բանտին իրրեւ զայր մի յանարդաց : Եւ զորդիս նորին զՀամազասպ եւ զՍահակ յղով ժամանակս կալեալ իկապանս. սալա ուրեմն անկուշեալ կամք չարաշուք դահճին՝ հաճեալ հաւանութեամբ հաշտէր ընդ նոսա սրատուերով, եւ առաքէր յերկիրս Հայոց :

Զսոյն ժամանակս ի հրամանատարութեան Նդիտի եւ յիշխանութեանն Արդլայի միւսոյ յոյժ ծանրացաւ անուր լծոյ հարկապահանջութեան ի վերայ աշխարհիս Հայոց . քանզի դժոխաձեւ ազահութիւն անհամրոյր թշնամոցն ոչ շատոցսա ուտել զմարմինս

ընտրելոյ Վերիատոսի հօտիս եւ ըմպել զարիւն իբրեւ
զջուր զարհամարհանա նոցա . այլ համօրէն գրոլոր եր-
կիրս Հայոց արկանէր ընդ անհանդուրժելի վտան-
գիւք . զի վախճանեաց զիւտ արծաթոյ ի յերկրէս,
եւ տակնայն որ տալով զպաճարանս ընչից իւրոց՝ ոչ
գտանէր զգինս փրկանաց անձին իւրոց . եւ չար կըտ-
տանօք, գելարանօք, եւ կախաղանօք եւ դառն տան-
ջանօք կեղէին զկեանս մարդկան : Յորմէ փախա-
տեաց եղեալ բազումք ի յոյրս եւ ի փապարս երկրի
զօղեալ թաղ չէին . եւ ոմանք ձխնահեղձ եւ դետա-
վէժ լինէին վասն անտանելի աղետիցն . զի ոչ էր
զիւտ զոր հայցէինն, գտանել պահանջումն սակի ար-
ծաթոյն, այլ ըստ գլուխս արանց . որովք թախուր
մնացեալք յամենայն ստացուածոց՝ կապէին կապա-
նօք անանկութեան երկիրս Հայոց, եւ առհասարակ
ճաշակէին ի հնոցէ աղքատութեան նախարարք եւ
մեծամեծք : Թէպէտեւ բազում անգամ բողոքէր
իշխանն Սահակ եւ Հայրապետն Տէր Տրդատ որ ի
տանէ նախարարացն Վանանդ գաւառի . այլ ոչ լը-
ուաւ զաղաղակ նոցա Եզխան որ ի վերայ հարկին էր
աշխարհիս : Բարձրացեալ բողոք արտնջմանն հասա-
նէ առ Արդլայն, եւ խրոխտացեալ կոչէ առ ինքն
զՅզխան . եւ փոխանակ նորա առաքէ զՔաղար՝ որ
զի Մսիխայ : Եւ յետ ոչ բազում ժամանակի, զի և
ոչ զամ մի ողջոյն տեւեալ Բաղարն, կոչէ զնա առ

ինքն առանց իրիք պատճառի, եւ առաքէ զՀասան, բանգի մեքենայոյզ խորամանկութիւնն յորդորէր խոնարհեցուցանել զերկիրս Հայոց ի տեղիս չար, չարանայ, մանաւանդ թէ ոչ նա այլ կամք Ռւղղչի իշխանացն կատարի, որում ի վերուստ վկայէր բարկութիւն գու (38) բազմութիւն մարախոյն եւ կարկուտք եւ երաշտութիւնք անձրեւայ : Այսորիկ ցոյց բարկութեանն ի վերայ մեր :

Իսկ իրրեւ եկն Հասան՝ որդի Ահաթբայ հրամանատու ի վերայ երկրիս Հայոց, եւ ընդ նմա գունդ բազում ի տոհմէ Խորասան աշխարհին, որք առաւել դառնութեամբ յաճախ գործէին զզազրագործութիւն եւ բազմացուցանէին զաղէտս և զհեծութիւնս աշխարհիս, զի որպէս նախքան զայս պատմեցաւ, ի Տեառնէ կարծրանային սիրտք նոցա առ ի վրէժխնդրութիւն չարեայ մերոց . զի արդարեւ սով և սուր եւ սասանութիւն յաճախէր յազգապետութեան նորա : Եւ ևս առ այսորիւք արհամարհութիւնք հայրապետաց, այսպանութիւնք եպիսկոպոսաց, դան եւ խոշտանդանք բահանայից, իշխանայ եւ նախարարաց քարչանք եւ քայքայութիւնք, որում ոչ կարացեալ հանդուրժել զօրազլուխք աշխարհիս, հեծէին և հառաչէին յանհանդուրժելի տազնապէն . քանզի ըզուամիկ բազմութիւն մարդկան խոշտանդէին ազգի ազգի չորեօք, զումնս փոխահարութեամբ լլկէին

վան դառն հարկապահանջութեան, եւ զոմանս զեւրանօք եւ կախաղանօք, եւ զոմանս մերկացեալ ի զգեստուցն՝ արկանէին ի մէջ լճից յառուրս դառնաշունչ ձմերայնոյ, եւ կարգէին ի վերոյ պահապանս զի չարչարեսցեն զնոսա, զոր պատմել ոչ կարեմք զաղետիցն պատմութիւն :

Յայսմ՝ վայրի ճառեցից զվայրենամիտ ազգին Իսմայելի գիսատասիրտ դառնութիւնն ի գլուխ ելեալ քանդի իրրեւ տեսին նախարարք Հայոց զվտանդ տարակուսանացն հասեալ ի վերայ ինքեանց, եղին զոգի ի ձեռին իւրեանց եւ ձեռնամուխ եղեն յիրս, զոր ոչ կարէին վճարել . վասնզի նուազունք էին : Այլ սակայն լաւ համարեալ զմահ քաջութեամբ քան զկեանս վտանգաւոր՝ ձեռնամուխ եղեն յիրս ապրտամբութեան, եւ ի բաց կացին ի հնազանդութենէ Իսմայելի : Եւ սկիզբն բանիս սյտորիկ լինէր ի ձեռն Արտավազդայ որ էր ի տանէ Մամիկոնեցի . որոյ երթեալ ինայրաքաղաքն Գուին՝ կազմութիւն մեծ առնէր զօրաց իւրոց . եւ ստանայր անդ զէնս եւ անօթս սրտտերազմի, եւ վառէր զինքն զրահիւք և սաղափարտիւք եւ ամենայն սպառազինութեամբ, եւ մտերիմ զինքն երեւեցուցանէր զօրացն Իսմայելի իրրութէ մարանչել ընդ թշնամիան նոցա կազմիցի : Եւ որոշեալ զինքն ի միաբանութենէ նոցա՝ հասանէր ի գուստն Շիրակ ի գլուղն Արամայրի, եւ սպա-

նանէր զհրամանատար հարկին : Եւ որ ինչ դտանէր ի ձեռին նորա առեալ՝ համբառնայր ամենայն տամբ խրով, զնայր ի կողմանս Արաց աշխարհին, եւ ընդ նմա ամենայն նախարարք աշխարհիս : Եւ հասեալ համբառն ի քաղաքն Ղուին եթէ այս ոճիրք դառն գործեցան յորդուոցն Հմայեկի . վաղվաղակի առնոյր զօր բազում Մահմետն եւ զՍմբատ՝ որդի Աշոտոյ զսպարապետն Հայոց եւ զայլ նախարարսն . եւ հետամուտ լինէր զինի նոցա . հասանէր յաշխարհին Արաց ի գաւառին որ կոչի Սամցխէ . եւ կալեալ ըզկիրճան՝ թափէր ապուռ ինչ յաւարէն . և զնոսս վարեալ փախատական առնէր յաշխարհէս Հայոց :

Իսկ նորա երթեալ սրատապարէին յաշխարհին Եգերացոյ . և ստանայր անձամբ զիշխանութիւն անձին խրոյ ի վերայ Եգերացոյ եւ ի վերայ Ախուիոյ որ են Ախրք : Եւ ի ձեռն այսր գործոյ առաւել զայրազնեալ հրամանատարն Հասան, և վաղվաղակի առաքէր յամենայն կողմանս խրոյ իշխանութեանն զբռնութիւն հարկին ժողովել մեծաւ ստիպով . և յոյժաստտկանայր հեծութիւն աշխարհիս ի սրահանջողաց հարկին . քանզի ամենեկին նուազեալ էր զիւտ արծաթոյ յաշխարհէս Հայոց : Անդ ուրեմն շարժէր սիրտ նախարարի ուրումն ցաամամբ, որ էր որդի Հրահատայ կոմսի ի տանէ Մամիկոնեան, որոյ անուն էր Մուշեղ : Սա միաբանեալ ընդ իւր զոմանս ի նախարարոցայն

Հայոց, ի բայ եկաց ի Հնազանդութենէ Իսմայելի. և զտեալ զմանա յորդուոցն Իսմայելի ի գաւառի իւրում և ի տան իւր, որք եկեալ պահանջէին ի նմանէ զարինա ոմանց սպանելոց ի տոհմէ իւրեանց, խողխողէր զնոսա ի սուր սուսերի իւրոյ : Եւ ինքն զաղթէր յամբոյն Արտազերոյ հանդերձ տամբ իւրով :

Եւ ելեալ նոյնժամայն ի գաւառն Բաղրեւանդ՝ և ընդ նմա արք վաթսուն, և ըմբռնեալ զպահանջողսքն հարկին, որում անունն էր Ապումճուր եւ զորս ընդ նմա՝ հարեալ սատակէր ի սուր սուսերի իւրոյ . եւ լռեցուցանէր զպահանջումն հարկին յերկրէս : Եւ իբրեւ այս այսպէս վճարէր, ժողովէին առ նա ամենայն վշտատեաք եւ վտանգեալք հողուով : Եւ յայնմ հետէ զարթեան յամենայն կողմանց թշնամիք ի վերայ նորա . եւ նախքան զայս՝ այլք յորդուոցն Իսմայելի ի քաղաքէն Աարնոյ հասանէին ի վերայ նորա, որք էին իբրեւ արք երկերիւր՝ վառեալք կուռ սպառազինութեամբ, յորոյ վերայ հասեալ ի գիշերի ի գիւղն Խարս՝ սակաւ արամբք, զի էին բանակեալ ի մէջ այգեստանեացն . շուրջ կացեալ զնոքօք՝ վլուզին զղուզնարեայ սպատուար այգեստանեացն զի էր կարկառակոյտ քարանց առանց հողոյ . եւ յանչափ գորդմանէ քարանցն բախեալ երիվարացն զբազումս առաթուր հարեալ սատակէին . եւ առեալ զզէնա եւ զկասրուտ անկելոցն՝ տայր զօրաց իւր և զերիվարս և

զամենայն կազմած զինուց. և ինքն խաղացեալ գնայր
ի կողմն ամրոցի իւրոց :

Եւ իբրեւ այս լուր աղէտի հասանէր ի քաղաքն
Ղուին առ զօրավարն Իսմայելի Մահմետ, յամենայն
կողմանց ասագնապ մեծ յառնէր ի վերայ նորա . եւ
գումարեալ զգօրս քաղաքին Ղունայ՝ տայր ի ձեռն
զօրագլխի միում որում անունն էր Ապունճիպ ելա-
նել ի խնդիր վրիժու արեան սպանելոցն: Եւ առեալ
զօրավարին այնմիկ զընտիրսն հեծելոց իբրեւ արս
4,000 ուշ եղեալ ընդ սօղոտայն արքունի՝ հասանէր
ի գաւառն Բագրեւանդ ի գիւղն Բագաւան: Անդ ի
վերայ հասանէր նոցա Մուշեղ եւ ընդ նմա արբ իբ-
րեւ երկու հարիւր . եւ մարտուցեալք ընդ միմեանս,
օգնութիւն ի Տեառնէ վաղվաղակի հասանէր ի թիւ-
կունս զնդին Մուշեղայ . եւ բազում հարուածս հա-
րեալ սատակէին ի զօրացն Իսմայելի . եւ զմնացորդ-
սն ի փախուստ դարձուցեալ՝ հետամուտ լինէին
մինչեւ յաւանն Արուճ, եւ զբազումս ճուաբաղ առ-
նէին մինչև զնոյն ինքն զզօրագլուխն հարեալ սատա-
կէին: Եւ մեծաւ յաղթութեամբ դարձեալ ի հետոց
նոցա՝ ընդին բազում աւարաւ յաւարէ թշնամեացն:
Եւ փախտոեայքն անկան ի քաղաքն Ղուին սակաւք
ի բազմաց: Ապա ընդ առաջ լինէին նոցա համազ-
գիքն արբ եւ կանայք վայիւք եւ ճջօր՝ հող ի գլուխ
չինելով, զճակատ հարկանէին եւ զօճիս սրատառէին,

Եւ ողբովք եւ աշխարանօք ընունն ամենայն փողոցք շայնանկատ քաղաքին : Եւ ահ մեծ անկանէր ի վերայ Սառակինոսի գնդին . և ոչ լինէր նոցա համարձակ եշանել (արտաքս) քան զքաղաքն . սցլ անձնասպահ լինէին յամբողջեան քաղաքին :

Ապա իբրեւ զայս յաջողուած դործոյ տեսանէին նախարարք Հայոց, ամենեքեան միամտեալ ընթանային զհետ անմիտ խորհրդին . զի կարծէին լցեալ զժամանակ իշխանութեանն Խամայելի, եւ մանաւանդ պատրեալք առաւել ի կարծիս առն ժիոյ մոնսզոնի որ մոլորութեան հոգւոյն շարժեալ մարդարէանայր սնոտիս եւ ընգունայն ստելով « ահա՛ մերձեալ է ժամանակ փրկութեան ձերոյ . զի այժմ ընդ հուպ դարձցի զաւազան թաղաւորութեանն միւսանգամ ի տուն Թորգոմսց առնու ձեօք զվրէժ յազգէն Խամայելի . եւ դուք մի զանգիտէք յերեսաց նոցա թէ նուազունք իցէք, զի մի այր ի ձէնջ հալածեսցէ՛ զհազարսն, եւ երկուքն զբիրսն զի զսլատերազմն ձեր Տէր պատերազմեսցի, զօրացարձւք, մի զանգիտէք » : Եւ այսպէս տեսիլ սուտ եւ բաղձալի սրտից օր ըստ օրէ պատմէր նոցա, որում՝ առհասարակ հաւատուցեալ՝ տեսանօղ զնա կոչէին : Եւ յայսմ բանէ ամենեքեան պատրեալք՝ զրգռեցուցանէին զմեծ սպարապետն Սմբատ՝ որդի Աշոտոյ հաւանել այնմ խորհրդի : Իսկ նա իբրեւ յակոմսց կամաց շարժեալ յիւրմէ

հաստատուն եւ յանխոնարհելի խորհրդոցն՝ չողաւ զկնի խարերայ եւ մոլեկան առն այնորիկ (39) :

Եւ ժողովեալ ամենայն նախարարք Հայոց ի մի վայր՝ առնէին առ միմեանս երդմունս եւ դաշինս ուխտի, կեալ եւ մեռանել ընդ միմեանս : Եւ այսպէս միախուռն ժողովեալք առ միմեանս՝ լինէին իբրև արք հինգ հազար. զի բազումք ի ռամիկ ժողովոց եկեալ խառնէին ի գունդն նոցա. եւ համբարձեալ զնային ի կողմանցն յայնոցիկ սաշարել զքաղաքն Թէոդուսոս լիս որ է Աարնոյ քաղաք : Եւ սաշարէին զնա սլատնչօք, եւ զամենայն ժամանակս ձմերայնոյն մարտ եղեալ կռուէին ընդ նմա կանգնեալ զնովաւ մահարձան, եւ հատանէին վէտս ծակուց արտաբուստ ի քաղաքն . այլ ոչ ինչ կարացին ստնանել, բայց որչափ սակաւ ինչ ի քարէ մեքենայիցն, որովք սատակէին ի քաղաքէն :

Իսկ Աշոտ ի տանէ Բագրատունեաց՝ որդի իշխանին Սահակայ, զի էր այր խոհական հանձարով, ոչ միաբանեաց ի գործ զնասակար աղէտին . այլ եւ ըզնոսա եւս խրատէր ի բաց Թոդուս զմնասակար կարծիան զոր ունէին ի մնասակար խրատուէ մոլեկան մոնոզոնին, եւ անձնապահ լինել անձանց եւ ընտանեաց նոցին, զի ասէր « մանկունք էք եւ կրտսերադոցնք հասակաւ . եւ գիտեմ եթէ ոչ կարէք զդէմ ունել զօրութեան բազմազլուխ վիշապին, զի հզօր է

զօրութիւն նորա և անթիւ բազմութիւն ընդ ձեռամբ
նորա, եւ անչափ սլատրաստութիւն զինուցի զանձն
նորա, եւ ամենայն թագաւորութիւնք որք հակա-
ռակ կային իշխանութեան նորա, փշրեցան որպէս
զանօթ բրտի . զի թէ Հոռովայեցւոց թագաւորու-
թիւնն ոչ կարաց համբառնալ զձեռս ի վեր. այլ սար-
սեալ դողաց յերեսաց նորա, եւ ոչ յանդգնիլ ընդդէմ
տէրունեան հրամանին. զի եւ դուք չէք անտեղեակ
ամենայն զօրութեան արքային Յունաց, քաջութեան
անձին նորա, և բազմութեան և սլատրաստութեան
զօրաց նորա, զի ամենեւին ընդ միտ անգամ ոչ է-
առ ածել զմտաւ առնուլ զաշխարհս Հայոց ի ձեռաց
նորա : Աստտանդին՝ որդի Աւոնի, որ մենամարտեալ
ի միում աւուր ընդդէմ ահաւոր գազանացն՝ սպան
զառիւծն իբրեւ զուլս այծեաց : Աւրդ՝ որ զայս ոյժ-
զօրութեան ունէր, այնպէս ընթաղրեալէ յահէ չա-
րաթոյն գազանին որ ասպականէ զերկիր . իսկ դուք
յո՞վ արդեօք ասպաւինեալ, եւ կամ որո՞վ զօրու-
թեամբ եւ որո՞վ ուժով կարէք զդէմ ունիլ անյաղ-
թելի իշխանութեան նոցա : Այլ արդ՝ եթէ հաճոյ
թուի անձանց ձերոց՝ ընկալարո՞ւք զխրատ իմ, քան-
զի զօգուտն ձեր եւ զպիտոյսն եւ զանդորրութիւն
աշխարհիս տեսանեմ ես . զի այս լինի եւք գործոյդ,
կամ դառնալ ձեզ և մտանել ընդ հնազանդութեամբ
նոցա, եւ հանդարտել եւ կեալ խաղաղութեամբ յեր-

կրիա ձեր, և կամ մերժիլ փախստեամբ համօրէն ըն-
տանեօք յերկրէս ձերմէ, եւ լքանել, թողուլ զժառան-
գութիւն հարցն ձերոց, զբնակութիւնս ձեր, զան-
տառս, եւ զանդաստանս, նաեւ զզերեզմանս հարց
ձերոց : Եւ երթալ, բնակիլ նժդեհոթեամբ ընդ ար-
քային Յունաց : Եւ կամ թէ ոչ՝ անկանիցիք ի ձեռս
նեղչաց ձերոց ի միում աւուր, եւ անախօրժելի մահ-
ուամբ բառնայցեն զձեզ ի կենացս, զի գիտեմ ես
զբարս անաստուածութեան իշխանին Իսայելի,
զի ոչ դադարէ մինչեւ կատարէ զկամս անձին իւրոյ » :

Իսկ նոքա ոչ ընկալան զոր լուան՝ զբռնս խրատու-
օղնականութեանն յընչաց բերէին իբրեւ զխրատ
նենգութեան . քանզի յոյժ հաւանեալին ստապա-
տում առն մոլորելոյ, որ օրըստօրէ յորդորէր զնոսս
կալ արդակազմ ի գործն առաջարկեալ եւ մի ինչ
երկմտութեամբ ըստգտանել զանձինս . որոյ անուղ-
ղայ կամակորութիւն ջախջախուն խորհրդին անդէն
ընդհուպ երեւէր . զի քակեալ ի միմեանց անմիա-
բանք լինէին : Զի նախարարք տանն Արծրունեաց
Համազասպ եւ եղբարք իւր եւ զօրք նորին մնացին
անդէն ի կողմանս Վասպուրական աշխարհին . եւ
Վասակ՝ որդի Աշոտոյ եւ որք ի տոհմէ Ամատու-
նեացն եւ Տրունեաց մնացին անդէն՝ ոմանք յամուրն
բերդի ի Գարիւնս դեօղ եւ ի ծագն Մակուաց, եւ
ոմանք ի ձորն Արազեղտ ամացեալք՝ սիռէին շուրջ

զգաւաւորն ի սէտս կերակրոց և անդրէն դառնացին
յամուրս իւրեանց :

Իսկ զօրքն Տաճկաց որ ի Գուին քաղաքի, ելեալ
ասարատակէին ի տեղիս տեղիս գաւառաց որ շուրջ
զինքեամբք . եւ տունէին աւարառութիւնս եւ հեղ-
մունս արեանց ի դեօղն Պտղունս եւ ի Թալին եւ ի
Կողբ եւ յայլ քաղում տեղիս սուր ի գործ արարեալ
զբազումս զիսթաւազ կացուցանէին :

Իսկ ի գալ գարնայնոյն գունդ կազմէր իշխանն
Խանայելի ի վերայ երկրիս Հայոց, և զուամարէր զըն-
տիրս հեծելոց իբրեւ արս երեսուն հազար ընտիր երի-
վարս եւ կուռ սպառազինութեամբ ի տոհմէ Խո-
րասան զնդին, տայր ի ձեռս զօրավարի միոյ որում
անունն էր Ամր, եւ առաքէ զնա յինքենէ ի լայնա-
նիստ եւ ի հռչակաւոր անուն քաղաքէն, զոր շինեաց
ինքն Արդլս (41) ապաւէն ամբութեան հզօրագոյն
եւ անատիկ տարսպով ամրացեալ, որ անուանեալ կո-
չէր Բաղդադ :

Եւ համարձեալ զօրավարին ի կողմանցն Ստորոց՝
գայր հասանէր յաշխարհս Հայոց՝ ի քաղաքն Խլաթ
մեծաւ զգուշութեամբ եւ բազում պատրաստու-
թեամբ զինուց : Իբրեւ մտանէր ի քաղաքն, տեղե-
կանայր ի քաղաքացւոցն անտի զօրպիսութիւն զօ-
րացն Հայոց եթէ քանի՛ք եւ ո՛յք իցեն զօրագլուխ, և
եթէ միաքանիք իցեն ի սէր միմեանց եթէ երկրայք :

եթէ քաջայակաւ իցեն եթէ յամբնէ զք : Եթէ ունիցին պատրաստութիւն զինուց եթէ ոչ : Զայս ամենայն տեղեկացեալ՝ պատրաստէր ըստ նմին զգորագլուխս զօրաց իւրոց :

Իսկ Աշոտ՝ որդի Սահակայ զի էր ի քաղաքին յայնմիկ, զեկուցանէր զգլուխս թշնամեացն նախարարացն Հայոց զի ուր ուրեք եւ իցեն, ի մի վայր գումարեացին կալ եւ մեռանիլ ի վերայ միմեանց : Իսկ նոցա անհաւատալի թուեալ իրք հրովարտակին՝ համարէին (թէ) դաւօղ խորամանկութեամբ կամի վիրահել զքաղաքն ի պաշարմանէ անտի՝ իրր մտերիմ զինքն ցուցանել խամայեղացոյն. եւ զայս առեալք ի միտ՝ անընկալք եղեն բանից նորա, այլ տակաւին զառաջի արկեալն իւրեանց խոկային կատարել : Ապա յետ այսորիկ գումարէին նախարարք ազգին Արծրունեաց զգորս Վասպուրականն աշխարհին Համազասպ եւ եղբարք իւր և որք ի տոհմէ Ամատունեաց եւ զօրքն որ ընդ նոսա : Կոչէին ի թիկունս օգնականութեան զՎասակ՝ որդի Աշոտոց զեղբայր Սմբատայ սպարապետի ի տոհմէն Բաղրատունեաց եւ զգորսն նորին. եւ խաղացեալ յառաջ՝ երթային ի վերայ Արձէշն աւանի բրել զնա ի հիմանց եւ զգորսն որ ինմա հարկանել սրով :

Եւ իբրև հասանէին ի դաւառն Աորերանի ի գեօղն Բերկրի՝ մնացին միմեանց դումարութեան : Եւ զբա-

զումս յաշխարհականացն հրատարեալ զինի ինքեանց՝
ի հետխոտս տանէին ի մարտ պատերազմի : Եւ մինչ-
զեռ զայս խորհուրդ առհասարակ կամէին կատա-
րել, վաղվազակի հատանէր առ նոսա լուր զօրացն Խա-
մայելի, քանզի եկեալ ոմն պատմեաց նոցա եթէ զօր-
բազում յորդուցն Խամայելի հասեալ ի վերայ՝ սպա-
սէ ձեզ : Որում ոչ անասցեալ Համազասպ՝ տէրն
Արծրունեաց, հարուածովք տանջէր զնա իրրև ըզ-
հրատարիչ ստութեան . եւ ինքն խրոխտացեալ զը-
նաց ի վերայ Արձէչն աւանի հանդերձ զօրօքն իւրովք :
Եւ իրրև մօտ հասանէին ի քաղաքազխւզն՝ բնակիչք
քաղաքին յառաջ զգացուցին ի քաղաքն Խլաթ առ
Ամր զօրավարն Խամայելի զգալուստ նախարարացն
Հայոց : Եւ նորա խաղացեալ բազմութեամբ զօրացն՝
դայր, դարանամուտ լինէր մերձ ի գխւղն Արձէչ :
Եւ մինչզեռ մարտն չէին գումուզն Հայոց ընդ ամբոյնն՝
վաղվազակի յարեան դարանամուտքն ի թաղատե-
նէն եւ զեզան ի վերայ զօրացն Հայոց, եւ ի փախուստ
դարձուցեալ՝ կոտորեցին զմեծ մասն հետեւակ զօրուն
որ յաշխարհարնակ մարդկանէն էին . քանզի էին
մերովք եւ առանց զինուց եւ անհմուտք պատերազմի .
որք միանգամ հանդիպեալք դառն լուսոյ աւուրն
այնորիկ, ի սուր անողորմ մաշեցին զնոսա . եւ ոմանք
առ վտանգի տարակուսանացն դետավէժ եւ ծովա-
հեղձ լինէին : Իսկ ի տոհմէ նախարարացն վախճա-

նեցան արք չորս որք էին ի նոցանէն երեքն ի առհմէ
Տրուսեաց եւ մի ի Յուրծոց գեղջէ . իսկ որ յաւմիկ
ժողովոյն վախճանեցան, էին իբրև հազար հինգ հա-
րիւր մարդ : Եւ այլք ի փախուստ դարձեալք՝ հազիւ
ուրեմն զապրուստ անձանց գտանէին : Եւ եղև շար-
քմբեր նեղութիւն վտանգիս սցարիկ յամենանն հրո-
տից, որ օր չորորդ էր ամսոյն յաւուր շաբաթու : Եւ
թշնամեացն հետամուտ եղեալ՝ հալածէին զգօրսն
Հայոց մինչև ի տեղին որ կոչի Տայ դեօղ . և սալա
դարձան ի հետոց նոցա, եւ առնէին ուրախութիւն
մեծ ի բանակն իւրեանց :

Յայնժամ ոչ սակաւ յաճախէր հեծութիւն աշ-
խարհիս Հայոց, եւ ուրացողաց թշնամեացն ցնծու-
թիւն եւ հրճուանք . քանզի նոյնժամայն շունչ կա-
լեալք դարձեալ յարձակէին՝ ուչ եղեալ երոնել յա-
ռաջին պողոտայն արբունի ընդ գաւառն Սպահունիս,
հասանէին ի գաւառն Բաղրեւանդ ի գիւղն Արձնի :
Անդ հարկանէին զբանակս իւրեանց առ եզերք դե-
տոյն որ ընդ նա անցանէ . եւ ընդ նոսա ամենայն
արուեստականք յարդարիչք գինուց, որք պատրաս-
տէին գէնա եւ անօթս սրտտերազմի :

Իսկ այն զօրք, որք պահէին գբաղաքն Աարնոյ,
հասուցանէին զնա մերձ յասպականութիւն . քանզի
սաստիպացաւ սով ի քաղաքին, եւ կամէին յակամոց
ստղ զբողաքն ի ձեռս : Եւ իբրև եհաս զրոյց պար-

տութեան գնդին ի քաղաքն Կարնոյ՝ յայնժամ լքաւ սիրտ արանց պատերազմողաց զօրացն Հայոց . եւ թոյլ ետուն պաշարման քաղաքին : Եւ թէպէտ էին կարող մեկնիլ ի կողմն Յունաց եւ ասլրեցուցանել զանձինս ի չարասէր ապիրատութենէ զբարտոյնացն . սակայն լաւ համարեցան ընտրել զմահ անձանց քան տեսանել զկորուստ աշխարհիս եւ զանպատուութիւն եկեղեցեաց Քրիստոսի : Եւ զայս զմտաւ ածեալ՝ թէպէտեւ նուազունք էին քան զթիւ թշնամեացն, ինքնակամ յօժարութեամբ ղիմեցին ի վիշտն . եւ ժողովեալ զգունդս իւրեանց իրրեւ արսհինգ հազար՝ գնացին ի քաղաքէն Կարնոյ, անցանէին ընդ սահմանսն Բասենոյ ի դաւառն Բազրեւանդ : Իսկ եւ իսկ անցեալ ընդ գետն Արածանի՝ յարձակէին արիութեամբ սրտի ի վերայ թշնամեացն . եւ բացագոյն երկու վտալանօք զատուցանէին զաղին իւրեանց եւ զերիվարս . եւ ի հետիոտս զայրազնեալ պատրաստէին ի մարտ պատերազմի թշնամեացն : Ելանէին ապա եւ գունդք թշնամեացն ի վերայ նոցա բազում պատրաստութեամբ :

Եւ ընդ ծագել արեգականն խմբեցաւ պատերազմն . եւ իրրեւ բախեցին ընդ միմեանս, նախ՝ զօրացեալ գունդն Հայոց՝ հարկանէին բազում հարուածս, և ի փախուստ ղարձուցեալ զթշնամիսն սատակէին զբազուսն : Եւ ղարձեալ զօրացեալ՝ ղարձան

ի փոխատենէ, եւ դիմագարծեալ զայրագին ցասմամբ՝ ընուն արհաւրօք զբազմութիւն ռամիկ ժողովոյն . եւ ի փոխուստ դարձուցեալ զոմանս ի նախարարացն եւ ի նոցին հեծելոցն եւ զռամիկսն որ ընդ նոսա, զի զբազումս ի նոցանէն հարեալ տասպաստ դաշտացն արկանէին :

Իսկ քաջայաղթ նահատակքն թէպէտեւ նուազունք էին ի մէջ չարաշուք որսողացն , սակայն ոչ ինչ զանգիտեցին ի դառնաշունչ օրհասէն . այլ մինչ ի սպառ գումարեալք ոգւով չափ՝ մարդէին զմիմեանս բանիւք ասելով « քաջութեամբ մեռցուք ի վերայ աշխարհիս մեր եւ ի վերայ ազգիս մեր, եւ մի տեսցեն աչք մեր կոխան ոտից պղծալից լեալ զսրբարանս մեր եւ զտեղի փառատրութեան Աստուծոյ մերոյ. այլ նախ՝ ընդդէմ մեր լիցի սուր թշնամեացն. եւ ապա լիցի զոր կամիցին . փոխանակեսցին անձինք մեր ընդ ճմարտութեան հաւատոյս եւ մի ընդ երկրաւոր զբազմանս . զի այս մահ ժամանակեան (է) և կեանքն յաւիտենական » : Եւ այս քաջալերութիւն տուեալ միմեանց՝ ի բարձունսն կարկառեալ զաչան՝ օգնութիւն ի բարձրելոյն հայցէին ասելով « Աստուած՝ յօգնութիւն մեզ հայեալց եւ յընկերել մեզ փութալ : Ամաչեսցեն զամօթ մեծ որք խնդրեն զանձինս մեր, եւ մեք զանունքո Տէ՛ր՝ կարդասցուք ի ներդրութեանս մերում եւ զանունքո Տէ՛ր՝ փառաւո՛

րեացո՛ւք ի նեղութեանս յոր պաշարեալս եմք . զի
ահա՛ շրջապատեալ սրահէն զմեզ չարք որոց ո՛չ գոյ
թիւ, եւ ժամանեցին մեզ երկունք մահու » :

Զայս եւ եւս առաւել քան զսոյն մատուցանէին
խնդրուածս աղերսականս եւ մաղթանս փափազե-
լիս : Եւ յետ այսորիկ դարձեալ զօրացեալք յօգնա-
կանութենէ վերնոյն՝ ո՛չ ինչ կասեցին յառաջի ար-
կեալ խորհրդէն . քանզի չէին աւելի քան զհազար մի
արանց ի մէջ երեսուն հազարացն : Զի որսէս ու-
սաք ի նոյն ինքն ի թշնամեացն, ունէին, ասէ, ընդ
ինքեանս մարտակիցս զհրեշտակական բազմութիւնս
որ մարմնական տեսլեամբ երեւեալ թշնամեացն, զի
տեսանէին եռիսունս եւ պապասս (որք) Աւետարա-
նօք եւ մոմեղինօք եւ խնկօք առաջի նոցա երթալով՝
զօրացուցանէին զնոսս : Եւ անխնայ կոտորմամբ
խնդրեցին զվրէժ անձանց մինչեւ պարտեցան ձեռքն
ի ծանրութենէ զինուցն միանգամայն . զի ոմանք
թափուր մնացեալք ի զինուցն՝ անկան ի ձեռս նոցա,
եւ իսկոյն առեալք զհրաժեշտ մեղանչական կենցա-
ղոյս՝ փոխեցան ի հանդերձեալ յուսոյն ակնկալու-
թիւնն երանելի եւ քաջ նահատակքն որոց անուանքն
են այսորիկ զօրագլխացն : Ի տանէն Բագրատունեաց
Սպարապետն Սմբատ և Սահակ՝ բարձակից և նիզու-
կակից նորին, ի տանէն Մամիկոնեանց Մուշեղ զօրա-
վար եւ Սամուէլ՝ տէր Մամիկոնէից, որ էր որդի մա-

տաղ և առոյգ գեղեցկութեամբ՝ աներ սպարապետին մեծի : Եւ ի տանէն Գնունեաց Ահանն դաշնակ, և այլք բազումք ի նախարարաց եւ յուսակաց զորս ոչ բաւեմ մի ըստ միոջէ յանուանէ թուել, որք անկանէին իբրեւ արք երեք հազար, որոց ողորմելի (էր) կատարածն եւ վախճանն անարգապէս . զի եւ ո՛չ հող նոցա բաւէր թաղել զղխակունան թշուառացելոցն ի պատերազմէն. այլ բայրնկեցիկ օթագայեալ ի վայրի, յարեւու եւ ի փոշոջ և յանձրելի եւ մրրիկս հողմոց :

Եւ յայնժամ սաստկապէս յաճախէին ողբք և աշխարանք աշխարհիս Հայոց . վասնզի առաջնորդք մեծք եւ զօրազլուխք սրատուականք բարձան ի միջոյ ի միում վայրկենի ժամու . եւ երկիրս առհասարակ ի խոր տխրութեան ըմբռնեալ՝ կոծէին կոծ մեծ եւ աւաղէին զվախճան նախամարտկացն հզօրաց եւ քաջաց . քանզի մնային թափուր յօգնականութենէ նոցա, եւ մատնեցան ի ձեռս գազանարարոյ եւ անհամբոյր թշնամոյն : Յիչէին ապա եւ ի նեղութեան զպաշտպանութիւն այցելուին Աստուծոյ , զոր ի սկզբանցն սրահեաց զողորմութիւն առ ազգս մարդկան, եւ մանաւանդ առ փառարանիչս անուան իւրոյ . եւ հայցէին զխնամօղ ներողութիւն նորա հասանել յօգնականութիւն տարակուսելոցն եւ յուսակորոյս եղելոցն ի կենաց աշխարհիս : Զի յետ կորստեանն որ եղեւ յԱրճէշն աւանի՝ անդէն ընդ հուպ

Հասին չարիքս այս ի նոյն ամսեանն ի հրոտից 14
 յաւուր երկուշարաթւոջ : Եւ եւս դժնդակ նեղու-
 թիւն էր զի եւ ոչ տեղի անգամ գոյր լալոյ եւ ող-
 բոց համարձակապէս զննջեցեալսն, եւ ոչ հաց սգոյ
 բեկանել ի տունս իւրեանց, եւ ոչ տալ գերեզմանի
 զվախճանեալսն :

Իսկ թշնամեացն սփռեալ զասպատակ իւրեանց ի
 գաւառն Բազրեւանդ եւ ի սահմանակիցս նորա՝ եւ
 տազնապ մեծ յարուցանէին ի վերայ բնակչաց երկ-
 րին, ուս եղեալ ընդ ամենայն քաւարանս աղօթից՝
 խոկային կործանել եւ շիտթել զարբութիւն եկեղե-
 ցեաց Քրիստոսի. խորտակէին և զնմանութիւն սայ-
 ծառացեալ խաչին Քրիստոսի, զոր ապաւէն եւ հո-
 վանի ի յեւր եւ ի մուտս կանգնեալ ի սլատճառս
 երկրպագութեան համագոյ Երրորդութեանն. եւ
 հրկիզութեամբ բառնային ի միջոյ : Աւարէին ուժգին
 հեռութեամբ ընդ քահանայս եւ ընդ պաշտօնակիցս
 նոցին իբրև առաջնորդք գոլ նոցին որք վախճանե-
 ցան ի սլատերազմին : Յափշտակէին եւ ի տեղիս
 տեղիս զսպաս եկեղեցւոյ. և զնշխարս սրբոց Աստու-
 ծոյ վարեալ տանէին յաւարի : Եւ իբրեւ լցան զօրքն
 անօրէն յաւարէ աշխարհիս Հայոց՝ դարձեալ եւր-
 նէին ի վերայ ամրոցաց եւ նուաճէին զապաստա-
 նեալսն յամուրսն կոչեալ ի խաղաղութիւն, և տային
 գիր երդման եւ իջուցանէին յամրոցացն :

Եւ ինքն չու արարեալ իբրեւ պանծալի եւ քաջ
յաղթութեամբ՝ դէմ եղեալ գնայր յաշխարհէս Հա-
յոց. անցանէր ընդ աշխարհն Պարսից, յանդիման
կամէր լինել իշխանին Խամայելի իբրեւ զի զփոխարէն
միամտութեան վաստակոցն առցէ ի նմանէ: Եւ նոյն-
ժամայն հասեալ ի վերայ դատաստան յիրաւադատն
Աստուծոյ՝ սատակէր ի կենաց յերկրին Պարսից :
Քանզի չարաչար ցաւօք տանջեալ սատակէր. և ըստ
արժանւոյն ընդունէր զհատուցումն վրէժխնդրու-
թեան . զի փոխանակ անպարտ արեանն հեղլոյ ի
ձեռն նորա՝ հեղաւ արիւն իրաւացի թէպէտև ոչ սրով
մարդկան . այլ աներևոյթ սրով հրամանաւ բարձրե-
լոյն, որ ազդողական զօրութեամբ թափանցական է
բան զամենայն սուր երկսայրի յորոշումն ոգւոյ եւ
չնչոյ եւ յօղից եւ ուղղոց անցանէ : Այնու սրով
խնդրեաց զվրէժ արեան որդւոց իւրոց, և զհատու-
ցումն ատելեաց իւրոց հատոյց . եւ զերկիր ժողովր-
դեան իւրոյ սրբեաց եւ խնայեաց ի ժողովուրդ իւր .
զի զգաւազան ժողովրդեանն մերժեաց յերեսաց նո-
ցա : Միւտանդամ ապահով եղեն ի բնակութիւնս
իւրեանց :

Յայնմ ժամանակի դարձեալ առաքէ իշխանն Խա-
մայելի ի վերայ աշխարհիս Հայոց հրամանատար փո-
խանակ Հասանայ զԵգիտ : Եւ ինքն Արդլա լցեալ
ամենայն ախորժակօք չարասէր կամաց իւրոց եւ

ճնշեալ զողի իւր ի բաղձանս արծաթսիրութեան
ախտի, եւ ազահեալ զազահութիւն չար տան իւրոյ՝
ընդունէր զմարդարէին նզովան. եւ յուսակորոյս սա-
տակէր անդէն ընդ հուպ ի նմին ամի : Իսկ զհանդեր-
ձեալն զտեղի դատաստանի նորա յայտնեաց որ
բողորեցունն է հատուցանող՝ միում ումեմն յարժա-
նաւորաց իւրոյ ծառայից՝ քահանայի միոջ . զի տե-
տանէր ի տեսլեան սակաւ աւուրբք յառաջքան զվախ-
ձանել կենաց նորա՝ տեղի խոշտանդանաց, եւ ի նմա
վիհ գբոյ որ ամբաւ էր խորութեամբ, և ի բերան վհին
կառուցեալ գուռն մի երկաթի : Եւ ամեալ զնա եր-
կուց զինուորաց՝ կացուցանէին առ բերան գրին, և ի
բաց առնով զկաւարիչ վհին՝ տեսանէր զի ելանէր
քոյ վհին ի վեր մինչեւ յերկինս, յոր առեալ ընկեցին
զգործունեայն չարին. եւ դարձեալ ի վերայ կափու-
ցեալ զնոյն դուռն՝ ըմբռնէին զնա յանեւանելի կա-
պանս ընդունիլ զարժանաւոր հատուցումն : Զայս-
պիսի յայտնութիւն տեսլեան գուշակեալ վասն նորա,
որ արդարեւ վայել էր ըստ չարութեան զնացից իւ-
րոյ զայնպիսին ընդունիլ հատուցումն յարդար դա-
տողէն :

Եւ յետ այսորիկ յաջորդէ զիշխանութիւն նորա
Մահմետ Մահադի՝ որդի նորա (42) : Եւ սա էր ազ-
նուական քան զհայր իւր և լուսագոյն բարուք : Եբաց
զամենայն տունս դանձուց զորս ազխեալ սրահէր ամ-

բարիշտն Արդլա, եւ բաշխեաց պարգեւս զօրաց իւրոց : Համարձակեաց եւ զդրունս մարդից հանել զվաճառականսն ի վաճառսն իւրեանց և ընուլ զպէտս կարօտելոց . եւ եղև առատութիւն երկրի, եւ գիւտ արծաթոյ ընդարձակեցաւ . եւ բնակչաց երկրի անդորրութիւն եղև ի հարկապահանջ բռնութենէն . զի թէպէտեւ զանուր լծոյ հարկին ծանրացոյց, սակայն վասն գիւտի արծաթոյն հանգեաւ երկիրս առ փոքր մի ի չար տառապանաց վտանգին . քանզի եւ լերինք արծաթոյ յայտնեցան յաշխարհիս Հայոց հատանել ի նոցունց զխանութս արծաթոյ զտոյ առ ի պէտս մարդկան յաւուրս իշխանութեան նորա :

Եւ ինքն Մահմետ սկսաւ գոռալ ընդդէմ իշխանութեան Յունաց. եւ գումարեալ զօրս՝ տայր ի ձեռս զօրավարի միոջ իւրոյ եղբօր որում՝ անուն էր Սքաս, և առաքէ զնա յաշխարհն Յունաց. քանզի ի նոյն ամի սատակմանն Արդլայի վախճանեցաւ կայսրն Արստանդին, եւ Լեւոն՝ որդի նորա փոխանորդեալ զաթոռ հօր իւրոյ (43) : Եւ մինչդեռ նա զայս ածէր զմտաւ ի վերայ աշխարհին Յունաց՝ ասպատակել զօրօք ի վերայ նորա, առաքէ վաղվաղակի արքայն զօր բազում ի վերայ Բասանաստանի որում Բիշանն (44) կոչի, եւ կարգէ ի վերայ զօրավարս երիս որք էին երկու ի նոցանէն ի նախարարայն Հայոց, անուն միումն Տաճատ ի տանէ Անձեւացեաց, և երկրորդին՝

Արտավազդ ի տանէ Մամիկոնեանց, եւ միւսն ի զօրացն Յունաց: Որոց խաղացեալ յառաջ զօրօք բազմօք՝ հասանէին ի կողմանս Ալլիկեցւոց և Բիշանու, եւ սփռեալ զասպատակս իւրեանց ի վերայ աշխարհին՝ առին զբազում քաղաքս եւ զգաւառս եւ ըզգիւղս, եւ որք միանգամ ելին ընդդէմ նոցա պատերազմել՝ ջաղխեցին մանր իբրեւ զխոշի . եւ ինքեանք առեալ զբազմութիւն խառնիճաղանճիցն վարեցին յաւարի, զորոց զթիւ գերեւոցն ասեն լինել աւելի քան զտասնեւ հինգ բիւր արանց, զորս առեալ տանէին յաշխարհն Յունաց: Եւ երթեալ յանդիման լինէին կայսերն Յունաց հանդերձ բազում աւարաւ . եւ բազում գովութեամբ ընդունէր կայսրն լեւոն զզօրսն իւր, եւ մեծամեծ պատիւս ընծայէր զօրագլխաց իւրոց . եւ դադարէին յամին յայնմիկ:

Իսկ ի գալ միւսոյ ամին յղէր դեսպանս իշխոսնն Իսմայելի իբրև խրոխտալով զարհուրեցուցանել կամեցեալ՝ մեծամեծս վերայր . տայր տանել որպէս լուաք, ընդ պատգամին սերմն մանանխոյ զչափ երկուց գրուաց, եւ գրէր առ թագաւորն Յունաց եթէ վաղվաղակի առաքեցից ի վերայ աշխարհիդ քոյ ըզբազմութիւն զօրաց իմոց ըստ թուոյ հատոյ մանանխոյդ զոր տեսերդ թէ բաւեսցէ հող երկրի քոյ զանչափութիւն զօրաց իմոց ունել: Այլ արդ՝ եթէ գուցէ զօրութիւն ի ձեռին քոյ՝ պատրաստես՝ ընդ իս ի

պատերազմ: Եւ ընթերցեալ կայսերն զգիրն՝ ոչ ինչ
ամբօխէր ի խորհուրդս իւր. այլ հաստատուն մտօք յղէր
զպատասխանի « ո՛չ է, ասէ, զյաղթութիւն մարդ-
կան ստանալ անձամբ. այլ որոց սլարգևէ Աստուած.
Քանզի կարող է Աստուած տալ զզօրսդ քոյ կերա-
կուր զօրաց խնոց ըստ առակի մանանխոյն զոր յղե-
ցեր : Այլ դու զոր ինչ խոստացար առնել՝ արաս-
ցէս, եւ որ ինչ հաճոյք են կամաց Աստուծոյ՝ կա-
տարեսցին » :

Եւ նոյնժամայն ելանէ հրաման ի կայսերէն գաղ-
թեւ զքնակիչս աշխարհին ի քաղաքս ամուրս եւ յա-
մուր աշտարակս : Եւ գումարեալ իշխանն Խամայե-
լի զօրս անթիւս՝ կարգէր ի վերայ նոցա զօրավար
զնոյն այր զորմէ վերագոյնն ասացաք . եւ առաքէ
զնոսա բազմութեամբ ի վերայ երկրին Յունաց :
Որոց երթեալ հասանէին ի վերայ երկրին Գաղատա-
ցոց, եւ սլաշարէին զքաղաքն լայնանխտ որ անուա-
նեալ կոչի Ամուրիա (45) : Եւ նստեալ զնովաւ բաղ-
մութեամբ զօրացն՝ սլաշարեալ սլահէին զնա իրրեւ
ամիսս երիս . այլ ոչ կարէին ստնանել քանզի
սլարսպաւոր ամրացեալ (էր), եւ ոչ ինչ նուազ զգու-
շութիւն մատուցանէին շուրջքն : Քանզի շուրջ ըզ-
քաղաքան բղխին ակունք Սաղառիա գետոյ, որով
ի ճախճախուտ տղմոյն անկուռելի մնայր հաստայարկ
դիրք քաղաքին . եւ ոչ ինչ կարէին վնասել, այլ նըս-

տեալ միայն սրահէին : Պումարէր զգորսն իւր ասար
եւ Եզրիտ որ էր հրամանատար աշխարհիս Հայոց,
հասանել ի թիկունս օգնականութեան զօրավարին
Աբասայ: Եւ երթեալ ի կողմանս Պոնտոսի՝ հասա-
նէր ի Կողոնիա բերդ քաղաքաց (46), եւ ի Պովաթա-
եւ ի Կաստիղոն եւ ի գաւառն Մարիթենէս. ընդ
որս մարտ եղեալ կռուէր : Այլ ոչ ինչ օգտեալ ի
նոցունց՝ դառնայր մեծաւ անօթով յաշխարհս Հա-
յոց : Թողին եւ զօրքն Իամայելի զքաղաքն Ամուրիա
ի պաշարմանէն, եւ զնացին յաշխարհ բնակութեան
իւրեանց :

Կայ էս մեզ սրտամել զառաջի արկեալ խորհուրդս.
քանզի յեօթներորդ ամի Մահմետի վախճանեցաւ
կայսրն Լեւոն՝ որդի Կոստանդնի . եւ թագաւորէ
Կոստանդին՝ որդի նորա ընդ նորա, մանուկ մատաղ
հասակաւ : Իբրև ետէս Մահմետ՝ իշխանն Իամայե-
լի զվախճան արքային Յունաց՝ զումարէ զօր բա-
զում եւ կարգէ ի վերայ նոցա զօրավար զԱհարոն՝
զորդի իւր, եւ առաքէ ի վերայ աշխարհին Յունաց :
Եւ իբրև հասին զօրքն Իամայելի յաշխարհն Յունաց,
նոյնժամայն ելին զօրքն Յունաց ընդդէմ նոցա . եւ
նստեալ սրահէին զմիմեանս խից արկեալ ճանապար-
հաց նոցա : Եւ ոչ կարէին ելանել զօրքն Իամայելի
ի խնդիր կերակրոց . եւ լինէր սով մեծ ի բանակին
Իամայելի :

Իսկ Տաճառն՝ որդի Գրիգորի, որ էր ի տանէն Անձեւացի զորմէ յառաջագոյն պատմեցաք, զի երբեմն փախստական եղեալ ի իշխանէն Իամայելի առ կայսրն Կոստանդին յաշխարհն Յունաց . եւ նորա ընկալեալ զնա խնդութեամբ մեծաւ եւ չքեղութեամբ մեծարէր վասն քաջութեան անձին նորա . զի յառաջագոյն ի համբաւոյ ծանուցեալէր զարիութիւն նորա : Արոյ անդէն ցուցեալ արքային զարիութիւն ի կողմանք Սարմատացւոյ որ անուանեալ կոչին Բուլկարք, և դառնայր մեծաւ յաղթութեամբք : Եւ տեսեալ կայսերն զքաջութիւն սրտի նորա՝ կարգէր զնա զօրավար ի վերայ վեց բիւր արանց, եւ կայր իհնազանդութեան արքային Յունաց առն քսան եւ երկու :

Իսկ յետ վախճանին Կոստանդնի եւ Լեոնի՝ որդւոյ նորա և յունիլն զթագաւորութիւնն Կոստանդնի՝ հեռութեամբ վարէր առ նա թագուհին որ էր մայր Կոստանդնի կայսեր : Եւ վասն այնր պատճառի ձեռնամուխ եղեւ առ իշխանն Իամայելի : Քանզի իբրեւ եմուտ զօրն Իամայելի ընդ պաշարմամբ Յունաց, յայնժամ խնդրէր ի նոցանէ զիր երդման դառնալ անդրէն յերկիր իւր . եւ խոստանայր հանել ըզնոսա ի պաշարմանէն իւրեանց եւ տանել յերկիր բնակութեան իւրեանց : Եւ լուեալ իշխանին Իամայելի՝ արադասալէս կատարէր զխնդիրն . եւ տայր

նմա երգմամբ չափ զինչ եւ խնդրեսցէ ի նմանէն :
Եւ վստահ եղեալ յայն գիր երգմանն՝ եւանէր յերկ-
րէն Յունաց ամենայն տամբ իւրով եւ հանէր զգօրսն
Իամայեւացոց ի սաշարմանէ անտի : Եւ Ահարոն՝
որդի իշխանին Իամայելի, հայր իւր անուանեաց ըզ-
նա, եւ մեծամեծ սլատուօք ընծայէր զնա : Եւ իբրև
յանդիման լինէր իշխանին Իամայելի Տաճատն, բա-
զում շնորհակալութիւն առնէր նմա եւ ընոյր զնա
բազում ստացուածովք ի գանձուց արքունի . եւ
տայր նմա սլատիւ իշխանութեան ի վերայ երկրիս
Հայոց, և առաքէ զնա յաշխարհ իւր մեծաւ շքեղու-
թեամբ : Իսկ իբրև հասանէր իշխանն Տաճատ յաշ-
խարհս Հայոց հրամանաւ իշխանին Իամայելի առ
Օթմանն որ էր հրամանատար եւ ազգապետ ի վերայ
երկրիս, անընկալ եղեալ եւ ոչ կատարէր զհրաման
իշխանին իւրոյ . այլ յապաղէր և յղէր դեսսպանս առ
իշխանն իւրեանց եթէ ո՛չ է կամք միաբանութեան
նախարարացն Հայոց եթէ զայր մի ասլտամբեալ
յիշխանութենէդ քումմէ եւ ձեռն տուեալ առ ար-
բայն Յունաց, կացուցանել իշխան ի վերայ այնոցիկ
որ նուաճեալ են ընդ իշխանութեամբ քով . գուցէ
եւ դաւաճան զօրաց մերոց լինիցի :

Եւ թէպէտ բազում անգամ կամեցեալ Տաճատն
զեկուցանել զրեկումն իշխանութեան իւրոյ յականձս
իշխանին Իամայելի, այլ ոչ կարաց . զի ամենայն ու-

րեք զմուտս ճանապարհին պահէին, եւ ըմբռնէին ըզ
դեպանս յղեալս եւ դնէին ի բանտի : Եւ ոչ եհաս
տրտունջ նորա առ Մահմետ իշխանն եւ ոչ առ Ա,
հարոն՝ որդի նորա մինչեւ ի կատարումն ամին այն,
միկ : Եւ յետ այնորիկ հասեալ բողոք տրտնջմանն
առ Մահմետ իշխանն եւ Ահարոն՝ որդի նորա, խոռ,
վութիւն մեծ հասուցանէր առ Օթմանն՝ հրամանա
տար երկրիս . եւ իբրեւ յակամայ կամաց տայր զիշ
խանութիւնն Տաճատայ հրամանաւ իշխանին Խամա
յելի :

Եւ ապա յետ այնորիկ գումարէր Օթմանն զգորս
նախարարացն Հայոց յերկիրն Աղվանից ի դրունս
Կասալից (48) ի Ղարբանդն կոչեցեալ քաղաք, որ է
պարսիսպ և պատուար շինեալ ընդդէմ զօրացն Հոնաց
և Խազրաց : Կոչէ զՏաճատ իշխանն և զսարապետն
Բազարատ եւ զՆերսէհ Կամնարական եւ զայլն ի
նախարարացն Հայոց յաւուրս տապախառն ծագ
ման Հեիկեստեայ հրագաղաթան . եւ հարկանէ ըզ
բանակ իւր ի դաշտին որ կոչէր Քերան ի դժնդակ
եւ յանհանդուրժելի ջերմութեան տապոյ խորչակի :
Եւ զբովանդակ աւուրս ամարայնոյ անցուցանէր ի
հնոցածն ապառաժին դաշտի : Որում ոչ կարացեալ
հանդուրժել նախարարք Հայոց՝ վախճանէին ի
տապախառն օդոյն, որ վտանդեալ բառնայր ի կենաց
աշխարհիս . եւ վախճանէր իշխանն Տաճատ եւ սպա

րապետն Բագարատ եւ Ներսէհն Կամարական եւ
այլք ի զօրացն : Եւ յոյժ ցասուցեալ իշխանն Իսմա-
յելի Մահմետ ընդ աւաղական մահ իշխանին Տա-
ճատայ (49) եւ նախարարացն որ ընդ նմա, խափա-
նէ զիշխանութիւն նորա. եւ առաքէ փոխանակ նո-
րա զՌոհ ոմն իշխան եւ հրամանատար ի վերայ աշ-
խարհիա Հայոց :

Եւ կալեալ զիշխանութիւնն Մահմետ ամս ութն,
եւ ընդ գալն Ռոհայ սատակեցաւ :

Ապա յետ նորա Մուսէ փոխանորդէ զիշխանու-
թիւն հօր իւրոյ ամ մի : Եւ էր այր ժանտ եւ ապա-
րասան եւ սյսակիր . որ յանչափ շարժող սյսոյն որ
ի նմա՝ ի դրօսանել իւրում ի խաղս անարժան բա-
րուցն, զմարդիկ կանգնեցուցանէր փոխանակ մղղա-
կի նետաձիգս առնել ի նոսա ի վարժումն անձին իւ-
րոյ, զոր առժամայն հարեալ սատակէր ի կենաց : Եւ
իբրեւ հաստատեաց զիշխանութիւնն իւր՝ առաքէ ի
վերայ երկրիա Հայոց փոխանակ Ռոհայ զՊազմ ոմն,
որ արդա՛րեւ ըստ անուանն իսկ խազմարար և դժո-
խաձեւ : Որ իբրեւ եհաս ի քաղաքն Դուին՝ ընդ
առաջ եղէն նմա ամենայն նախարարք Հայոց . ընդ
առաջ լինէին նմա եւ իշխանք տանն Արծրունեաց
Համաղասայ եւ Սահակ եւ Մեհրուժան :

Իսկ բարեատեաց թշնամին տեսեալ զգեղաղէշ
վայելչութիւն փառաց նոցա եւ զբարեզարդութիւն

ազատախումբ զնդին որ ընդ նոսա, վաղվաղակի ըմբռնեալ զնոսա՝ տայր ի պահեստ բանտի զանձինս զօրաւարաց նախամարտկաց եւ քաջաց . եւ պահէր զնոսա ի կապանս կալանաւոր բանտի ժամանակս երկից ամաց : Եւ առաքէ ամբաստանութիւն զնոցա, նէ առ Մուտէ՝ իշխանն Խամայելի, եւ առնոյր ի նմանէ հրաման բառնալ զնոսա ի կենաց . եւ տոյ տանել զհրաման մահուն և զանիրաւ վճիռն ցասման ի բանտըն յորում պաշարեալ պահէին զերանելի նահաւտակսն (50) :

Եւ իբրեւ ընթերցաւ վճիռ մահուն ի վերայ նոցա՝ հարցանէին կապեալքն զոմն ի նոցանէն որում առնուն էր Քուբեղա որ սիրելագոյն էր առ նոսա եւ բարեկամ, ասեն « պատմե՛ա եթէ զինչ հնար գոյ մեզ զերծանիլ յանիրաւ մահուանէս յոր ըմբռնեալս եղաք » : Ասէ ցնոսա « ո՛չ իւրիք հնար գոյ ձեզ ապրել ի ձեռաց նորա բայց եթէ յանձին կալջիք դառնալ ի հաւատս մեր եւ հաւանել ձայնի մարգարէին մերոյ, եւ ապա զերծջիք ի դաւող մահուանէն » : Եւ զայս հրաման լուեալ Մեհրուժանայ՝ զարհուրեցաւ յառօրեայ մահուանէս, մատնէր զանձն ի կորուստ յախտենական զեհենին, եւ խորտակէր ըզքաղցր լուծ հաւատոյն որ ի Քրիստոս, և որոշիւր ի հօտէն Տեառն եւ զգենոյր զկերպարան գայլոյ, եւ պարտաւոր առնէր զինքն տիեզերական ատենին :

Այլ քանզի ոչ ի կամաց այլ յերկիւղէ մահուն որ ի վերայ էր հասանելոյ, արար զայս՝ թերեւս զթասցի Քրիստոս ի զղջումն սրտի նորա :

Իսկ քաջ նահատակքն զգեցեալ զգրահն հաւատոյ եւ սաղաւարտովն փրկութեան ամրացուցեալ զգլուխս իւրեանց՝ ասէին ցնա « քա՛ւ լիցի թէ փոխանակեսցուք զճամարտութիւնն Աստուծոյ ընդ ստութեան, կամ զկեանսն յաւիտենական ընդ առօրէիս, կամ զփառսն մշտնջենաւոր ընդ անցաւորիս, կամ զյոյսն բոլորեցուն զՔրիստոս ընդ դուզնաբեայ արեանս մեր » : Եւ այսպէս զժամանակս արգելանին իւրեանց մարդէին զմիմեանս ասելով « բաւականապէս վայելեցաք ի փառս անցաւորիս ո՞վ եղբարք՝ այլ արդ՝ այսուհետեւ ո՛չ պատրեսցեն զմեզ ո՛չ մեծութիւնք, ո՛չ փառք անցաւորք, ո՛չ ոսկեհուն պատմուճանք շքեղութեան մերոյ, ո՛չ սէր մերձաւորաց, ո՛չ զութ մանկանց եւ ո՛չ այլ ինչ ի մերձակայ բարեացս, որոց բազումք ցանկացեալ՝ զանգիւտ կորուստն ժառանգեցին » : Եւ այսպէս զմիմեանս քաջալերեալ ի ժամանակս բանտամուտ վշտացն՝ աղօթիւք ընդ Աստուծոյ միաւորեալ հայցէին զհանդերձեալ յուսոյն ակնկալութիւն ժառանգել :

Իսկ իբրև եհաս ժամ ասպարիզին կատարել զընթացս նահատակութեան յաւուրս սուրբ եւ փառաւորեալ յայտնութեանն Քրիստոսի, զոր ութօրեայ

տօնախմբութեամբ երգարաննն ի Քրիստոս հաւա-
տացելոցն դասք, յայնժամ հրամայէ գործունեայն
անիրաւութեան կոչել զնոսա առաջի ատենին : Եւ
յառաջ ծանուցեալ զարիութիւն սրտից նոցա եւ ըզ-
ջերմութիւն հաւատոյն որ ի Քրիստոս, ոչ երկրոր-
դէր առ նոսա զնոյն բանս. այլ մուծանէր նախ՝ զերա-
նելին զԽօսհակ ի տեղի ասպարիզին : Եւ էր տան-
ջանարանն զոր պատրաստեցին նորագոյն . քանզի
փայտս երկճղիս ցցեալ ի հաստատութեան երկրի՝
անխախուտս հաստատեալ յաջմէ եւ յահեկէ, և կա-
ցուցեալ զնահատակն ի մէջ այնորիկ հարկանէին
զերկճղիս փայտիցն ի ներքոյ անթիցն . եւ պրկեալ
զձեռս նորա ի փայտին՝ կապէին պնդագոյնս, եւ հա-
րեալ ջալոտիւք զթիկունս նորա՝ սաստկագոյնս տան-
ջէին մինչեւ քանցել առ հասարակ մարմնոց նորա :
Եւ զերանելին Համազասպ պահէին կասկանօք ար-
տաքոյ : Եւ նա աղօթէր առ Տէր ի սրտի իւրում, եւ
չրթունք իւր ոչ շարժէին, եւ բարբառ իւր ոչ լինէր
լսելի . այլ միայն ի սրտէ իւրմէ գոչէր հառաչանօք,
կոչէր զՏէր յօգնականութիւն վտանգին յորում հա-
սեալ կային :

Եւ իբրեւ այնպէս սաստկագոյն տանջեալ լուծին
զնա ի դառն կասկանացն . եւ ամին զերանելին Հա-
մազասպ ինոյն տեղի տանջանայ : Եւ ըստ նմին օրի-
նակի կասկեալ ի մէջ երկուց փայտիցն՝ տանջէին ըզ-

Թիկունս նորա եւս դառնագոյնս : Եւ իրրեւ նա եւս արիարար համբերեաց տանջանայն : Յետ այնորիկ տայր հրամանս սպանանել զնոսա սրով . և դահճացն լուեալ զհրամանդատաւորին՝ վաղվաղակի վերացուցեալ զտուրն ի վերայ նոցա, բառնային զգլուխս նոցա : Եւ այնպէս աւանդեալ զհոգիան՝ փոխեցան յաշխարհէս : Եւ ի վաղիւ անդր հրամանս ետ կախել զմարմինս նոցա զվայտէ . եւ կարգէր ի վերայ զինուորս զի մինոք ի Քրիստոնէից գողասցի եւ թաղեսցէ զմարմինս նոցա : Եւ զի անզեղջ էր սրտիւ անօրէն դատաւորն, և ոչ յետ մահուանն անկուշեալ քաղցրանայր դառնութիւն սրտին . այլ իջուցեալ ի փայտէն՝ հրով ծախէր զմարմինս և զոսկերս երանեալ զօրավարացն : Եւ զփոշին եւս ոչ անխայեաց տալ գերեզմանի այլ ի ջուրս գետոյն մատնէր . զի ի ժամանակի թեթեւ նեղութեանցն յաճախութեամբ զմերժումն փառացն գործեսցէ ի նոսա ըստ առաքելական բանին, եւ առ ի փոխարէն հատուցմունսն հարիւրաւորս հատուցէ նոցա սրարգեւատուին առատութիւնք ըստ խոստմանն Տեառն եթէ « ամենայն ոք որ եթող զհայր կամ զմայր կամ զկինս կամ զորդիս կամ զազարակս վասն անուան իմոյ՝ հարիւրապատիկս առցէ յաշխարհիս յայսմիկ, եւ զլիեանսն յախտենականս ժառանգեսցէ » (51) :

Գործեցաւ այս յիշխանութեանն Մուսէի, յազգաւ-

սկտութեանն Խաղմայ՝ յաւուրս սուրբ յայտնու-
թեանն Տեառն, յորում էր թուականս Հայոց 233 :
Եւ Մուսէի կալեալ զիշխանութիւնն ամ մի՝ վախ-
ճանէր (52) : Ի սորա աւուրս սպան եւ զիշխանն
Վրաց չարաչար մահուամբ . զի վերամբարձ առեալ
զոտիցն եւ զձեռացն՝ ընդ մէջ կտրէր զմատաղու-
թիւն հասակինորա : Եւ այսպէս իբրեւ զգառն հա-
մարեալ ի սպանդ՝ հրաժարէր ի կենացս այսոցիկ :
Եւ կատարեալ զայս ամենայն չարիս՝ յետ ամի միոջ
սատակէր : Յետ սորա կացեալ Ահարոն՝ (53) որդի
Մահմետի, ազահ եւ արծաթասէր : Եւ սա յաւուրս
իշխանութեանն ունէր հակառակորդ զեղբայր իւր
Ուրեղլա . եւ վասն հակառակութեանն որ ընդ մի-
մեանս բաժանէր եւ տայր եղբոր իւրում զԱտրպա-
տական եւ զՀայս հանդերձ Վրօք եւ Աղվանիք :
Եւ կարգէր ի վերայ երկրիս ըստ հակամէտ բարուց
իւրոց հրամանատարս ասպարասան եւ ժանտարարոյ
անաստուածութեամբ, որք զերկիւղ Աստուծոյ ան-
գամ և ընդ միտ ոչ ածէին. նախ՝ զԵզիտ ոմն՝ որդի
Մզղէի, եւ յետ նորա զԱբդալբէր սակաւ ինչ յա-
ւելեալ, ոչ բարի ինչ գործեաց եւ ոչ չար . այլ ըզ
կարծիս լաւ իմն ցուցանէր : Եւ յետ նորա Սուլէյման
ոմն քան զամենեսին ժանտ եւ չարագործօղ : Յետ
սորա և ինքն իսկ Ուրեղլա եկն ի քաղաքն Պարտաւ,
և հաստատէր զՍուլէյման իշխան աշխարհիս, և տայր

ի ձեռս նորա զԺողովուրդ Տեառն իբրեւ զոչխարս ի մէջ ապականիչ գայլոց :

Իսկ նորա զանրառնայի լծոյ ծանրութիւնն եղեալ ի վերայ մարդկան, զոր ոչ կարէին բառնալ . զի որ ինչ գտանէր ի ձեռին ուրուք հայթայթանք՝ ընդ անձին իւրոյ ոչ լինէր բաւական գնոց: Այս Սուլէյման յղէր զոմն անօրէն եւ վատթարազգի որդի՝ աղախնոյ միոյ , որ էր Հոռոմ յազգէ՝ փեսայ Սուլէյմանայ , որում անունն էր Իբնդոկէ . որ եկեալ ի քաղաքն Գուին՝ սաստիկ դժնդակութեամբ խոշտանգէր ըզրնակիչս աշխարհիս հարկապահանջմամբ (54) : Առ որ ժողովեալ ամենայն նախարարք եւ ուսմիկք հանդերձ եկեղեցականօք եւ կաթողիկոսիւն որոյ անունն էր Եսայիաս, աղաչէին թեթեւացուցանել զանուր ծանրութեան սակին զոր պահանջէր, եւ ոչ ինչ օգտէին . զի բարկութեան Տեառն էր հրամանն տալ ի ձեռս անողորմ զազգ Քրիստոնէից : Որոյ անդէն յղեալ ընդ կողմանս կողմանս աշխարհիս պահանջողս, եւ տուեալ հրաման՝ կրկին քան զոր ըստամին պահանջէին, ի միում վայրկենի հաւաքել . եւ կատարէր հրամանն : Իսկ իբրեւ այն ի գլուխ ելանէր՝ վաղվաղակի այլ վտանգ չարեաց խորամանկէր որդին սատանայի, եւ տայր կնիք կապարեայ դնել յամենեցուն պարանոցսն . եւ առ մի մի կնիք պահանջէր զբազում զուգայս մինչև հասանել մարդկան ի յետին

տնանկութիւն յանհամբեր նեղութեանցն առ ի չափաշուք դահճէն : Իսկ ապա ի գալ միւսոյ ամին՝ ի գալն Ուրեղլայի զնոյն վտանգ տարակուսանայ եւս առաւել զօրացուցանէր . զի յայնմհետէ ո՛չ որ էր տէր ընչից իւրոց . այլ առհասարակ վարէին յաւարի : Եւ բազումք ինքնակամութեամբ թողուին զհօտս եւ զանդեայս, և գնային փախստական վասն ոչ բերեւոյ զճանրութիւն աղետիցն . եւ թշնամեացն վարեալ գերեւարութեամբ զանասունս եւ զստացուածս վարէին յաւարի :

Իսկ ապա իբրև այնպէս թախուրք ի ստացուածոց՝ մնային մերկք եւ բոկք և սովամահք, և ոչ զտանէին ապրուստ անձանց, զէմ եղեալ տարադէմ գնային փախստեայ յաշխարհն Յունաց, զորոց ասէն լինել զթիւ մարդկանն աւելի քան զերկոտասան հազար արանց հանդերձ կանամբք և մանկտեաւ . որոց առաջնորդք Ծապուհ ի տոհմէ Ամատունեաց եւ Համամ՝ որդի նորա եւ այլք ի նախարարաց Հայոց եւ նոցին հեծեւոյ : Եւ անօրէն չարաշուք թշնամւոյն հետամուտ եղեալ զօրու իւրով զկնի փախստէիցն՝ հասանէր ի սահմանս Ալբայ ի դաւառն Աղղ : Ընդ որում մարտ եղեալ՝ փախստական առնէին և զովմանս սատակէին . եւ ինքեանք անցանէին ընդ գետն Ակամիփսիս որ ի կողմանս Տայոց բղխեալ՝ երթայ զհիւսիսով աբեմտից անցանելով ընդ Եգերեստան ի Պոնտոս : Եւ իբրև

անշին ընդ գետն՝ վաղվաղակի աղբ եղև արքային՝
Յունաց Կոստանդնի: Եւ կոչեցեալ զնոսա առ ինքն՝
տայր պատիւ նախարարացն եւ նոցին հեծելոց . եւ
զայլ խառնիճաղանճսն բնակեցուցանէր ի բարւոք
եւ յարգաւանդ երկրի: Իսկ կէսք ժողովրդեանն որք
մնացին, առ սաստիկ կարօտութեանն անձնատուրք
եղեն ի ծառայութիւն ստրկի՝ փայտակոտորք և ջր-
բերք ըստ նմանութեան Պարաւոնացւոց. ոմանք առ
վշտաբեկ նեղութեանն :

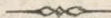
Պարձեալ միւս եւս խորհուրդ չարութեան խոր-
հէր դժոխսաձև եւ չարաշուք այրն ամբարիշտ, որ ի
ձեռանէ Սուլէյմանայ էր հրամանատար ի Ղուին
բաղաբի: Զի ի ժամանակին յայնմիկ փոխեցաւ ե-
րանելին առ Քրիստոս՝ սուրբ եւ ուղիղ հաւատով
Կաթողիկոսն Հայոց Եսայիաս . և խորհեցաւ համար
եւ քնին առնել ամենայն ստացուածոց եւ սպասուց
եկեղեցւոյն: Եւ կոչէր առ ինքն զամենայն կղերիկոս
սպասաւորացն, եւ ուժգին սպառնալեօք զարհուրե-
ցուցանէր զնոսա « տեսէ՛ք ասէ, մի ինչ ծածկեցէք
յինէն. այլ զամենայնն ի յայտ բերջիք: Ապա թէ ոք
թագուացէ ինչ, և յետոյ ի յայտ դայցէ՛ ինքն անձին
իւրում՝ սրարտաւճճր եղիցի »: Իսկ նոցա երկուցեալ
խաբառնալեաց պատուհասին, ետուն ի ձեռս նորա
զամենայն ինչ. եւ զամենայն ինչ զոր գտանելին ի
գանձս ծածկութին ցուցին նմա, եւ ոչ ինչ մնաց ի

ծածկութեան զոր ոչ եղին առաջի նորա զապաստ
ցանկալիս ոսկոյ և արծաթոյ եւ որ ի քարանց պատ-
ուականաց , եւ զհանդերձս թագաւորացն զոր ի
պատիւ սրբոյ եւ փառաւորեալ աստուածընկալ սե-
ղանոյն եւ խորանին Տեառն նուիրեալէին : Եւ իբրև
ետես զայն ամենայն՝ խորհեցաւ միանգամայն վարել
յաւարի . եւ դարձեալ շրջեալ յայնց մտաց՝ առնոյր
որ ինչ ցանկալի թուէր անձին իւրում՝ ի գանձուցն
եւ ի հանդերձից պատուականաց և զայլ ինչ ի սար-
սուցն . եւ որ ինչ միանգամ յաւանդս եկեղեցւոյն
տայր ցաւանդապահս նորին մինչեւ յաջորդել յա-
թոռ հայրապետութեանն զՍտեփաննոս որ բա-
զում կաշառօք յաջորդեալ ի հայրապետութեանն
աթոռ՝ վատնեաց զամենայն ինչս եւ զստացուածս
մինչեւ եղեւ թողութիւն գիւղից եւ ծառայից եւ
պարտուց .

Վ Ե Ր Զ :

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն .

Կատարեցաւ վարդապետութիւն Ղեւոնդի վասն
ժամանակագրաց տանս Թորգոմայ ի հրամանէ
Տեառն Շապհոյ Բագրատունւոյ : Որ և ցանկացօղ
եղեալ սորին Տէր Համազասպ ի պատուաւոր ազ-
գէն Մամիկոնեանց՝ ի հալալ արդեանց ետ հրաման
ծրել փծուն գրչիս Սարգսի : Աղաչեմ՝ յիշեցէք յո-
ղորմածն Աստուած, եւ նմա փառք յաւիտեանս-
Ամէն :

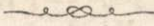

Ա Ն Ո Ի Ա Ն Ք

Քարերարաց շարի Հայ պատմագրաց :

Պ.Պ.	օրինակ :
Արեթիկ Նեվրուզեան	1
Աբրահամ Ամիրայ Ապրոյեան	29
Արթին Բարսեղեան	1
Պէորդ բէյ Երամեան՝ սեղանաւոր փոխարքային Եգիպտոսի	10
Մահտեսի Պրիգոր Կոստանդեան	17
Պրիգոր Մանուկ-բէյ՝ ասպետ	1
Վեհազն կոմս Խաչատուր Լազարեանց՝ սենեկապետ Կայսեր Ռուսաց եւ ասպետ	17
Մարգար, Կարապետ եւ Թազուր Յակոբեան եղբարք	5
Միքայէլ բժիշկ Խորասանճի	1
Մկրտիչ Կարապետ Բաթալիացի	1
Յակոբ Կրճիկեան՝ խորհրդական եւ ատենադպիր դեսպանատան Տաճկաց	2
Յովհաննէս Այվաղուլարի՝ նկարիչ եւ ասպետ	1
Յովհաննէս Մանուկ-բէյ՝ ազնուական	6
Յովհաննէս Խորասանճի	1
Յովհաննէս Սալալան	5
Յովսէփ Չէլէպի Իւսուֆեան	29
Նէյման՝ հայագէտ գիտնական Պերմանացի	1
Պետրոս Ամիրայ Խորասանճի՝ սեղանաւոր	5

Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ք :

Ծանօթութիւնք առաջին գլխոյ :

1. Բնագիրն չունէր զբաժանումն եւ ոչ մի, զոր մեղէն յաւելաք առ դիւրութիւն ընթերցողաց :

2. Բնագիրն ունէր Ամիր ըլ Մումնիք որ ոչ էր համաձայն ոչ արարացի հնչման եւ ոչ ուղղագրութեան : Այս բառ թարգմանի ըստ մեզ Առաջնորդ Հաւատացելոց : Աբու-Բէքիր՝ անմիջական յաջորդ Մահմետի, կոչեցաւ Խալիֆայ . իսկ Օմար՝ նորին տեղակալ, Էմիր-ալ-Մումէնէն : Հոյակապ արք Արեւելից . Աղեքս . Մազասայ . Գիրք Ա . եր . 110 և 115 :

3. Մահմետ կամ՝ Մուհամէդ՝ մարդարէ և օրէնսդիր Միւսիւլմանաց, ծնաւ յամի Տեառն 570 ի ցեղէն Խորէյշի : Անուն հօր իւրոյ էր Աբդալլահ, մօրն՝ Էմինաչ : Ամաց քառասնից քարոզել սկսաւ զիսլամութիւն այսինքն է ընծայումն Աստուծոյ : Դատաւարտեալ ի մահ՝ խոյս ետ ի Մէդին յամի Տեառն 622 ի 16 յուլիսի : Աստի սկսաւ թուականն կամ

Հիջրէթն մահմետական : Յետ բազում յաղթու-
թեանց տիրեաց Մէքէյի յամին 630. եւ մեռաւ զինի
երկուց ամաց ի Մէդին (632) :

4. Այս բառ խուսափեալէ ի զաղղիական թարգ-
մանութեան մերում :

5. Չիք ամենեւին տարակոյս թէ՛ սխալի յայսմ
Ղեւոնդ վարդապետ . իբրդի սուրբ պատերազմն
Մահմետականաց սկսաւ յամի 632 . եւ յաղթու-
թիւնք նոցա փոխանակեցին զմիմեանա : Բօսորա
առաւ ի նմին ամի. Դամասկոս ի 634 . Եմէս ի 635.
Երուսաղէմ ի 636. Հալէպ ի 637. Անտիոք ի 638.
Մեմիլիս և Աղէքսանդրիս ի 639 : Այս ամենայն
եղեւ առ կենդանութեամբ Հերակլեայ որ մեռաւ
ի 641 :

6. Բնագիր մեր ունէր զորս :

7. Զայս բան օրինակէ Ղեւոնդ բառ առ բառ ի
պատնութենէ է Սերէսի Եպիսկոպոսի . երես 164-
165 : Թովմա Արծրունի որ կրսերագոյն է ժամանա-
կաւ քան զերկոսին վերոյիշեալ պատմիչսն, զնոցին
երրորդէ զբան . երես 109-112 :

8. Յօրինակին մերում՝ զոցա :

9. Թերևս՝ նորոյ :

10. Մաղխանացիք որոց երկիր բնակութեան էր
առ ափամբ Կարմիր ծովուն՝ ի վաղուց բնաջինջ և
զեալին :

11. Յօրինակին մերում՝ ի զօրուէն որ չէ օտար ի
Հայկարանութենէ :

12. Այս հռչակաւոր ճակատ յորում յաղթեցին Արարացիք, և որ արկ զսուրբ քաղաքն հանդերձ Պաղեստինաւ և Ասորեօք ընդ նոցա իշխանութեամբ, կոչի ի պատմագիրս նախնեաց յանուն Եարմայի : Սպարապետ բրիստոնէական զօրուն էր Պատրիկն Մանուէլ (Մահան) . իսկ Մահմետականացն՝ Խալէթ կամ Քաղեղ եւ Օրէյդահ : Արու-Օրէյդահ առ զԵրուսաղէմ յամի 636 : Խալէթս այս թուի լինել Քաղիրթ, Քաղիրդ կամ Քաղըրթ Սամուէլի երիցու և այլոց պատմաբանից մերոց որք համարին զնազըւխ ազգին Իամայելի :

Ծանօթութիւնք երկրորդ զլսաց :

1. Ի մերում գաղղիական թարգմանութեան զխորագիրն կարգեցաք ըստ բուն իմաստից երկրորդ զլսոցս :

2. Յօրինակին մերում՝ որում :

3. Յօրինակին մերում՝ ընդդէմ :

4. Այս հաշիւ յարմարի առաւել Արշակունի հարստութեան քան թէ Սասանեանին . իբր զի առաջինն տեւեաց ամս 482, սկսեալ 256 ամօք նախքան ըզՔրիստոս եւ դադարեալ 226 ամօք զկնի . իսկ երկրորդն սկսեալ յամի Տեառն 226՝ տեւեաց ցամն 651. յորում աշխարհս այս նուաճեցաւ ընդ իշխանութեամբ Արարացոց : Թուլմա Արծրունի. երես 115.

Համարի տւեալ զտէրութիւնն Սասանեանց ամս 542
հետևելով կարծեաց Սերէոսի. երես 215 : Երկորին
ևս սխալին :

Ծանօթութիւնք երրորդ զլիսոյ :

1. Ի մերում օրինակի՝ Կոստանդնու :
2. Սերէոս . երես 170 գրէ ձորոյ, եւ դնէ զայն
ի Տարօն :
3. Սաղմ. ՀԸ. 1-3 :
4. Ղեւոնդ քաղէ զանցս պատերազմին Արծա-
փայ ի Սերէոսէ (զոր տեսցէս եր. 183-184). յորմէ
թէև տարբերի ի կարևոր հանգամանս ինչ : Սերէոս
զՕթման եւ զՕզմայ (զոր տպագրիչն գրէ Ոզոմայ)
զօրավարս Իսմայելացոց դնէ ի թիւս անկելոցն ի
սրոյ Հայոց, զորովք լուծեամբ անցանէ մերս հե-
ղինակ :
5. Աբու-Բէքիր որոյ խակական անունն էր Աբ-
դալահ-իբն-Աբու-Քահաֆֆայ, մեռաւ ի 634: Օմար
զոր Ղեւոնդ կոչէ Ամր ի 643 . և Օթման՝ ի 655 :
Ղեւոնդ չառնէ աստանօր յիշատակութիւն ինչ ո՛չ
զԱւոյ եւ ոչ զորդւոյ նորա զՀասանայ, յորոց առա-
ջինն սպանաւ , երրորդն հրաժարեցաւ յաթոոյն
թողլով զայն Մուավեայ յամի 661 :

Ծանօթութիւնք յորորդ զՂխոյ :

1. Արարացիք եւ Թիւրքք կոչեն Մուավիէ, եւ րոպացիք՝ Մուավիաս կամ Մոհավիաս : Սա համարի նահապետ ցեղին Պէնի-Իւմիէ, պետացելոյ ի Ղամասկոս : Եւ յաթոուն յամի 661 և մեռաւ ի 680 :

2. Ղեւոնդ կոչէ զՄահմետականս իւրոյ դարուն երբեմն յանուն Տաճկաց թերևս ի սակս Տաճկաստանի որ մի էր ի գաւառաց Արարիոյ. երբեմն Խանայեացիս յանուն Իսմայելի՝ որդւոյ Աբրահամու. երբեմն Հագարացիս յանուն Հագարայ աղախնւոյն Աբրահամու և մօր Իսմայելի (ծննդ. Պ. ԺԳ). երբեմն Սառակիևոս ելեալ ի սարիքս արաբացի բառէ՝ որ նշանակէ անապատ, աղցաւորութիւն. երբեմն Մադիսնացիս յանուանէ Մադիան գաւառի : Այս ինչ անտարակուսելի է՝ զի տիրող ցեղն էր արաբացի, ընդ որ խառնեալ նաև Ասորոց, Եգիպտացւոց, Պարսից, Հրէից և Քրիստոնեայ ազգաց դարձելոց ի կրօնս Մահմետի՝ կալան յընթացս գրեթէ տասն դարուց զերիբ մասն հողագնդի :

3. Հրատարակիչն Սերէոսի. երես 151, յայտ է թէ՛ անգլիտութեամբ դնէ չոմն որ նշանակէ եւ ոչ ինչ :

4. Յօրինակին մերում՝ փախստեամբ, որ խորթ թուեցաւ առանց գոլոյ սխալ :

5. Կամ Աբդ-ալ-Մելէք որ եկաց տասներորդ ի Մահմետէ Խալիֆայ, եւ հինգերորդ ի ցեղէն Պէնի

իւմնիէ : Նստաւ յաթոռն յամի 684, եւ տիրեաց
ցամն 705 : Թիւրքք արտասանեն Աստիւլմելէք :

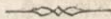
6. Մէրվան ըստ Թիւրքաց արտասանութեան :

7. Յօրինակին մերում՝ պատերազմաւ :

8. Յօրինակին մերում՝ ի կատարել :

9. Սաղմոս ԼԼ. 15 :

10. Մինչեւ ցայսօր ժամանակի պատմիչք մեր
գրեն Աղուանք հանեալ զայն յաղու բառէ. մեք ուղ-
ղագոյն եւ վարկաք գրել Աղվանք, զորոյ զպատ-
ճառան դիցուք ի յառաջաբանի Մովսիսի Կաղկանտ,
ուայւոյ :

Ծանօթութիւնք հինգերորդ գլխոյ :

1. Այն է Յուստինիանոս Բ. զկնի որոյ կալաւ զա-
թոռն Բիւզանդիոյ Ղեւոնդիոս կամ Լէոնս յամէ
695 յ698. եւ աստի ցամն 705 Տիրեր-Ափսիմե-
րոս, զոր վրիպակաւ փեռեկտէ հեղինակն մեր եւ ի
միոյ անուանէ ձուլէ զերկուս ասելով « զԱփսիմերոս
եւ զՏիրեր » : Սխալի նոյնպէս եւ իղնելն զթագաւո-
րութիւն Թէոդոսի յայամ միջոցի որ, որպէս յայտ է,
կալաւ զաթոռն կայսերական յետ Անաստասու Բ.
յամն 716-717 :

2. Յովհ. Ը. 44 :

3. Ասորեստան ո՛չ է Ասորիք, ընդ որում չիօթէ
Ղեւոնդ զայս երկիր :

4. Օրինակն մեր ունէր « իրրեւ զօրան վանակ (Թերեւս՝ վականակ) փխրեալ, զոր առ ոտն կոխեալ խողից » որ աղաւաղ երևեցաւ մեզ, եւ զոր հարկաւ այլ ընտիր օրինակք պարզեցեն յապայն :

5. Նախճուան :

6. Օրինակն սուրբ Ղազարուն Վենետիոյ ունի 5,000 :

7. Աւան Այրարատայ զոր ի զուր խնդրէ Հայր Ղուկաս Ինճիճեան այսր անդր : Ստորագ. Հին Հայաստ. եր. 331 : Տե՛ս եւ Սերէոս. երես 148. :

8. Օրինակն մեր՝ ունէր զուղղութեամբ :

9. Հայր Միքայէլ Չամչեան ի պատմութեան ճարտարութեան վարդանակերտի համարիւ զՅոյնս մարտակից Հայոց . Այս կարծիք նորա երևի անտեղի որպէս եւ հանգամանք բունից Ղեւոնդեայ զնոյն յայտառնեն : Պատմութիւն Հայոց . հատ. Բ. եր. 378. :

10. Զսեռականն Աշոտ անուան գրէ Ղեւոնդ մերթ Աշոտոյ, մերթ Աշոտի. մեք ընտրելի դատեցար զառաջինն վարել հորով :

11. Օրինակն մեր ունէր՝ սակաւ միոյ :

12. Տէրն մեր զընդհակառակն ուսոյց զվարդապետութիւն :

13. Մեր օրինակն ունէր « ի մատենից քոյ » :

— — — — —

Ծանօթութիւնք վեցերորդ զխոյ :

1. Վէլիխ ըստ արտաբերութեան Թիւրքայ :

2. Քինին :

3. Հ. Միքայէլ Չամչեան չառնէ յիշատակութիւն ինչ զայսմ պատերազմէ յիւրում եռահատոր պատմութեանն :

4. Նոյնն զՄահմետ՝ ոստիկան Հայոց կոչէ Մահմետ :

5. Նոյնն համարի (հատոր Բ. եր. 381) զԱաշմ կամ Աասմ ոստիկան Հայոց . իսկ Ղեւոնդ՝ իբրեւ մասնաւոր զաւառապետ Նախիջեւանու :

6. Ըստ Հայր Մ. Չամչեան (հատ. Բ. եր. 382) ազատեցան երկոքին սորա :

7. Յօրինակին մերում՝ չարեաց :

8. Հայր Մ. Չամչ. ոչ միայն չյիշէ զԱրդէ-Ազիզ ընդ ոստիկանս Հայոց ընդ մէջ Աաշմայ եւ Վլթի. այլև շիտթէ (հատ. Բ. եր. 381) զառաջին առումն Դունայ յԱրարացոց յամի 640 ընդ երկրորդին եղերոյ յ704 կամ 705 : Յորում ժամանակի յիշեալ Արդէ-Ազիզն ո՛չ իբրև մանուկ երկոտասանամեայ ըստ Չամչեանի պատճառ առման քաղաքին լինէր, այլ իբրև ոստիկան ալևոր վերանորոգիչ այնորիկ :

9. Ի ճայնէ :

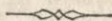
10. Յօրինակին մերում՝ արի :

11. Ա՛յլ են իսկական դրունք Աասպից հռչակաւոր առ նախնիս, եւ որք անկանին յայժմեան Պարսկաստան :

12 և 13. Ճորայ և Թարգու կան մնան մինչեւ ցայսօր ժամանակի յորոց առաջին կոչի Շուրայ, երկրորդն Թարխու :

14. Յօրինակին մերում վրիպակաւ գրի ի տեղի Մսլիմայ Սուլէյման, յորոյ առաջինն էր զօրավար, երկրորդն՝ Ամիրապետ :

15. Դարձեալ՝ վրիպակաւ գրի փոխանակ Սուլէյմանայ Մսլիման :

Ծանօթութիւնք եօթներորդ զլսոյ :

1. Իւմէր ըստ առողանութեան Տաճկաց, հօրեղորորդի Սուլէյման Ամիրապետի :

2. Ղեւոնս այս կոչի ի պատմութեան Իսաւրացի, որ և թագաւորեաց յամէն 717 ց741 :

3. Թարգմանութիւն նամակիս անճոռնի իմն է, կրճատ և ազաւաղ : Թերևս անալիտան դատեալ յաւուրս Ղեւոնդեաց վարդապետի, մեզ յետնոցս յոյժ պիտանի լինէր յիշեալ թուղթն՝ եթէ հեղինակն մեր անթերի և կոկ լեզուաւ աւանդէր մեզ զնոյն : Հեղինակն մեր դնէ ի բերան Օմարայ խօսիլ երբեմն եզակի, երբեմն յոքնակի. զնոյն առնել տայ և Ղեւոնի, զորօրինակ Օմար ասէ զանձնէ նախ՝ « կամեցայ » ապա « յաւելաք ». սմին նման և Ղեւոն « խորհիք, սաս, ընկալայք, երկուացար, ի կարծիս անկար, համարեցար, հաւատացեր, գիտէք » և այլն: Ոչ Ղեւոնդեաց վերագրելով յատկապէս զանհարթութիւնս զայստսիկ, եւ ո՛չ օրինակողին՝ պատշաճ վարկաք միօրինակ ունել ամենուրեք զոճ խոնարհմանոցն և թըուոյ :

4. Օրինակն մեր ունէր « մի ինչ հարկի յայսպիսիս զմեզ ածել յիրս » :

5. Կամ հասեալ :

6. Չոր ինչ ասացար ի ծանօթութեանն և սակա անհարթութեանց նամակին Օմարայ առ Ղեւոն, երկրորդեմք զնոյնն և յաղագս զՂեւոնին առ Օմար. և համարիմք կամ զՂեւոնդ թերագէտ գոլ յոյն կամ արարացի բարբառոյ և թարգմանեալ զայն այսպիսի աղաւաղ ոճով, կամ թերևս յայլմէ ի փոխ առեալ, զոր հաւաստէ ըստ իմիք նաև տարբերութիւն ոճոյ սկստմութեանն և կրկին նամակացս : Չայս նամակ անյայտ համարեալ ի Պարոն Նոյեւայ՝ յիշատակէ ընդ այլս նաև Թովմա Արծրունի. երես 116 . և օրինակէ զրե՛թէ բառ առ բառ զՂեւոնդ յաղագս աղնուական բարուց Օմարայ և դատանութեան յաջորդի նորս :

7. Իցէ՞ յորմէհէտէ կամ որով . անկարացեալ սսել ինչ՝ թողումք ապային սլարդել զայն :

8. Չամենէ :

9. Ատէ՛ երկիցս կրկնեալ, ի բաց յապաւեցաւ իրրև աւելորդ :

10. Ծննդոց ԻԲ. 18 :

11. Ծննդոց ԽԹ. 10 :

12. Վկայութեանն :

13. Տեղւոջէ :

14. Երևին :

15. Թօրա, Թօրայ, Թօւլրայ է բառ երրայական

որ նշանակէ օրէնք : Երբայցեցիր իմանան այնու զհրն,
գամատեանն Մովսիսի :

16. Ասորիք կոչեն զհինգ գիրս Մովսիսի Ուրայ-
թօ . Քաղզէացիք՝ Ուրայթայ :

17. Կոհեղէթ կամ կօհէլէթ ըստ Երբայցեացոց է
Բանք կամ Գիրք Ժողովողին :

18. Շիրաթ-շիրիմ ուղիղ ևս Շիր-աշիրիմ նշա-
նակէ երբայցեբէն Երգ երգոց :

19. Յոյնք զԱռակս Սաղօմօնի կոչեն Պառայի-
մա :

20. Յոյնք զԵրգ երգոցն կոչեն Սամատան :

21. Ժողովուր :

22. Չեռագիրն մեր ունէր « դյաւելուած ի բաց
բարձումն » : Իմաստ հատուածոյս մթին գորով՝
եղաք զայն աստ ի ծանօթութեան որպէս և էրն :
Իսկ ի կարգի պատմութեանն սու իմանալի առնել՝
գրարձումն փոխեցաք ի բառնային զոր ուղղեսցեն
յապայն ընտիր օրինակք :

23. Ղևոնդ ոչ բերէ վկայութիւնս յԱստուածա-
շնչէ ըստ մերոյ թարգմանութեան. այլ թարգմա-
նէ ինքնին ի նորոյ դյունական ընթերցուածն : Ի
կարգի պատմութեանն թողեալ ամբողջ զթարգմա-
նութիւն նորա որպէս և էրն, կարգեմք ի ծանօթու-
թեան աստ և զբուն ընթերցուածն մերոյ թարգ-
մանչաց ի գիտութիւն բանասիրաց : « Ի գետս Բարի-
լացոց, անդ նստէաք և լայաք . որպէս յիշեցաք մեք
անդ զՍիւովն : Ի մէջ ուռեաց նոցա կախեցաք ըզ
կրտակարանս մեր : Անդ հարցանէին գերիւք մեր

զբանս օրհնութեան, գերեզարք մեր ստիպէին զմեզ եւ ասէին: Օրհնեցէք մեզ յօրհնութենէն Սիովնի » : Սաղմ. ՃԼԶ :

24. Մեր Աստուածաշունչն զնէ « Տեսէ՛ք, տեսէ՛ք զի ես եմ. և չի՛ք այլ ոք բաց յինէն: Ես սպանանեմ և ես կեցուցանեմ, հարկանեմ և բժշկեմ. եւ ո՛չ ոք իցէ որ հանիցէ ի ձեռաց իմոց» Երկր. օրէնք. ԼԲ. 33:

25. Թարգմանութիւն նախնեաց զնէ « Սրեցից իբրև զխայլակն զսուսեր իմ, և կալցի զդատաստանաց ձեռն իմ, և հատուցից վրէժս թշնամեաց իմոց. և ատելեաց իմոց հատուցից» : Երկր. օրէնք. ԼԲ. 41:

26. « Թարգմանութիւն նախնեաց զնէ » զի հուր վառեալէ ի սրտմտութեան իմում, մինչեւ յախտեան բորբոքեցի » : Երեմ. ԺԷ. 4 :

27. Փուրկան՝ ուղիղ ևս Գօրկան կամ ալ Գօրկան է մին յայլ և այլ անուանոց զոր Մահմետականք տան Ղուրանին: Գօրկան ծագեալ ի Փարսիս արարացի բառէ՝ նշանակէ բաժանել, որպէս և Ղուրանն՝ ի կարասբայէ՝ նշանակէ կարգալ: Սուրբ Մատեանք Արևելից . երես 485 :

28. Բուն հեղինակ Ղուրանին է Մահմետ՝ օրէնադիր և մարգարէ Միսիւլմանաց : Աբու-Բէքիր՝ յաջորդ Մահմետի առաջին եղև, որ ետ ժողովել ի մի զգրուեալ հատուածսն այնորիկ զբոշմեալ ի մագաղաթի կամ ի կեղև արմաւենոյ, և յանձն արար Հաֆայի՝ դատեր Օմարայ այրւոյն Մարգարէին : Օթման կամ Օսման տեսեալ զմեծամեծ տարբերութիւնս յայլ և այլ օրինակս Ղուրանին, հրաման ետ օրինակել խնամով զբազմութիւ պատճէնս ի նախատպէն

Աբու-Բէքրեայ եւ տարածեաց ի ժողովս Մահմեւ տականաց : Գլխաւոր խնամակալք այսր գործոյ եղեն Զէյթ' իրն-Թարխտ, Աբդ' Ալլահ-իրն-Զօրա յիր, Սայիդ-իրն-Ալ-աս եւ Աբդ' Աբրահման-իրն-էլ-Հարեթ Մաքսումիթ : Սուրբ Մատեանք Արեւելից . եր. 489 : զԱբու-Թուաք Իսմայելացին եւ զՍաղման սլարսիկն յիշէ Թովմա Արծրունի. երես 111-112 իբրեւ ատենադպիրս Մահմետի :

29. Մահմետ կամ Մուհամմէդ նշանակէ ի լեզու Սրաբացւոց գովեալ շնորհալի :

30. Մատթէոս. ԺԲ. 31 :

31. Յովհաննէս . ԺԶ. 26 :

32. Առ ժամանակօք Լևոնի Իսաւրացւոյ ոչ միայն Արարիա այլ նա եւ Պարսք, Ասորիք, Եգիպտացիք եւ այլ շրջակայ ազգք ընկալեալին զկրօն Մահմետի եւ զհետ զնային այնմ . սմին իրի անմարթ է ընդունիլ զպատճառաբանութիւն կայսեր Յունաց իբրեւ զստոյգ ինչ :

33. Իցե՞ն Խօրէժ աղանդաւորք որ հերձեալ զատան ի միաբանութենէ Ալոյ յ37 ամին հիջրեթի . որք զչարն եւ զբարին հաւասարապէս ընծայէին Աստուծոյ, և զանուղղացս խօսէին զՆախասահմանութենէ :

34. Սաբարք' ուղիղ եւս' Զարբօյեան աղանդաւորք, հետևօղք Աբու-Սլի-Մահմետ-իրն-Աբդ-Ալլ-Վահհար, վերակոչեալ Ալ-Զարբայի, որ սլնդէր թէ Աստուած գիտէ էութեամբն իւրով, եւ թէ Բանն

Աստուծոյ ստեղծեալէ *in subjecto* . իբրեւ ի տախտակի պահեցելոյ կամ ի յիշողութեան Գարրիէլ հրեշտակի կամ Մահմետի: Սուրբ գիրք Արեւելից. եր. 528 :

35. Անուն թէեւ յոյժ ծանուցեալ առ Մահմետականս . սակայն ո՛չ եղէ ձեռնհաս գտանել զազանդ ինչ որոյ կրեալ իցէ այսպիսի անուն :

36. Կնտրի, ուղիղ ևս Կադարեանք իբրզի ուրանային զալ-կադր կամ զբացարձակ վճիռ Աստուծոյ: Այս ազանդ մերժէր զբացարձակ Նախասահմանութիւնն ասելով «ո՛չ է պարտ զանիրաւութիւնն և զչարութիւն վերադրել Աստուծոյ. այլ մարդոյ որ անձն իշխան ստեղծեալն է, եւ պատասխանատու է գործոց իւրոց բարեաց կամ չարեաց . որում տուեալ է յԱստուծոյ կարողութիւն գործելոյ կամ ոչ»: Սուրբ գիրք Արեւելից. եր. 529 :

37. Մուրջի, ուղիղ եւս մօրջեան ազանդաւորք ծնեալ, որպէս հաւանական է կարծել, ի Չարբարեանց: Ուսուցանէին թէ՛ դատատան իւրաքանչիւր ճշմարիտ հաւատացելոյ անկելոյ ի ծանր յանցանս ինչ, պահի մինչեւ ցօր յարութեան : Յայս . սակա ոչ դատին զօր յայսմ կենի եւ ոչ իսկ վճիռ հատանեն երբէք դատապարտութեան կամ արձակման ի վերայ ուրուր : Պնդէին եւս թէ անհնազանդութիւնն ոչ է արժանի պատժոց, եթէ ունիցի որ հաւատս, սոյնպէս եւ հնազանդութիւն հանդերձ անհաւատութեամբ անպիտան իմն է : Սուրբ գիրք Արեւելից. եր. 533 :

38. Բասդեանք կամ հետեւողք Վասսել-Բեն-

Աթ կամ որ նոյն է Վաղելիքն-Աթա՛ մեծանուն
Վարդապետի Իսլամութեան: Սա, ըստ յառաջ բե-
րելոյ Պարոն Սալի, հակառակ յարուցեալ Հանրա-
լայ՝ միւս ոմն հռչակաւոր Վարդապետի, եմոյժ ի
հասարակաց դպրոցս առ Մամուն խաղիֆայիւ զկար-
ծիս իւր, այսինքն թէ Ղուրանն ձեռագործ է մարդ-
կան, արարած եւ կորստական: Հոյակապ արբ Արե-
ւելից . հատ. Ա. եր. 214 : Աշակերտք Վաղելիքն-
Աթայի պնդէին թէ՛ մեծեղեոն յանցաւորք գտանին
ի միջին իմն վիճակի, այսինքն թէ ոչ ի հաւատացե-
լոց սակի են ե ոչ յանհաւատից : Սորա կոչին ի կրօ-
նապատում գիրք Մահմետականաց Մօթազալեանք:
Սուրբ գիրք Արեւելից . եր. 527 :

39. Աղանդոյն Չահգի կամ Չահդեան զլուխ ե-
կաց Ամրու-իրն-Բարհ՝ մեծ Վարդապետ Մօթազա-
լեանց, Ալ-Չահեզ վերաձայնեալ, այր յոյժ պերճա-
խօս : Եւ կարծէր թէ՛ դատաարարտեալքն ոչ
տանջեսցին առ յաւիտեան ի դժոխս . այլ փոխար-
կեսցին ի հուր, որ իւրովի ձգեսցէ զնոսա յինքն ա-
ռանց ընթանալոյ ինչ նոցա յայն : Չահդեանք վար-
դապետէին եւս թէ՛ ամենայն որ հաւատաց Մատ-
ուած իրրեւ ի Տէր իւր, եւ ի Մահմետ իրրեւ յառա-
քեալ Աստուծոյ, համարի ընդ հաւատացեալս: Սուրբ
գիրք Արեւելից . եր. 528 :

40. Յայս անուն ոչ գտի կեչտ ինչ յառաջին դա-
րու անդ Իսլամութեան : Յերկերիւր՝ եւ ի մի ամին
Հիջրեթի երեւեցաւ Բարեր-ալ-Հորրեմ՝ անուն՝
սուտ մարգարէն որ աղանդեաց զայլանդակ կեչտ
իմն : Սա ժողովեալ զհամախոհս իւր մղեաց ամս

իրրեւ քսան զպատերազմ՝ ընդդէմ Ամիրապետաց,
խորտակեալ բազում անգամ զզօրս ԱԼՄամունի :
Նկուն եղեալ ի ճակատու միում՝ փախեաւ յերկիր
Յունաց, զոր կալեալ հայկազն Մահէլ սպային՝ ետ ի
ձեռս ԱԼՄօթազիմաց : Քաց ի Հորրեմեանց գտանի
առ Մահմետեանս այլ իմն աղանդ Հայխլեանց կոչե-
ցեալ թէև զինի Լեւոնի Խաւերացոյ : Հալիւքեանք
հաւատային թէ աստուածային բնութեանն մարթէ
միաւորիլ ընդ մարդկայնոյն ի միում և եթ անձնա-
ւորութեան . վասնզի ընդունէին թէ՛ չէ՛ ինչ ան-
մարթ Աստուծոյ երեւիլ ընդ մարդկային կերպա-
րանաւ որպէս եւ երեւեցան Գարրիէլի : Եւ ի
հաստատութիւն կարծեաց իւրեանց ի վիպութիւն
առնուին զքան Մահմետի որ ետևս զՏէր խր ի չքնաղ
կերպարանս . եւս ըստ օրինակին Մովսիսի որ խօսէր
ընդ Աստուծոյ դէմ յանյիւնակ : Սուրբ գիրք Արեւե-
լից . եր. 532 եւ 534 : Էր երբեմն առ Մահմետեանս
նաեւ կեչոն Դարարի որ աստուածացուցանել կա-
կազէր զԱմիրապետն Հաբեմ :

41: Ի մերում օրինակի՝ այնոցիկ :

42. Ոչ գտի ուրեք զլեզու Քաղաղացոյ (եթէ
չիցէ վրիպակ ինչ գրչի) բաց միայն յարեւելեան
ափունս սեաւ ծովու, ուր երեւի զայնու ժամանա-
կաւ գործածական լեալ թէև արդ անհետացեալ :
Այս բարբառ ըստ Ալապրօթի (ճանապարհորդու-
թիւն . գիրք. Բ. եր. 5) էր ի գերդաստանէ լեզուին
Վրաց : Տե՛ս եւս զժամանակադրութիւն Վրաց. եր.
108-109 :

43. Չորորդ լեզուն սակասէր ի մերում օրինակի,

զոր անթերի օրինակը լրացուցեն յապայն : Իցէ՞
Քաղղէացոցն կամ Ղպտեացն անյիշատակ մնա-
ցեալ ի ցանկի աստ . եւ որոց թարգմանութիւն
Աստուածաշնչին էր իհնագունից սակի :

44. Օրինակն մեր ունէր Աբու-Քոււարայ, որ
վրիպակ զբշի մեզ թուեցաւ : Թովմա Արծրունի-
երես 116 զյապաւումն առասպելագոյն ինչ բանից
ի Ղուրանէ Օմարայ Բ. տայ :

45. Ոչ գոյլ ստուգել :

46. Ելից. Գ. 14 :

47. Ծննդոց. Ա. 26 :

48. ՅԱստուածաշնչին մերում « եկա՛յք, իջցո՛ւք
եւ խառնակեսցո՛ւք անդ զլեզուս նոցա » : Ծննդոց.
ԺԱ. 7 :

49. ՅԱստուածաշնչին մերում « Տէր տեղաց ի
Սողոմ եւ ի Գոմոր ծծումբ եւ հուր ի Տեառնէ երկ-
նից » : Ծննդոց . ԺԹ. 24 :

50. Երկր. օրէնք. ԺԸ. 15 և 19 :

51. Սաղմ. ԻԱ. 7-9 :

52. Սաղմ. Բ. 7 :

53. Հաւատաց :

54. « Խնդրեա՛ յինէն եւ տայքեզ զՀեթանոսս ի
ժառանգութիւն եւ յիշխանութիւն քեզ զամենայն
ճագս երկրի » . Սաղմ. Բ. 8 :

55. Սաղմ. ՃԹ. 1 եւ 3 :

56. Սաղմոս . ԼԲ. 6 :

57. Թուոց . ԻԳ. 5. 7 եւ 17 :

58. Նովա :
59. Սաղմ. ՀԱ. 1. 5. 8. 11. 15 եւ 17 :
60. «Մագեացի յաւուրս նորա արդարութիւն, բազում խաղաղութիւն մինչեւ կատարեսցի լուսին » : Սաղմ. ՀԱ. 7 :
61. Միքէ. Ե. 2 :
62. Երեմ. ԺԷ. 9 եւ 13 :
63. Իսրայէլ որոյ արմատն է սարա կամ սառա, նշանակէ մարտնչել ոգորել : Յայս անուն կոչեսցաւ Յակոր յետ գօտեմարտելոյն ըստ Աստուածաշնչին ընդ հրեշտակին :
64. Եսայի . Թ. 6 :
65. Եսայի . Թ. 7 :
66. Սաղմ. ՁԸ. 29 :
67. «Ահա՛ կոյսն յղասցի և ծնցի որդի. և կոչեսցեն զանուն նորա Էմմանուէլ » : Եսայի . Է. 14 :
68. Օրինակն մեր ունէր « զնոցին կանխաւ մարգարէիցն զուշակումն » զոր ուղղեսցեն անշուշտ ընտիր օրինակք :
69. Եսայի . Մ. 5 եւ 6 ,
70. Զաքարիա. ԺԱ. 12 :
71. «Որ ուտէր զհաց իմ՝ յաճախեաց առնել ինձ խարէութիւն » : Սաղմ. Խ. 10 :
72. Եսայի . ՄԲ. 13-15. ՄԳ. 1-9 :
73. Ստութիւնս :
74. Ի թարգմանութեան մերում անուշադրութեամբ գրաշարին եղաւ 1370 փոխանակ 1970 :

75. Տեսանի մթութիւն ի յօղուածիս յայսմիկ :
76. Առեալ :
77. « Հայր՝ եթէ կամիս, անցո՛ղրաժակս զայս յի-
նէն » : Ղուկ. ԻԲ. 42 :
78. « Ո՛չ կարէ Որդի մարդոյ առնել յանձնէ եւ
ոչ ինչ » : Յովհ. Ե. 19 : « Այլ Հայրն որ յիս բնակեալ
է նա դործէ զգործսն » : Յովհ. Ժ. 9. 10 :
79. Ծննդ. Գ. 19 :
80. « Ես զնեմ զանձն իմ... անձամբ իմով. իշխա-
նութիւն ունիմ՝ զնեւ զնա, եւ իշխանութիւն ունիմ՝
միւսանդամ առնուլ զնա » : Յովհ. Ժ. 17 եւ 18 :
81. Յովհ. Ժ. 32 :
82. Ժ. 28 :
83. Ժ. 44 :
84. « Որ անարգէ զիս, եւ ոչ ընդունի զբանս իմ...
Եւ որ տեսանէ զիս, զայն տեսանէ որ առաքեալն
զիս » : Յովհ. Ժ. 45 եւ 48 :
85. Յովհ. Ժ. 28 :
86. Յովհ. Ժ. 29 :
87. « Զի ծանկցեն զքեզ միայն ճշմարիտ Աստ-
ուած՝ և զոր առաքեցեր զՅիսուս Քրիստոս » : Յովհ.
Ժ. 3 :
88. Մատթէոս. Գ. 17 :
89. Յովհ. Գ. 33 .
90. Յովհ. Ա. 29 :
91. Յովհ. Ա. 1-2 :
92. « Որ ետես զիս՝ ետես զՀայրն » : Յովհ. Ժ. 9 :

93. « Որպէս գիտէ զիս Հայր, գիտեմ եւ ես զՀայրն » :
Յովհ. Ժ. 15 :

94. Յովհ. ԺԶ. 32 :

95. Յովհ. Ի. 17 :

96. Յովհ. Ա. 12 :

97. Յովհ. Ի. 27 :

98. Երեմ. ԼԱ. 31 :

99. « Օրէն յաւիտեանական քեզ եւ որդւոց քոց մինչեւ ց յաւիտեան » : Եւլից. ԺԲ. 24 :

100. Չիք արդ թլլաւտութիւն կանանց առ Մահմետականս մերոց դարու ոչ ի Թուրքաստան, ոչ յԱրաբիա, ոչ ի Պարսկաստան եւ ոչ յայլ աշխարհս բնակեալ յաշակերտաց Մահմետի : Չիք յայսմ մասին եւ պատուէր ինչ տուեալ յօրէնադրէ նոցա ի Ղուրանի, յորում ամիրտիին վարդապետութիւնք եւ ծիսական սահմանադրութիւնք այսր դենի : Յազգային մատենադրաց մերոց Ստեփաննոս Ասողիկ յիւրում պատմութեանն, եւ Սամուէլ Անեցի յիւրում ժամանակագրութեան աւանդեն զայն իբրեւ ստոյգ իմն. այլ ես համարիմ պտուղ հակառակութեան կամ թերեւս ի կիր ածեալ ի մահմետական աղանդաւորաց ոմանց առ նախնեօք, որպէս եւ առ Քրիստոնեայս իսկ զթլլաւտութիւնն արական սեռի տեսանեմք պահեալ մինչեւ ցաւուրս մեր առ Հարէչս :

101. Եզեկիէլ . ԼԶ. 25 :

102. Մատթէոս . ԻԶ. 19 :

103. Մենդոց . Ա. 3 :

104. «Նա ասաց, եւ եղեւ . հրամայեաց, եւ հաս-
տատեցաւ » : Սաղմ . ՃԽԸ . 5 :

105. «Եւ ես յո՛ հանդեպց, եթէ ոչ ի հեզս և ի խո-
նարհս և որ դողան ի բանից խնոց » : Եսայի . ԿԶ . 3 :

106. Սաղմոս . ՃԺԶ . 15 :

107. Սաղմոս . ԼԳ . 20 :

108. «Արդարք յախտեան կեցցե՛ն, եւ ի Տեառնէ
է վարձք նոցա » : Իմաստութիւն Սաղմոնի . Ե . 16 :
«Թուեցան յաչս անդգամաց թէ մեռան... բայց նո-
քա են ի խաղաղութեան » : Անդ . Գ . 2-3 :

109. Գ . Թաղաւոր . ԺԳ . 21 :

110. Յովհ . ԺԶ . 2 .

111. « Սարդիւն և սօսիւ և նոճուով և մայրիւ առ-
հասարակ փառաւոր առնել զտեղի սրբութեան խնոց .
և զտեղի ոտից խնոց փառաւորեցից » : Եսայի . Կ . 13 :

112. Իմաստութիւն Սաղմ . ԺԳ . 7 :

113. «Փայտ կենաց է ամենեցուն, որ պտտսպարին
ի նա . եւ որ յենուն ի նա իբրեւ ի Տէր հաստատու-
թեամբ » : Առակք Սաղմ . Գ . 18 :

114. Չիբ ինչ տարակոյս թէ Քարար բառիւ խմա-
նալի է Քարա կոչեցեալ հռչակաւոր ուխտատեղին
Մահմետականաց յԱրարիա :

115. Մատթէոս . ԺԲ . 43 :

116. Ռօբուն կամ ոօբ՝ բառ Արարացւոց նշա-
նակէ վիճ կամ քար : Այս այն հռչակաւոր սեռա քարն
է զոր Արարացիք կոչեն այժմ հաժրա-եղ-աստուադ
եղեալ ի հաժար բառէս որ նշանակէ քար : Սեա

քարս այս սրատեալ արծաթով՝ պահի յարեւելեան
հարաւոյ անկեան Քարայի : Մահմետականք ի մե-
ծի պատուի ունին զայն եւ ուխտաւորք մեծաւ ջեր-
մեռանդութեամբ համբուրեն զայն : Ըստ աւանդե-
լոյ Իսլամաց յիշեալ քարն Աղամաւ հանդերձ անկաւ
յերկնից, եւ է մին ի պատուականազոյն քարանց
դրախտին, անկորուստ պահեալ ի ժամանակի ջրհե-
ղեղին եւ տուեալ Աբրահամու ի Պարրիէլ Հրեշտա-
կապետէ յորժամ շինէրն զՔարս : Սուրբ գիրք Արե-
ւելից. երես 510 :

117. Սաղմոս. ԿԷ. 2 :

118. Եսայի . Ա. 3 :

119. Իցէ՞ անհաւատութիւն :

120. « Զի ո՛չ է արքայութիւնն Աստուծոյ կերա-
կուր եւ բմպելի . այլ արդարութիւն եւ խաղաղու-
թիւն » : Հռոմ . ԺԳ. 17 .

121. « Զի ի յարութեանն ոչ կանայս առնեն եւ ոչ
արանց լինին . այլ են իբրեւ զհրեշտակս յերկինս » :
Մատթէոս. ԻԲ. 30 :

122. Եսայի . ԿԲ. 2 :

123. Յովհ. ԺԵ. 20-21 :

124. Յովհ. ԺԶ. 20 :

125. Յովհ. ԺԵ. 19 :

126. Զայս հատուած օրինակէ բառ առ բառ Թով-
մա Արծրունի յիւրում պատմութեանն. երես 118 :

Ծանօթութիւնք ուրերորդ գլխոյ :

1. Ի կարգս Խալիֆայիցն կամ Ամիրապետաց չիք ոք որոյ կոչեցեալ իցէ Յեզկերտ կամ Յազկերտ : Որ պետացան յետ Օմարայ Եզխտ՝ կոչի անուն իւր, զոր և եղաք ի փակագծի դնելով ի կարգին և զՅազկերտ առ ի մնալ հաւատարիմ նաև սխալանաց Ղեւոնդեայ :

2. Եզխտ թագաւորեաց երկուս եւ եթ ամս եւ ոչ վեց որպէս անանդէ Ղեւոնդ : Զհալածանս Եզխտի օրինակէ բառ առ բառ Թովմն Արծրունի, երես 116 :

3. Ըստ արտասանութեան Թիւրքաց Հեչամ : Հրատարակիչք Թովմայի Արծրունուոյ, երես 117 կոչեն զնա այլանդակօրէն Շամիրեհեչամ :

4. Երէցն Մարինցի յիւրում « պատմութեանն Արաբացուոյ ընդ Խալիֆայիւք » ասէ թագաւորել նմա ամս քսան եւ մի, յամէ 104-ց125 Հիջրեթի :

5. Խա-քան կոչէր արքայն Ավարաց, Հոնաց եւ Ալավաց : Տե՛ս Տեսութիւն երկուց աշխարհաց (Revue des deux Mondes) Ապրիլ 1855 ամի, եր. 218 :

6. Իցէ՞ այս անուն մարդոյ կամ տեղոյ : Ի դաղղիական թարգմանութեան մերում եղաք իբրև անուն գաւառի . ի հայերէնն թողաք որպէս էրն ի բնագրին՝ ակնկալեալ սպազային որ լուծցէ զտարաւ կոյս մեր եւ այլոց :

7. Մթին է բանս : Փոքր մի ի վերոյ զգօրավարն կողիսեան աստարտակաւորաց կոչէ Թարմաղ, եւ

դիւմայելին Սեթ-Հարաչ որ յաղթեցան յառաջ-
նոյն : Զկնի սակաւու զՍէթ ասէ յաղթական եւ
թշնամանեալ ի Մսլիմայ սակս պարտութեան :

9. Սաղմոս . ՀԳ. 4-5 :

10. « Ո՛չ թէ յաղեղն իմ յուսացեալ եմ . եւ ոչ
սուր իմ կեցուցանէ զիս... այլ աջ քո եւ բազուկ քո
եւ լոյս երեսաց քոյ » : Սաղմոս . ԽԳ. 5 եւ 7 :

11. Կատարել :

12. Հ. Մ. Չամչեան յիւրում պատմութեան
Հայոց . հատ. Բ. երես 407 . հակառակ Ղեւոնդեայ
ժամանակակից եւ ականատես սրտոմէջի համարի ըզ
Մրվան անմիջական յաջորդ Ասլէ-Ազիզայ :

13. Այս եւ հետեւեալ անցք անյիշատակ մնա-
ցեալ են ի պատմութեան Հայոց արարեալ Հ. Մ.
Չամչեան :

14. Փոխանակ տասն եւ ինն ամաց եղեալ է ի
մերում գաղղիերէն թարգմանութեան անուշադ-
րութեամբ զրաչարին « յերրորդ ամին » :

15. Թէեւ պահեցար զո՞ճ բնագրին մերոյ, սա-
կայն այս անուն հնչի առ Արարայիս և առ Թիւրքս
Վէլիս, որ եւ էր որդի Եէզիտի Բ :

16. Կուռայ, ուղիղ եւս կարան կամ միքրս ուստի
երանէ մօքրիս, է բառ արաբ որ նշանակէ ընթերցող
(Ղուրանի) :

17. Ըստ Հ. Մարինյի Եզտի երկրորդի յաջոր-
դեայ Վլիթ Բ. եւ թագաւորեաց ամ մի : Ապա
Իբրահիմ ոմն նոյնպէս թագաւորեալ ամ մի . եւ

Հուսկ ուրեմն Մրվան Բ. որ կալաւ զԱմիրապետու-
թիւնն ամս 7-8 :

18. Թերեւս՝ զամենայն ժամանակս :

19. Ամուս. Ա. 3-5 :

20. Տաճիկք էին ի ցեղէ Արաբացոց եւ առհա-
սարակ վրանարնակք, զորս մատենագիրք Ասորոց
կոչեն Տեյէ : Տէս ի բառգիրքն Ասորոց արարեալ
Քաստելի և տալագրեալ ի Միբայելիսէ. երես 334 :

21. Ակողա, Ակողա կամ Ակուլա Համարեալ
յոմանց քաղաքն Քուֆա մերձ առ Բաղդադ : Աբու-
Քեդա ի ժամանակագրութեանն Ասորոց :

22. Աբդուլլահ կամ Աբդալլահ (Ապտիլլահ ըստ
արտասանութեան Թիւրքաց և Արաբացոց) առ զէն
ի ձեռս առ ի թագաւորեցուցանել զԱբու-Աբբաս՝
զթոռն իւր եւ զնախանձորդն Մրվանայ : Աբդու-
լլահ եհար նախ՝ զՄրվան յամին 750 մերձ առ Մո-
սուլ : Սալէ՝ եղբայր իւր հալածական տարաւ զնա
մինչեւ յԵգիպտոս. եւ միւտանդամ ի զիմի հարեալ
սպան զնա ի սպտերազմի յամի Տեառն 752 և ի 132
կամ 134 հիճրէթին : Մահուամբն Մրվանայ սպա-
ռեցաւ և հարստութիւնն Օմմեանց կամ Պէնի Իւմ-
միէ յետ թագաւորելոյ ամս իբր 83 եւ ամիսս չորս
ի Ղամասկոս : Հ. Մարինյի. գիրք Բ. երես 500-506 :

Աստանօր կարգեմք ի տեղեկութիւն բանասիրաց
զկարգ յաջորդութեան չորեքտասան խաղիֆայիցն
ցեղին Պէնի Իւմիէ կամ Օմմեանց՝ հանեալ ի հարա-
ղատ սպտմագրաց Արաբացոց հանդերձ առողա-
նութեամբ անուանց նոցա ըստ նոցա :

1. Մուսավիէ առաջին :
2. Եէզիտ՝ որդի նորա :
3. Մուսավիէ երկրորդ՝ որդի նորա :
(Ապտուլահ՝ որդի Չէպիրի :)
4. Մէրվան՝ որդի Հէքէմի :
5. Ապտիւլ մէլէք՝ որդի նորա :
6. Վէլիտ՝ որդի նորա :
7. Սիւլէյման՝ եղբայր նորա :
8. Իւմէր՝ հօրեղբորորդի նորա :
9. Եէզիտ՝ որդի Ապտիւլ մէլէքի :
10. Հէշամ՝ եղբայր նորա :
11. Վէլիտ՝ որդի Եէզիտ երկրորդի :
12. Եէզիտ՝ որդի Վէլիտի որդւոյ Ապտիւլ մէլէքի :
13. Իպրահիմ՝ որդի Վէլիտի որդւոյ Ապտիւլ մէլէքի :
14. Մէրվան՝ որդի Մէհէմմետի սպանաւ ի հիճրէթի 132 կամ 134 :
23. Մրվան սպանաւ յամի Տեան 752 . եւ Աբուլլահ համբարձաւ յաթոռ Ամիրապետութեանն ընդ անուամբ Աբուլ-Աբբաս-Սաֆֆահ, որ եւ եկաց հայր հարստութեանն Աբբասեանց : Սա փոխադրեաց զաթոռ պետութեանն Խալիֆայից ի Ղամասկոսէ ի Բաղդադ որ եւ Սամարաթ :
24. Չնչանակութիւն զուգա կոչեցեալ դրամոյն աե՛ս ի բառգիրքն Ստորոց Քաստելի . երես 246 եւ 247 :
25. Պենտապոսական որ եւ Պենտապոլ (հինգ

քաղաք) կոչեցեալ նոյնպէս Սիրենայիք : Յայս ա-
նուն կոչին չորեքին քաղաքք փոխարքայութեանն
Տրիպոլոյ : Տէս Տեսութիւն երկուց աշխարհաց .
գիրք ԺԲ. երես 6 :

26. Տարակուսանօք եղաք աստանօր Աւիրիկէ ,
թէ եւ ի գաղղիերէն թարգմանութեան մերում
պահեցաք ըստ մերոյ ձեռագրին Ատեք : Յայս ա-
նուն գաւառ ինչ կամ քաղաք ոչ եղեւ մեզ գտանել
ի մերձակայս Պենտապոլոյ որ է այժմեան Թարսալ-
լուս . սմին իրի ակնկալութեամբ ընտրելագոյն օրի-
նակի վայելուչ վարկաք փոխանակել Ատեքին զԱւի-
րիկէ յորում է Պենտապոսական աշխարհն :

27. Մասին՝ արաբացի պատմիչ, աւանդէ թէ՝
Ալ-Մանսոր մականուանեցաւ դուանեկ որ թարգ-
մանի հայր դանգի . վանգի էսո յիւրաբան չիւր գըլ-
խոյ դանգ մի առ ի փորել զխրամս Բաղդադ քա-
ղաքի : Թովմա Արծրունի. երես 117 կոչէ զնա նոյն-
պէս Արղլանդէ կամ ուղիղ ևս Արղլբանդէ այս-
ինքն ծառայ դանգի :

28. Զայս Արղլս պատմիչք Արաբացոյ, ընդ
որս եւ Հ. Մարինցի կոչեն Աբու-Չաֆֆար-Ալ-
Մանսուր :

29. Կոստանդինս այս կոչի Կոպրոնիմոս, որ թա-
գաւորեաց յամէ Տեառն 741 յ775 :

30. Գալն Կոստանդնի ի Բարձր Հայս, առումն
Կարնոյ եւ գաղթ բնակչացն յաշխարհն Յունաց,
եւս եւ վերատին նորոգութիւն յիշեալ քաղաքին Ռ-

դիտ հրամանատարէ անյիշատակ մնան ի պատմութեանն Հայոց արարեալ Հ. Մ. Չամչեան :

31. Կամ Խաթիրչիթերայ :

32. Բազումք յանուանց աստի անցմամբ ժամանակի այլայլեալէն բաց ի Քաղայէ որ թուի լինել արդեան Քեղի, ի Հարանդէ որ կոչի առ մեօք Ղափան, եւ ի Շաբուոյ որ կոչի արդ եւս նովին անուամբ եւ երբեմն Նուխի : Օրինակն մեր ունէր Աստանի, մարզպանեան :

33. Պիտութեամբ վարեցաք զայս յարմարագրութիւն իրրեւ հարստատ տառադարձութիւն Albanie բառին, զորոյ զպատճառն բացատրեսցուք ի յառաջարանի պատմութեանն Ազլանից ի Մովսիսէ Կաղկանտուացւոյ :

34. Առ մեօք կոչի դաշտ Մուղանաւ :

35. Կամ Չելթ :

36. Յօրինակին մերում՝ վայրագն :

37. Հ. Մ. Չամչեան . Պատմ . Հայոց . Հատ. Բ. եր. 409 շիտթէ զՆկանն ընդ Ողկանայ :

38. Պալ :

39. Հ. Մ. Չամչեան չունելով ի ձեռին զՂևոնդ՝ անյիշատակ թողեալէ յիւրում եռահատոր պատմութեան Հայոց զճակատն Բագրեւանդայ, Խարսի եւ Բաղաւանի յորս առհասարակ յաղթող հանդիսացան Հայք. ոչ յիչէ նաև զպաշարումն Կարնոյ ի Հայոց եւ զսպականութիւնն զորս գործեցին ի նմա մեքենայիւք իրեանց, եւ ոչ ևս զպատերազմն Արճէչի ուր սարտեցան Հայք. այլ պատմէ համառօտիւ

միայն զճակատն Արածանուոյ առանց յիշելոյ զտեղին, որ է մին ի գլխաւոր թերութեանց պատմչի: Ղարձեալ նա ինքն եւ Ղեւոնդ կոչեն զազգային կրօնաւորն զորոյ անգիտանամք զժբախտարար զանունն որ յորդորեաց զՀայս իգէն ի պաշտպանութիւն հաւատոյ, հայրենեաց եւ ազգային իրաւանց՝ անաղգի, մորորեալ, խարերայ, մոլեկան եւայլն: Եթէ Ղեւոնդ եւ եթէ Հ. Մ. Չամչեան գո՛նէ սակաւուք գիտակ լինէին ազգային իրաւանց ոչ երբէք վատահամբաւել ունէին զայր որ վառեալ սիրով ազգային ինքնիշխանութեան . վասնզի որչափ օրինաւոր է կամակարհնազանդութիւն օրինաւոր եւ արդարակորով տէրանց, նոյնչափ եւս օրինաւոր է զէն առնուլն ընդդէմ օտար, անօրէն, եւ աշխարհաւեր բռնաւորաց: Պուշակեաց կրօնաւորն այն զընդհուպ դարձն զաւազանի թագաւորութեան ի տուն Թորգոմայ, եւ յետ սակաւուց սկսաւ ի Հայս Բազրատունեացն հարստութիւն . զուշակեաց նա նոյնպէս զնուազումն սկստութեան Արարացոյ, որ եւ անսուտ կատարեցաւ: Իցէ՞ օրէն բամբասել զայսպիսի հայրենասէր եւ հոգետես որ:

40. Անդրէն՝ ի ձեռագրի մերում՝ որ թուեցաւ մեզ անտեղի:

41. Հիմնադիր եւ շինող Բաղդադու ոչ է Աբղլայս այս երկրորդ՝ Աբու-Չաֆֆար-Ալ-Մանսուր կոչեցեալ ի պատմագրաց Արարացոյ, այլ Աբղլայն առաջին՝ Ապտուլլահ Սէֆֆահ կոչեցեալն:

42. Մահմետ-Մահադի թագաւորեաց ամս տասն, յամէ Տեառն 775 ցամն 785:

43. Լեւոնա այս կոչի ի պատմագրաց Խաղիր, որ թագաւորեաց յամէ Տեառն 775 ցամն 780 :

44. Բաղանատտան կամ Բիշան համարիմ վինել զԱսորիս՝ յԱրարացւոց Բար-էլ-Շամ կոչեցեալ :

45. Սմուրիւմ՝ հին բաղաբ Պաղատիոց :

46. Բերդաբաղա՞ք կամի իմանալ հեղինակն մեր « բերդ-բաղաբաց » բառիւ թէ այլ ինչ : Եթէ չիցէ այն վրիպակ օրինակողի՝ հի՞մ սյսպիսի անճոռնի կազմութիւն :

47. Կոստանդին ել յաթոռն հանդերձ Իռենեա՝ մարբ իւրով յամի Տեառն 780, և կալաւ զկայսերութիւնն նովաւ հանդերձ ց790. ապա ց797 միայնակ :

48. Երկու են զբունք Կասպից՝ մին յաշխարհին Մեղացւոց, միւսն յԱղվանս . երկրորդս այս կոչիւր հասարակօրէն պահակ Ճորայ կամ դուռն Հոնաց . իսկ առաջինն միշտ դուռն Կասպից որպէս եւ էր իբօք :

49. Հ. Մ. Չամչեանն չառնէ յիշատակութիւն ինչ ո՛չ զիշխանութենէ Տաճատայ ի Հայս, ո՛չ զհակառակութենէ Օթմանայ ոստիկանի, ո՛չ զերթաղոյն նորա պատերազմաւ յԱղվանս եւ ո՛չ զմահուանէ նորա անդ :

50. Հ. Մ. Չամչեան ի պատմութեան Հայոց . հատ. Բ. երես 417 ըստ ամենայնի հակառակ Ղեւոնդեաց պատմէ զանցս նահատակութեան Սահակայ եւ Համազասպայ Արծրունեաց :

51. Ղուկ. ԺԸ. 29 եւ 30 :

52. Չիք ի դասակարգութեան Ամիրապետաց

Արքասեանց ցեղին Խալիֆայ որ Մուսէ անուամբ .
ամին իրի հանդերձ Տէր Մարինյիւ համարիմ զՄա-
ղի որ արդարեւ թագաւորեաց զլինի Մէհտիի կամ
Մահադիի եւ նախ քան զՀարուն Մէշիտ՝ եղբայր
իւր :

53. Սա է Հարուն-ալ-Ռաշիտ կամ Ռէշիտ Խա-
լիֆայն, որ ծնաւ ի Ռէյ Մեղիոյ յամի տեառն 765 .
եւ մեռաւ յ809 ի Թուր . հռչակաւոր միանգամայն
աշխարհակալութեամբ իւրով եւ զժնեայ բարութն :
Կալաւ նա զաթոռ Խալիֆայութեան յամի 786 եւ
թագաւորեաց զ809. յորում ամի եւ մեռաւ :

54. Հարկաւ պահանջմամբ :

Ի վերջոյ կարգեմք միանգամայն ի տեղեկութիւն
բանասիրաց զստոյգ դասակարգութիւն Ամիրապե-
տայն :

Ապտուլլահ Մեֆֆահ :

Էպուճաֆէր Մանսուր՝ եղբայր նորա :

Մէհտի՝ որդի նորա :

Հատի՝ որդի նորա :

Հարուն Ռէշիտ՝ եղբայր նորա

Էմին՝ որդի նորա :

Մէմուն՝ եղբայր նորա :

Միւթասըմ՝ եղբայր նորա :

Վասիպ՝ եղբայր նորա :

Միւթէվէքքիլ՝ եղբայր նորա :

Միւնթասըր՝ որդի նորա :

Միւթային՝ հօրեղբորորդի նորա :

Միւթէզլ՝ որդի Ռիւթէվիքքիլի :

- Միւհթէտի՝ որդի Վասիգայ :
Միւթէմիտ՝ որդի Միւթէվէքքիլի :
Միւթալըտ՝ եղբորորդի նորա :
Միւքթէֆի՝ որդի նորա :
Միւքթէտիր՝ որդի նորա :
Գահիր՝ որդի նորա :
Ռազի՝ եղբորորդի նորա :
Միւթթազը՝ եղբայր նորա :
Միւսթէքֆի՝ որդի Միւքթէֆիի :
Միւգի՝ որդի Միւգթէտիրայ :
Դայի՝ որդի նորա :
Գատըր՝ որդի Խասհակայ՝ որդւոյ Միւգթէտիրայ :
Գայիմ՝ որդի նորա :
Միւգթէտի՝ թոռն նորա :
Միւսթազհիր՝ որդի նորա :
Միւսթէրշիտ՝ որդի նորա :
Ռաշիտ՝ որդի նորա :
Միւգթէֆի՝ հօրեղբայր նորա :
Միւսթէնճիտ՝ որդի նորա :
Միւսթազի՝ որդի նորա :
Նասր՝ որդի նորա :
Զահիր՝ որդի նորա :
Միւսթանսըր՝ որդի նորա :
Միւսթանսըմ՝ որդի նորա, սպանաւ յամին 656 :
Ընդ ամէնն անձինք 37 որք վարեցին զիշխանու-
թիւն իւրեանց ի Բաղդադ ամս 524 :
-

ԳԼԽԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆՔ :

ԱՂԷ.	1
Ղեւոնդ.	10
ԳԼ. Ա : Սկիզբն Պատերազմաց Արարաց ի սահմանս կայսերութեան Յունաց.	19
ԳԼ. Բ : Յաղագս ասպատակելոյ Իսմայելի ի Հայս եւ հարկանելոյ զզօրսն.	23
ԳԼ. Գ : Երկրորդ եւ երրորդ ասպատակութիւնք Արարաց ի Հայս.	26
ԳԼ. Գ : Խալիֆայութիւն Մուավեսայ . Գրիգոր Մամիկոնեան՝ իշխան Հայոց անցք ընդ Հայս.	31
ԳԼ. Ե : Աշոտ՝ ոստիկան Հայաստանի. այրեցածն Հոռոմոցի, ճակատ մօրին . վտարանջութիւն Հայոց . ճակատ Վարդանակերտի եւ այլն.	36
ԳԼ. Զ : Մահ Աբդու-Մէլիքի . յաջորդութիւն Վլթի . կատարած նախարարաց Հայոց.	55
ԳԼ. Է : Ամիրապետութիւն Օմարայ Բ. ազնիւ բարք նորա . գերեալ Հայք դառնան ի Հայրենիս. թղթակցութիւն նորա ընդ Ղեւոնի կայսեր.	66
ԳԼ. Ը : Թագաւորութիւն Եզտի Բ. Հալածանք քրիստոնէից եւ այլն.	129
Անուանք ստորագրողաց շարի Հայ Պատանգրաց.	206
Մանսթութիւնք.	207

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ք :

Երևս.	զող.	սխալ.	ուղիղ :
17	6	դադեցար.	դատեցար :
20	19	առաղնորդի.	առաջնորդ :
23	4	ընդդէս.	ընդդէմ :
42	23	դադարկացեալ .	դատարկացեալ :
75	24	մենչեւ.	մինչեւ :
76	4	խրեացն.	խրեանց :
—	17	տեղուջ.	տեղուջ :
88	16	իներորդն.	իններորդն :
109	11	կանծեացդ.	կարծեացդ :
119	21	երեւեցոյց.	երեւեցայց :
137	6	Եզեկիայ.	Եզեկեայ :
160	23	Թօթափե.	Թօթափել :

— — — — —

208
207

